

162118

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
GÜZEL SANATLAR ENSTİTÜSÜ
GELENEKSEL TÜRK EL SANATLARI ANASANAT DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**İZMİR ŞADIRVAN CAMİİ ŞADIRVAN SÜSLEMELERİNİN
RESTORASYON PROJESİ**

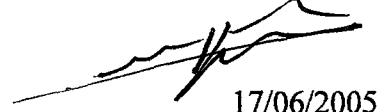
Muhammet BİLGİN

DANIŞMAN
Prof. İsmail ÖZTÜRK

2005

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “ İzmir Şadırvan Camii Şadırvanı Süslemelerinin Restorasyon Projesi” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

17/06/2005

Muhammet Bilgen

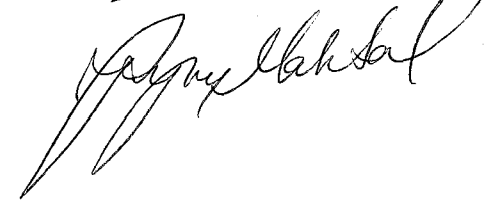
TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü'nün .13./06./2005 tarih ve ..6.... sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin .18..... maddesine göre Gel:..Türk El Sanatları'..... Anasanat, Dahı Yüksek Lisans öğrencisi.....Muhammet Bilge'.....'nın .12 miç...Şadırvan Camii...Şadırvan Süslemeleri' konulu tezi incelenmiş ve aday 23/06/2005 tarihinde, saat .13.30' da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra .90.... dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin ..Başarı!.... olduğuna oy ..Birliği'..... ile karar verildi.

BAŞKAN
Prof. İsmail Özlük

ÜYE

Yrd. Doç. A. Lalital

ÜYE

Doç. Halil Tokeri

ÖZET

Dünya üzerinde çeşitli tarihlerden günümüze ulaşan çok sayıda tarihi eser vardır. Bu eserler yapıldıkları dönemlerdeki düşünce yapısı ve yaşam tarzı hakkında ip uçları verirler. Yani geçmiş ile bugün arasında köprü oluştururlar. Onların bu görevlerini gelecekte de devam ettirebilmeleri için korunmaları ve bakımlarının yapılması gerekmektedir.

Mimarisinden süslemesine ve kullanılan malzemeye kadar yapıldığı dönemin teknik, süsleme, mimari özelliklerini gösteren ve düşünce yapısına şahitlik eden tarihi eserlerin koruma ve onarımları ancak bilinçli müdahaleler ile gerçekleştirilebilir. Bu da alanında uzmanlaşmış bilinçli kişilerin bir arada çalışmaları ile mümkün olur. Yapının bütün sorumluluğu bir alanda uzmanlaşmış kişi veya kişilere bırakılamaz. Bu mantık çerçevesinde çalışmanın konusu belirlenmiş ve İzmir Şadırvan Camii Şadırvanının sıva üstü bezemeleri araştırmanın içeriğini oluşturmuştur. Şadırvan ve süslemelerinin belgeleme çalışması yapılmış ve bozulmaların modern malzeme ve tekniklerle onarım önerileri sunulmuştur.

“İzmir Şadırvan Camii Şadırvan Süslemelerinin Restorasyon Projesi” adlı Yüksek Lisans tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde camii ve şadırvanı hakkında vakıf kayıtlarında yer alan bilgilerin yanı sıra kaynaklardan faydalanılarak tarihi bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde ön araştırma ve belgeleme çalışmaları yer almaktadır. Şadırvanın daha önce geçirdiği restorasyonlar, süslemelerdeki bozulmalar ve süslemelerin dönem, teknik ve renk özellikleri gibi konular araştırma ve gözlemler sonucu kaydedilmiş, yapılması gereken çalışmalar saptanmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra süslemelerin bugünkü durumu fotoğraf ve çizimlerle belgelenmiştir.

Üçüncü bölümde saptamalar ve öneriler yer almaktadır. Bütün bu veriler ışığında saptamalar yapılmış, bu saptamalar ve elde edilen bilgiler ışığında fotoğraf ve çizimler kullanılarak, modern malzeme ve tekniklerle onarım önerileri sunulmuştur. Araştırma yöntemi olarak bilimsel yöntem, tarihi yöntem, karşılaştırma yöntemi ve teknikleri kullanılmıştır.

Çalışmanın sonunda süslemelerin restorasyonu için hazırlanan projede karşılaşılan sorunlar ve bu sorunların çözümlerine değinilmeye çalışılmıştır. Çizim yapılırken dikkat edilecek hususlara dikkat çekilmiştir. Yapıya gerçekleştirilecek müdahale iyi bir belgeleme çalışması sonucunda, uzmanlar tarafından hazırlanan projeler ile, yine alanında uzmanlaşmış kişilerce yapılmalıdır. Yeterli denemeler yapılarak kullanılabilirliği ve müdahale edilen yapıya uygunluğu kanıtlanan malzemeler kullanılmalı ve teknolojinin getirilerinden doğru bir şekilde faydalanılmalıdır.

Abstract

There are many historical structures present all over the world. These structures provide clues about the thoughts and life style in the time period that they had been made. They also form a bridge between the past and the present. They must be protected and maintained in order them to continue their mission in the future.

Conservation and restoration of historical buildings which reflects the technical, decorative and architectural characteristics of time period that they have been constructed and its thought structure, from their architecture to decorations and materials used, is only possible by conscious interventions. These activities can be carried out by professionals who are specialized in their branches. The responsibility of the structure is not obliged to specialized professionals. In this logical frame, the subject of the study is determined as over-surface decorations of the fountain of İzmir Şadırvan Mosque. The documentation of fountain and decorations has been completed and repair suggestions using modern techniques have been presented.

The master degree thesis study named “İzmir Şadırvan Mosque, Fountain decorations Restoration Project” consists of three parts. In the first part, historical information about the fountain and mosque is provided from foundation records and other sources.

In the second part, pre-research and documentation work is presented. The restorations that the fountain has received, defects on decorations, and subjects like time period, technical and color characteristics are recorded as a result of researches and observations. The work that should be carried out are tried to be determined. In addition, the present conditions of the decorations are documented by photographs and drawings.

The determinations and suggestions were given in the third part. The determinations have been made under the light of all these data. Photographs, drawings, suggestions the repairment with modern materials and techniques were also presented. Scientific, historical, comparison methods and techniques have been used as research methods.

In the conclusion of the study, problems encountered in the restoration project of the decorations and solutions to these problems were mentioned. The Basic points during the drawing also were pointed out. The processes that shall be applied to the structure must be carried out as a result of fine documentation, with projects designed by specialists, and again by individuals specialized in their branches. Materials, that their usability is proved by sufficient experiments, must be used and technology must be appropriately benefited from.

İÇİNDEKİLER

İZMİR ŞADIRVAN CAMİİ ŞADIRVAN SÜSLEMELERİNİN RESTORASYON PROJESİ

YEMİN METNİ	II
TUTANAK	III
Y.Ö.K. DÖKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU	IV
ÖZET	V
ABSTRACT	VII
İÇİNDEKİLER	IX
KISALTMALAR	XI
EKLER LİSTESİ	XII
RESİM LİSTESİ	XII
ÇİZİM LİSTESİ	XVI
ÖNSÖZ	XVIII
GİRİŞ	XIX

BİRİNCİ BÖLÜM

İZMİR ŞADIRVAN CAMİİ ŞADIRVANI HAKKINDA GENEL BİLGİ

1.1. ŞADIRVAN CAMİİ'NİN KONUMU, TARİHİ VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ	1
1.1.1. Konumu ve Tarihi	2
1.1.2. Mimari Özellikleri	5
1.2. ŞADIRVANIN TARİHİ VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ	9
1.2.1. Tarihi	9
1.2.2. Mimari Özellikleri	9

İKİNCİ BÖLÜM
ŞADIRVAN'IN SÜSLEMELERİNİN RETORASYON PROJESİ

2.1. RESTORASYON ÖNCESİ ÖN ARAŞTIRMA VE HAZIRLIK	12
2.1.1.Daha Önce Geçirmiş Olduğu Restorasyonlar	12
2.1.2.Bozulmalar Hakkında Bilgi	14
2.1.3.Süslemelerin Dönem Teknik ve Renk Özellikleri	19
2.2.RESTORASYON ÖNCESİ ÇİZİM VE FOTOĞRAFLA BELGELEME	21
2.2.1.Fotoğrafla Belgeleme	21
2.2.2.Rölöve Çalışması	25
2.2.3.Restitüsyon Çalışması	26

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SAPTAMALAR VE ÖNERİLER

3.1.SAPTAMALAR	29
3.2.ÖNERİLER	30
3.2.1.Koruma Önerileri (Konservasyon)	30
3.2.2.Temizlik Önerileri (Liberasyon)	31
3.2.3.Onarım Önerileri	33
3.2.4.Restorasyon Sonrası Koruma –Bakım Önerileri ve Belgeleme	35
SONUÇ	37
KAYNAKÇA	40
EKLER	42
EK-1 Resimler	43
EK-2 Çizimler	70

KISALTMALAR

- a.g.e.** : adı geçen eser
s. : sayfa
bkz. : bakınız
y.y. : yüzyıl
v.b. : ve benzeri

EKLER İSTESİ

EK-1

RESİMLER LİSTESİ

Resim-1: Şadırvanaltı Camii Dış Görünüş	1
Resim-2: Şadırvan Camii'nin Tamiratından Bahseden Kitabe	4
Resim-3: Şadırvan Camii Kütüphanesinin Giriş Kapısı Üstündeki Kitabe	4
Resim-4: Şadırvan Camii'nin Kapatılan Kuzey Kapısı	5
Resim-5: Şadırvan Camii'nin Ana Kubbe Görünüşü	6
Resim-6: Şadırvan Camii'nin Mihrap kenarı Süslemesi ve Süs Sütunu	7
Resim-7: Şadırvan Camii'nin Mimberi	7
Resim-8: Şadırvan Camii Şadırvanı Genel Görünüş	8
Resim-9: Şadırvan Camii Şadırvanı Su Haznesi	10
Resim-10: Şadırvan Camii Şadırvanı Siyah Sac Üzerine Yazılı Kitabe	10
Resim-11: Şadırvan Camii Şadırvanı Su Haznesi Üzerindeki Süslemeler	11
Resim-12: Şadırvan Camii ile Şadırvanın Bağlandığı Kemerdeki Manzara Resmi	11
Resim-13: Şadırvan Camii Şadırvanı Kubbe Süslemelerinden Bozulma Detayı	13
Resim 14: Şadırvan Camii Şadırvanı Su Haznesinin Alüminyum Kafesi	13
Resim-15: Şadırvan Camii Şadırvanı Su Haznesinin Siyah Yağlı Boya ile Boyanmış Bölümü	14
Resim-16: Şadırvan Camii Şadırvanı Pandantif Süslemelerinden Detay	15
Resim-17: Şadırvan Camii Şadırvanı Pandantifleri üzerine Yerleştirilen Lamba ve Kablolar	15
Resim-18: Şadırvanın Pandantiflerindeki Alçı İle Müdahale Sonucunda Oluşmuş Bozulmalar	16
Resim-19: Şadırvan Camii Şadırvanı Pandantif Desenlerindeki Boya Dökülmesi Sonucunda Oluşan Bozulmalar	17
Resim-20: Şadırvan Camii Şadırvanının Sıvalarındaki Çatlaklar	17
Resim-21: Şadırvan Camii Şadırvanı Pandantif Süslemesi	20
Resim-22: Şadırvan Camii Şadırvanı Kubbesinin Genel Görünüşü	24
Resim -23: Şadırvan Camii Şadırvanı Kubbe Süslemelerinden Görünüş	24
Resim-24: Şadırvan Camii Şadırvanı Kubbe Süslemelerinden Detay	27
Resim-25: Şadırvan Camii Şadırvanı Kitabesinden Detay	30
Resim-26: Kubbe Süslemeleri Pafta 1	43

Resim-27: Pafta 1 Detay	43
Resim-28: Pafta 1 Detay	43
Resim-29: Pafta 1 Detay	44
Resim-30: Pafta 2	44
Resim-31: Pafta 2 Detay	44
Resim-32: Pafta 2 Detay	45
Resim-33: Pafta 2 Detay	45
Resim-34: Pafta 2 Detay	45
Resim-35: Pafta 3	46
Resim-36: Pafta 3 Detay	46
Resim-37: Pafta 3 Detay	46
Resim-38: Pafta 3 Bozulma Detayı	47
Resim-39: Pafta 4	47
Resim-40: Pafta 4 Detay	47
Resim-41: Pafta 4 Detay	48
Resim-42: Pafta 4 Detay	48
Resim-43: Pafta 5	48
Resim-44: Pafta 5 Detay	49
Resim-45: Pafta 5 Detay	49
Resim-46: Pafta 5 Detay	49
Resim-47: Pafta 6	50
Resim-48: Pafta 6 Detay	50
Resim-49: Pafta 6 Detay	50
Resim-50: Pafta 6 Detay	51
Resim-51: Pafta 7	51
Resim-52: Pafta 7 Detay	51
Resim-53: Pafta 7 Detay	52
Resim-54: Pafta 7 Detay	52
Resim-55: Pafta 8	52
Resim-56: Pafta 8 Detay	53
Resim-57: Pafta 8 Detay	53
Resim-58: Pafta 8 Detay	53

Resim-59: Kubbe Göbeği	54
Resim-60: Pandantif 1 Genel Görünüş	54
Resim-61: Pandantif 1 Deseni Detay	54
Resim-62: Pandantif 1 Detay	55
Resim-63: Pandantif 2	55
Resim-64: Pandantif 2 Deseni Detay	56
Resim-65: Pandantif 2 Detay	56
Resim-66: Pandantif 3	57
Resim-67: Pandantif 3 Detay	57
Resim-68: Pandantif 3 Detay	58
Resim-69: Pandantif 4	58
Resim-70: Pandantif 4 Detay	59
Resim-71: Pandantif 4 Detay	59
Resim-72: Pandantif 4 Detay	59
Resim-73: Pandantif 5	60
Resim-74: Pandantif 5 Detay	60
Resim-75: Pandantif 5 Detay	61
Resim-76: Pandantif 5 Detay	61
Resim-77: Pandantif 6 Genel Görünüş	61
Resim-78: Pandantif 6 Detay	62
Resim-79: Pandantif 6 Detay	62
Resim-80: Pandantif 7	63
Resim-81: Pandantif 7 Detay	63
Resim-82: Pandantif 7 Detay	63
Resim-83: Pandantif 8	64
Resim-84: Pandantif 8 Detay	64
Resim-85: Pandantif 8 Detay	65
Resim-86: Pandantif 8 Detay	65
Resim-87: Pandantif 8 Detay	65
Resim-88: Kuşak Yazısı	66
Resim-89: Kuşak Yazısı	66
Resim-90: Kuşak Yazısı	66

Resim-91: Kuşak Yazısı	67
Resim-92: Kuşak Yazısı	67
Resim-93: Kuşak Yazısı	67
Resim-94: Kuşak Yazısı	68
Resim-95: Kuşak Yazısı	68
Resim-96: Şadırvan Genel Görünüş	68
Resim-97: Renkli Uygulama 1	69
Resim-98: Renkli Uygulama 2	69
Resim-99: Renkli Uygulama 3	69

EK-2

ÇİZİMLER LİSTESİ

Çizim-1: Şadırvan Camii Planı	8
Çizim-2: Şadırvan Sistem Detayı (Ölçeksiz Çizim)	71
Çizim-3: Rölöve 1	72
Çizim-4: Bozulma (lejant) 1	73
Çizim-5: Restitüsyon 1	74
Çizim-6: Rölöve 2	75
Çizim-7: Bozulma (Lejant) 2	76
Çizim-8: Restitüsyon 2	77
Çizim-9: Bozulma (Lejant) 3	78
Çizim-10: Restitüsyon 3	79
Çizim-11: Bozulma (Lejant) 4	80
Çizim-12: Restitüsyon 4	81
Çizim-13: Bozulma (Lejant) 5	82
Çizim-14: Restitüsyon 5	83
Çizim-15: Bozulma (Lejant) 6	84
Çizim-16: Restitüsyon 6	85
Çizim-17: Bozulma (lejant)7	86
Çizim18: Restitüsyon7	87
Çizim-19: Bozulma(Lejant) 8	88
Çizim-20: Restitüsyon 8	89
Çizim-21: Bozulma (Lejant) Pandantif 1	90
Çizim-22: Pandantif Deseni Rölöve 1	91
Çizim-23: Pandantif Bozulma (Lejant) 1	92
Çizim-24: Pandantif Deseni Restitüsyon 1	93
Çizim-25: Pandantif Bozulma (Lejant) 2	94
Çizim-26: Pandantif Deseni Rölöve 2	95
Çizim-27: Pandantif Deseni Bozulmz (Lejant) 2	96
Çizim-28: Pandantif Deseni Restitüsyon 2	97
Çizim-29: Bozulma (Lejant) 3	98

Çizim-30: Pandantif Deseni Rölöve 3	99
Çizim-31: Pandantif Deseni bozulma (Lejant) 3	100
Çizim-32: Pandantif Deseni Restitüsyon 3	101
Çizim-33: Bozulma (Lejant) 4	102
Çizim-34: Pandantif Deseni Rölöve 4	103
Çizim-35: Pandantif Deseni Bozulma (Lejant) 4	104
Çizim-36: Pandantif Deseni Restitüsyon 4	105
Çizim-37: Bozulma (Lejant) 5	106
Çizim-38: Pandantif Deseni Rölöve 5	107
Çizim-39: Pandantif Deseni Bozulma(Lejant) 5	108
Çizim-40: Pandantif Deseni Restitüsyon 5	109
Çizim-41: Bozulma (Lejant) 6	110
Çizim-42: Pandantif Deseni Rölöve 6	111
Çizim-43: Pandantif Deseni Bozulma (Lejant) 6	112
Çizim-44: Pandantif Deseni Restitüsyon 6	113
Çizim-45: Bozulma (Lejant) 7	114
Çizim-46: Pandantif Deseni Rölöve 7	115
Çizim-47: Pandantif Deseni Bozulma (Lejant) 7	116
Çizim-48: Pandantif Deseni Restitüsyon 7	117
Çizim-49: Bozulma (Lejant) 8	118
Çizim-50: Pandantif Deseni Rölöve 8	119
Çizim-51: Pandantif Deseni Bozulma (Lejant) 8	120
Çizim-52: Pandantif Deseni Restitüsyon 8	121
Çizim-53: Pandantif Bordürü Rölöve 1	122
Çizim-54: Pandantif Bordürü Bozulma (Lejant) 1	123
Çizim-55: Pandantif Bordürü Restitüsyon 1	124
Çizim-56: Pandantif Bordürü Rölöve 2	125
Çizim-57: Pandantif Bordürü Bozulma (Lejant) 2	126
Çizim-58: Pandantif Bordürü Restitüsyon 2	127

ÖNSÖZ

Eski eserlerin korunma fikrinin bilimsel düzeyde başlaması 19.yy'la tarihlenir. Fakat ülkemizde bilimsel düzeyde yapılan restorasyon çalışmalarının tarihi çok eski değildir. Türkiye'de bu olaya bilimsel açıdan yaklaşmakta geç kalınması tarihi eserlerimiz açısından üzücü bir sonuçtur. Ülkemizde ki tarihi eserlerin çeşitliliği, çokluğu ve bu eserlerin çoğunluluğunun restorasyona ihtiyacı olması sebebi ile bu alandaki çalışmaların aciliyeti söz konusudur. Yapılan bilinçli çalışmalar ile tarihi eserlerin kimlikleri bozulmadan özgünlüklerini koruyarak gelecek nesillere aktarılmasını sağlar.

Bu çalışma; desteklerini benden esirgemeyen hocalarım dostlarım ve ailem sayesinde tamamlandı. Bu vesile ile; Çalışmalarına başladığım ilk günden beri, beni dinleyen, yönlendiren, elde ettiğim bilgileri nasıl bir sistematik düzen içerisinde sunmam gerektiği konusunda yol gösteren, fotoğraf çekimlerinden rölöve çizimlerine uygulamalara ve önerilere varıncaya kadar her konuda değerli fikir ve eleştirileriyle zihnimi açan, emeklerini asla unutmayacağım danışmanım sayın Prof. İsmail ÖZTÜRK' e,

Çalışmamın planını hazırlarken değerli fikirleri ile yol gösteren , üniversite hayatım boyunca maddi- manevi desteğini esirgemeyen hocam sayın Arş.Gör.A. Sultan Karaoğlu'na, görüşlerine başvurduğum sayın Öğr.Gör.Ayşe Çetin'e, restorasyon konusunda çok şey öğrendiğim sayın Celalettin Küçük ve Berrak Çizik'e, yazım aşamasındaki desteklerinden dolayı sayın Hanife Gürbulak ve Ayşen Kurşun nezdinde tüm Dokuz Eylül G.S Enstitüsü çalışanlarına ve Arş. Gör. Melahat Çevik'e, fotoğraflar konusundaki desteğinden dolayı sayın Öğr.Gör.Ahmet Özkan'a, ev arkadaşım Serkan İlden'e, Maddi desteğinden dolayı Uzundere Kaymakamlığına ve adını burada yazamadığım, çalışmama emeği geçen herkese, çalışmamın başlangıcından bilgisayar çıktılarının alındığı aşamaya kadar her konuda maddi- manevi desteğini esirgemeyen, bana karşı büyük sabır gösteren dostum sayın Arş. Gör. Ruhi Konak ve eşi Işıl Hanım'a, son olarak bana desteklerinden dolayı tüm aileme, *Sonsuz teşekkürlerimi sunarım.*

Muhammet Bilgen

İzmir 20005

GİRİŞ

Bir çalışmaya başlamadan önce o çalışmanın yöntemi teknikleri belirlenir ve plan yapılır. Hazırlanan plan neyin, ne zaman ve hangi aşamada yapılacağını gösterir. Yani plan bir çeşit kılavuzdur. Restorasyon çalışması da böyledir. Çalışmaya başlamadan önce hazırlanan proje restorasyonun nasıl yürütüleceği konusunda bilgi verir. Restorasyon projesini hazırlamak, o yapıyı restore etmek kadar önemlidir. Çalışmanın sistemli ve doğru bir şekilde devam etmesi projenin doğruluğu ve güvenilirliği ile doğru orantılıdır. Proje yapının hangi unsuru için hazırlanıyorsa o alanın uzmanları tarafından yapılmalıdır. Yani mimari ile ilgili projeler ve çizimler mimarlar tarafından, süslemeler ile ilgili projeler ise bu alandaki uzmanlar tarafından yapılmalıdır.

Bir mimari yapının, mimari unsurlarından zemin özelliklerine, örtü sistemine, sıvasına süslemelerine ve hatta süslemelerdeki künde kari, malakari, sıva üstü bezemesi gibi birbirinden farklı tekniklere varıncaya kadar hepsi ayrı bir uzmanlık alanıdır. Bu sebeple mimari eserlerin sorumluluğu bir alanda uzmanlaşmış kişi yada kişilere bırakılamaz. Mimari alanda uzmanlaşmış bir kişinin süslemelere yaklaşımı ile süslemeler konusunda uzmanlaşmış bir kişinin yaklaşımı aynı değildir. Aynı şekilde süslemeler konusunda uzmanlaşmış bir kişinin mimariye yaklaşımı da bir mimar gibi olamaz. Birbirinden farklı olan her uzmanlık alanındaki çalışma o alanın uzmanları tarafından diğer uzmanlık alanları ile kolektif bir çalışma biçimi halinde yürütülmelidir. Bu mantığın ülkemizde henüz tam oturmuş olmaması tarihi eserlerde onarım esnasında çeşitli yanlışların yapılmasına sebep olmaktadır.

Türkiye tarihi eser bakımından oldukça zengindir. Bu eserlerin sağlam bir şekilde gelecek nesillere aktarılması konusunda titiz davranılması onların uzun ömürlü olmaları açısından son derece önemlidir. Buda bilinçli kişilerce yapılan bilinçli müdahalelerle mümkün olmaktadır. Restorasyon konusunda gelişmiş olan ülkelerin yöntem ve tekniklerin araştırılması, kullandıkları çağdaş malzemelerin incelenmesi ve kullanılabilirliğinin belirlenmesi, teknolojinin

getirilerinden restorasyon alanında yerinde ve doğru bir şekilde nasıl faydalanılacağıın tespit edilmesi, tarihi eserlerin restore edilmeleri konusunda bir çok kolaylık sağlar.

Bu araştırmada İzmir şadırvan Camii'nin şadırvanında bulunan sıva üstü bezemelerinin restorasyon projesi hazırlanmaya çalışılmıştır. Proje önerisi olarak hazırlanan bu çalışmada çizimler ve belgelemeler yapılmış bunların yanı sıra mimarideki süslemelerin restorasyon projesi hazırlanırken izlenecek yol ve neler yapılması gerektiğinin belirlenmesi hedeflenmiştir. Çalışma şadırvanın sıva üstü bezemeleri ile sınırlandırılmış, bu bezemelerin çizim ve belgelemeleri yapılmış, mimari çizimlere girilmemiştir. Bunun yanı sıra şadırvanın iç mimarisinin sistem detaylarını gösteren ölçeksiz çizimler yapılmıştır. Pandantifler deki desenlerin ve kubbedeki birbirinden farklı iki paftanın bire bir ölçekle rölöveleri çizilmiştir. Çizilen desenlere numara verilirken şadırvanın camiye bağlandığı kemer başlangıç noktası olarak alınmış, buradaki ilk desenden sonra saat yönünün aksi yönde devam edilerek sıra ile desenlere numara verilmiştir. Başka bir deyişle şadırvanın doğusuna düşen pandantif ve kubbede yer alan “desen paftası” birinci desen olarak numaralandırılmış sola doğru ilerledikçe ikinci desen , üçüncü desen şeklinde devam edilmiştir. Böylelikle çizimler “kubbe deseni rölöve 1, pandantif deseni bozulma (lejtant) 1” şeklinde isimlendirilmiştir.

Cami ve şadırvan hakkında çok fazla kaynak bulunmaması tarihi bilginin verildiği birinci bölümün bu az sayıdaki kaynaklara bağımlı olmasına sebep olmuştur. Sıva üstü bezemelerin restorasyonu konusunda yeterli kaynak bulunmamaktadır. Restorasyon konusunda ulaşılan kaynaklar süslemelerin restorasyonundan çok mimari unsurların restorasyonu ile ilgili bilgiler içermektedir. Süslemelerin restorasyonundan bahseden kaynaklar ise teknik bilgilere girmemiş, konuyu yüzeysel olarak ele almışlardır. Kaynak yetersizliği, çalışmanın yürütülmesinde güçlüğe sebep olmuştur. Bunun yanı sıra şadırvanın kubbesindeki desenlerin birebir rölöve (eskiz) çizimleri esnasında iskele

sorunuyla karşılaşılmış, kurulan basit bir iskele ile yalnızca iki paftanın deseni alınabilmiştir.

Araştırmanın amacı; Ele alınan İzmir Şadırvan Camii Şadırvanı örneğinde süslemelerin (sıva üstü bezemelerinin) restorasyon projesi hazırlanırken izlenecek yolun, neyin, ne zaman, hangi aşamada yapılacağı, elde edilen verilerin nasıl değerlendirileceğinin ve tüm bu bilgilerin nasıl sistematik bir düzen içerisinde sunulacağı belirlenmesine çalışmaktır. Bu amaç doğrultusunda, araştırmanın yürütülmesinde, bilimsel yöntemin yanı sıra tarihsel yöntem ve karşılaştırma yöntemi ile teknikleri kullanılmıştır.

Çalışma üç bölümden meydana gelmektedir. Caminin ve şadırvanın tarihi hakkında yapılan araştırmalar sonucu elde edilen bilgiler araştırmanın birinci bölümünü oluşturmuştur.

Hazırlanan projede ön hazırlık aşamasını oluşturan, şadırvanın geçmiş oluşu restorasyonlar ve süslemelere ait bilgiler ile fotoğraflarla belgeleme, rölöve ve restitüsyon çizimleri hakkındaki bilgiler ise çalışmanın ikinci bölümünde verilmiştir. Çalışmada yer alan fotoğrafların tamamı Haziran 2005 tarihinde çekilmiştir. Bu sebeple fotoğrafların altına ayrıca tarih düşülmemiştir. Şadırvan ve süslemelerinin daha eski tarihlerde çekilmiş fotoğraflarına ulaşamamıştır.

Araştırmanın üçüncü ve son bölümü ise elde edilen bütün bu veriler ışığında yapılacak önerileri içermektedir.

Çalışmada kullanılan fotoğrafların bir bölümü anlatımı güçlendirmek maksadı ile metin içinde verilmiş, fotoğrafla belgeleme konusunda bahsedilen ve süslemelerin nasıl çekilmesi gerektiğini gösteren fotoğraflar ise fotoğraflar başlığı altında çalışmanın sonunda sunulmuştur.

Bozulmaların gösterildiği lejant, rölöve ve restitüsyon çizimleri çalışmanın sonunda, fotoğraflardan hemen sonra yer almaktadır. Aynı paftanın çizimleri; rölöve çizimi, lejant (bozulma) çizimi, restitüsyon çizimi şeklinde hazırlanan bir düzeni takip etmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞADIRVAN CAMİİ VE ŞADIRVANI HAKKINDA GENEL BİLGİ

1.1. ŞADIRVAN CAMİİ'NİN KONUMU, TARİHÇESİ VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ

Kaynaklardan 17. yüzyılın ilk yarısında yapılmış olabileceği sonucuna vardığımız Şadırvan Camii , İzmir Konak semtindeki tarihi Kemeraltı Çarşısı içinde yer almaktadır (Resim:1). Altında kapalı çarşısı bulunan caminin kuzey ve batı tarafında olmak üzere iki şadırvan⁴ vardır. Bu şadırvanlardan dolayı caminin adı “şadırvan camii ” diye anılmaktadır. Bazı kaynaklarda caminin adı “şadırvanaltı” olarak geçse de, “şadırvan altı” sözcüğü caminin adı olarak değil bu mimari eserin bulunduğu çevreye verilen ad olarak kullanılmaktadır. Yani, şadırvanlarından , özellikle batı tarafında ki meşhur büyük şadırvandan dolayı camiye “şadırvan camii”, caminin bulunduğu çevreye ise “şadırvan altı “ denilmektedir.

Resim-1: Şadırvan Camii Dış Görünüşü

17. yüzyılın ilk yarısında yapılmış olabileceğini düşündüğümüz caminin klasik dönem sonunda yapılmış olması sebebi ile bu dönemin mimari ve süsleme

* Şadırvan: “Cami avlularında yer alan ve abdest almak için kullanılan, genellikle, çokgen ya da daire planlı, üstü pramidal ya da konik çatı ile örtülü çevresi açık küçük çeşme yapısı...” (Metin SÖZEN- Uğur TANYELİ; Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul 1992, s.225.)

özelliklerini göstermesi gerekmektedir. Fakat yapıldıktan sonra bir çok yangın ve depremler sonucunda yeniden inşa edilip onarılan cami , ilk yapıldığı zamanki hali ile değil, yeniden yapıldığı dönemin özelliklerine göre inşa edilmiştir. Bu durum klasik dönem yapısı olan camiye barok özellikler katılıp, özellikle süslemelerinde barok üslubun^{*} görülmesini açıklamaktadır.*

1.1.1. Konumu ve Tarihi

Şadırvan Camii; Anafartalar caddesi ile 912. sokak köşesinde olup Kemeraltı Çarşısı içindedir. Cami hakkındaki en eski bilgiler Katip Çelebi ve Evliya Çelebiye aittir. Katip Çelebi, Cihan-nüması'nda, caminin deniz tarafında , limana yakın , kurşun örtülü , kubbeli bir yapı olduğunu belirtir. Evliya çelebi ise seyahatnamesinde; çarşı içinde, kurşunlu han önünde olduğunu belirtir ve camiden "Bıyıklı-oğlu camii" diye söz eder.

Şadırvan caminin yapılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Bu mimari eserden bahseden ve bize ulaşan en eski kayıt olan, caminin adının Nifli-zade olduğunu öğrendiğimiz Katip Çelebinin Cihan-nüması 17. yüzyılın ortalarında kaleme alındığına göre; bu yapının 17. yüzyılın ilk yarısında yapıldığını söyleye biliriz.¹

Yine kaynaklarda 1670-72 yılları arasında İzmir'e gelen Evliya Çelebi seyahatnamesinde camiden ; çarşı içinde, cemaatin en bol olduğu yerde kurşunlu han önünde bıyıklı-oğlu camiidir. İstanbul'daki Rüstem Paşa Camii gibi gece gündüz cemaatin bulunduğu bir yerdedir ve on bir kademe taş merdiven ile çıkılır. Yer seviyesinden yüksekte bir camidir. Altı baştan başa dükkandır. Kible kapısı üzerindeki tarihi1046 dır diye söz etmektedir.

* Konuyla İlgili Olarak Bakınız: Münir Aktepe; İzmir Yazıları ,2003 İzmir, s.86-87.- Ayda Arel; Tanzimat Öncesi İzmir Sanatında Yeni Yönelimler, İzmir Yayıncılık A.Ş., İzmir 2002, s.30-31

¹ Münir Aktepe : İzmir Yazıları, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı: 42 , 2003 İzmir, s. 86-87

* Barok Üslup: "18. yüzyılda bütün Avrupa'ya egemen olan, resimden mimarlığa, heykelden müziğe tüm sanat dallarını etkileyen üslup..." (Metin SÖZEN-Uğur TANYELİ; a.g.e., s.36.)

Evliya Çelebinin seyahatnamesinde bahsettiği 1046 (1636-37) tarihli kitabe günümüzde yerinde yoktur. Yine seyahatnamede caminin yaptıranı olarak bahsedilen Bıyıkhoğlu hakkında da herhangi bir kayıt mevcut değildir.

Caminin tarihi hakkında bize önemli bilgiler veren diğer bir kayıt ise ; Anakara Vakıflar Müdürlüğü Arşivi Fihrist Defteri nr. 208,c.1., 8/2080 de mevcuttur. Bu kayıtlardan Şadırvan Camii'ne "Nifli-Zade Camii " denildiğini ve Kanuni Sultan Süleyman Vakfı olduğunu öğreniyoruz.

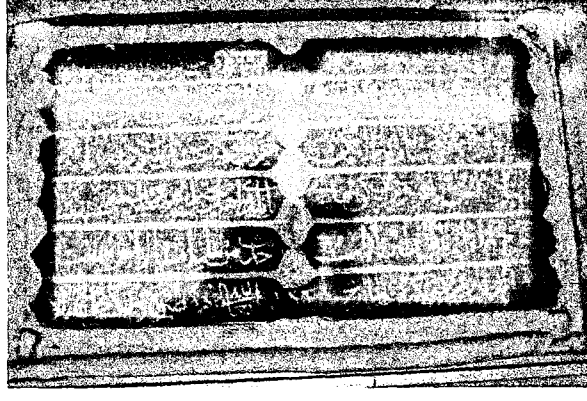
Kaynaklarda İzmir Vakıflar Müdürlüğü'nün 2. Vakfiye defterinde caminin adının " Şadırvan Camii" olarak geçtiği belirtilmektedir². Yine İzmir Vakıflar Müdürlüğü'nün eski eser fişlerini incelediğimizde ise cami adının "Şadırvanaltı camii" olarak kaydedildiği görülmüştür.

Bilindiği üzere ,İzmir bir çok deprem ve yangın geçirmiştir. Bu deprem ve yangınlar sonucu harap olan binalar günün beğeni ve sanat anlayışına uygun olarak, bazıları baştan inşa edilmiş, bazıları tamir edilmiş, bazılarına ise yeni eklemeler yapılmıştır. Bu yenileme ve değişikliklerin bir sonucu olarak yenilenen yapılar, onları yeniden yaptıranların adları ile yada farklı bir adla anılmışlardır. Bu durum belgelerde adı geçen daha eski yapılarla bu yeni yapıların ilişkilendirilmelerini zorlaştırmaktadır. 17.yüzyılda İzmir'in ulu camii olarak hizmet veren ve Katip Çelebi'nin "Nifli-Zade " dediği camiden Evliya Çelebi "Bıyıkhoğlu Camii " diye söz eder ve aynı cami günümüzde "Şadırvan Camii" bazı kaynaklarda ise; "Şadırvanaltı Camii" diye adlandırılır.³

Cami üzerinde bulunan kitabelerden birincisi kuzeydoğu kapısı, yani Arasta tarafından çıkılan ve bugün kapatılmış , yerine dükkanlar inşa edilmiş olan merdivenlerin üst kısmında ve ana mekana girişin sol tarafına düşen bir pencerenin üzerindedir. Bu kitabe caminin tamir tarihi ile ilgilidir ve 1230 (1815) yılına tarihlenir (Resim:2). Kitabede, caminin birkaç defa yangın dolayısı ile harap olduğu ve hicri 1230 (1815) yılında hayır sahipleri tarafından onarıldığı yazılıdır.

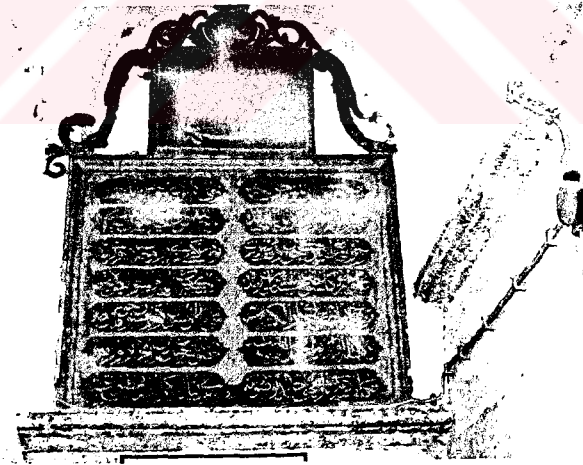
² Münir Aktepe; a.g.e., s.87-88

³ Ayda Arel; Tanzimat Öncesi İzmir Sanatında Yeni Yönelimler, İzmir Yayıncılık A.Ş., İzmir 2002, s.30-31

Resim-2: Şadırvan Camii'nin Tamiratından Bahseden Kitabe

Diğer bir kitabe ise, büyük şadırvanın önünden çıkılan, yani kuzey batı kapısı merdivenin sol tarafında kalan şadırvan üzerine inşa edilmiş olan kütüphane odasının üzerindeki 1250 (1834-35) tarihli kitabedir (Resim:3). Bu kitabede ise; İzmir'in tanınmış ailelerinden birine mensup olan Kapânîzâde isimli şahsın, şadırvan camii için bir miktar para vakfettiği, karısı ile kızlarının da sonradan bu caminin batı tarafındaki şadırvan üzerine bir kütüphane yaptırdığı yazılıdır. Aynı zamanda kütüphane binasına bitişik olarak birde muvakkithane⁴ vardır.⁴

Resim-3: Şadırvan Camii Kütüphanesinin Giriş Kapısı Üstündeki Kitabe

⁴ Münir Aktepe; a.g.e., s. 90

* Muvakkithane: "Eskiden camilerin yakınında yapılan ve namaz vakitlerinin saptanması işlevine hizmet eden araçlarla donatılmış küçük yapı." (Metin SÖZEN- Uğur TANYELİ; a.g.e., s.168.)

1.1.2. Mimari Özellikleri

Camiyi klasik dönem yapısı olarak değerlendirmek yanlış olur. Mimarisini incelerken 17. Yy'ın ilk yarısından günümüze kadar olan süreç göz ardı edilmemeli, bu süreç içerisinde çeşitli sebeplerle zarar gören yapıya yapılmış olan müdahaleler titizlikle incelenmelidir.

Cami, şehrin en hareketli ticaret merkezinde yapılmıştır. Bu sebeple arsası geniş olmadığından etrafında avlusu yoktur. Altında caminin temelini oluşturan kemerler arasında birçok dükkan bulunmaktadır ve bu alan günümüzde kapalı çarşı olarak kullanılmaktadır.

Caminin biri Bit-pazarı tarafındaki Şadırvanın önüne açılan kuzey kapısı, diğeri ise şekerçiler çarşısı tarafındaki esas büyük şadırvanın önüne açılan batı kapısı olmak üzere iki kapısı bulunuyordu. Daha sonra kuzey kapısının merdivenleri çok harap olduğu ve bakımsız kaldığı için bu kapı kapatılmış ve yerine bazı dükkanlar inşa edilmiştir (Resim:4). Bugün camiye batı tarafındaki büyük şadırvanın önünden 29 basamaklı merdiven ile çıkılan batı kapısından girilmektedir⁵.

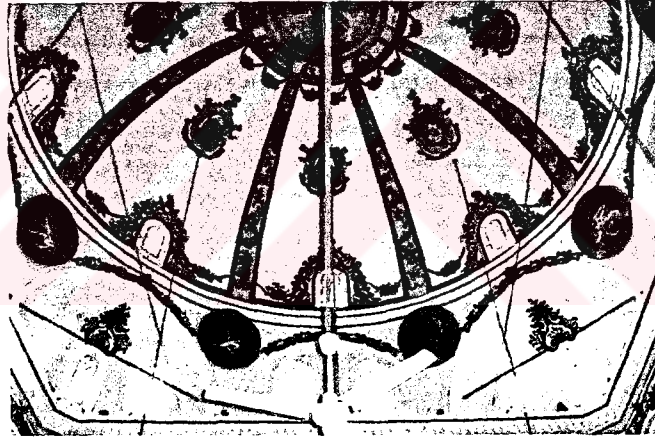
Resim-4: Şadırvan Camii'nin Kapatılan Kuzey Kapısı

⁵ Münir Aktepe; a.g.e., s. 91

Batı kapısından beş aynalı tonozu⁶ bulunan intizamsız bir revak kısmına girilir. Bu alan kuzeydeki, ortada oval kubbe, yanlarda üçer aynalı tonozla, çarpık son cemaat revakına bağlanır. Bu revaklar camekan ile çevrilidir ve camiye iki yandan çevrelerler.

Ana mekana kuzey ve batı tarafından olmak üzere iki kapıdan girilir. Asıl mekânın üzerinde ana kubbe ve ana kubbeye ait tromp⁷ çıkıntıları vardır. Kurşunla örtülü olan kubbe ve trompların kubbe kasnağında sekiz, tromplarda üçer ve tromplar arası boşluklarda ikişer pencere bulunur (Resim:5).

Camiğin içerisinde sekizi ana kubbenin oturduğu taşıyıcı sütunlar olmak üzere on sütun bulunmaktadır. Kalan iki sütun ise mihrabın kenarlarındaki süs sütunlarıdır (Resim-6). Mihrap geniş ve yuvarlak bir kemerin altında yer almaktadır. Mihrabın sağ tarafında işlemeli bir mermer minber mevcuttur (Resim-7).

Resim-5: Şadırvan Camii'nin Ana Kubbe Görünüşü

Kadınlar mahfili camiye “ U ” şeklinde dolaşır. Yay biçiminde dışa taşan dalgalı kemer silmeleri ile tromplu büyük kubbenin kasnak ve tromplarında açılan birçok pencerelerle iyice aydınlık bir mekân oluşturulmuştur. 1815'te son şeklini alan şadırvan camii orta kubbeyi üç taraftan saran çapraz tonozlar ve dört küçük köşe kubbesi ile değişik bir merkezi plan şeması gösterir⁶ (Çizim:1) ⁷.

⁶ Oktay Aslanapa; Osmanlı Devri Mimarisi, İnkilap Kitabevi, İstanbul 1986, s.429

⁷ Sevil Talay, “Analysis Site Planning Proposals For Kemeraltı Mosques Of Historical Value” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü , İzmir 1995, s.79

* **Tonoz:** “Örgü teknikleri kullanılarak inşa edilmiş, kagir, eğrisel yüzey ya da yüzeylerden oluşan mimari örtü ögesi...” (Metin SÖZEN-Uğur TANYELİ; a.g.e., s.238.)

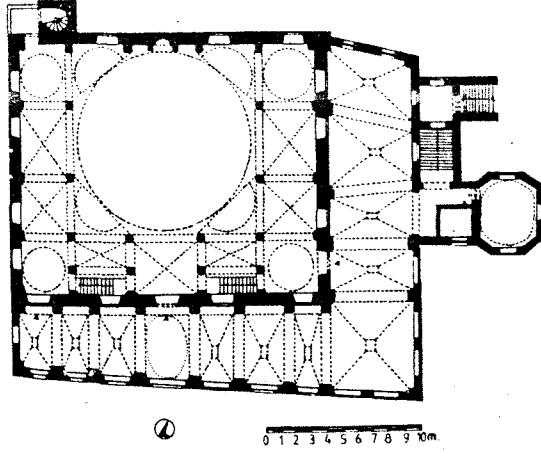
* **Tromp:** “Kare planlı bir mekânın üzerine kubbenin oturabilmesini sağlayan bir geçiş ögesi...” (Metin SÖZEN- Uğur TANYELİ; a.g.e., s.240.)

Resim-6: Şadırvan Camii'ndeki Mihrap kenarı Süslemesi ve Süs Sütunu

Resim-7: Şadırvan Camii'ndeki Mimberi

Çizim-1: Şadırvan Camii Planı

Cami ve güney tarafında bulunan tek şerefeli minaresi kesme taştan yapılmıştır. Minare 1941 yılında tamir görmüştür.

Caminin batı tarafında bulunan ve sekiz sütun üzerine oturan şadırvanın üzerinde bir kütüphane odası mevcuttur. Kütüphanenin girişi caminin batı yanındaki revakli bölümdendir (Resim:8).

Resim-8: Şadırvan Camii Şadırvanı Genel Görünüş

* **Revak:**“Bir yapının önünde yer alan, uzun kenarlarından biriyle bu yapıya bitişik, diğer uzun kenarı boyunca sütunların taşıdığı bir kemer dizisiyle dışa açılan, üstü kubbe, tonoz ya da çatıyla örtülü, uzunlamasına mekan.” (Metun SÖZEN-Uğur TANYELİ; a.g.e., s.202.)

1.2. ŞADIRVAN'IN TARİHİ VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ

1.2.1. Tarihi

Şadırvan, Caminin batı tarafında ve cami ile içten irtibatı bulunan kütüphanenin alt kısmında yer alır. Camiye ve bulunduğu semte adını veren şadırvanın kimin tarafından ve ne zaman yaptırıldığı belli değildir. Caminin yapıldığı tarihle aynı tarihte mi yoksa daha sonramı yapıldığı bilinmeyen şadırvanın üzerine 1250 (1834-35) yılında bir kütüphane inşa edilmiştir. Bu kütüphane İzmir'in tanınmış ailelerinden birine mensup Kapani-zade denilen şahsın camiye vakfettiği bir miktar para ile daha sonra karısı ve kızları tarafından yaptırılmıştır (Resim:8). 1250 yılında ki bu müdahaleden anlaşıldığına göre şadırvan bu tarihten daha öncesine aittir.

Kaynaklarda şadırvanın suyunun Namazgah (Agora) mevkiindeki bir membadan geldiği yazılıdır⁸.

1.2.2.Mimari Özellikleri

Şadırvan sekiz sütun üzerine oturmaktadır. Tavanı kubbeli olan şadırvanın su haznesi ortadadır ve etrafı demir parmaklıklar ile örtülüdür (Resim:9). Üzerleri bitkisel motiflerden oluşan kabartmalarla süslü sütun başlıklarının ve sütunların arasında dört geniş ve dört dar olmak üzere sekiz yuvarlak kemer mevcuttur. Sütun başlıklarının üst kısmında iki kemerin birleştiği yerde oluşan ve pandantif yada kaz böğrü diye adlandırılan üçgen alanların üzeri sıvalıdır ve kalem işleri ile süslüdür. Pandantifler ile kubbe arasında kalan ve kubbeye geçişi sağlayan dar bir kubbe kasnağı[†] bulunmaktadır. Bu kasnakta siyah boyalı bir metal üzerine sarı boya ile yazılmış kitabe yer alır (Resim:10). Kaynaklardan, bu kasnak kısmında bez üzerine güzel bir hat ile yazılmış kitabenin olduğunu, zamanla yağmur ve nemin de etkisiyle bu bezin zarar gördüğünü, yazıların bazı bölümlerinin okunamaz duruma geldiğini,

⁸ Münir Aktepe; İzmir Çeşmeleri, Üç İzmir, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1992, s.121

[†] Pandantif: "Bir geçiş ögesi. Kare planlı bir duvar sistemi üzerine kubbenin oturabilmesini sağlar. Bu amaçla köşelerde oluşturulan üçgen biçiminde iç bükey parçalara 'pandantif' denir..." (Metin SÖZEN- Uğur TANYELİ; a.g.e., s.184.)

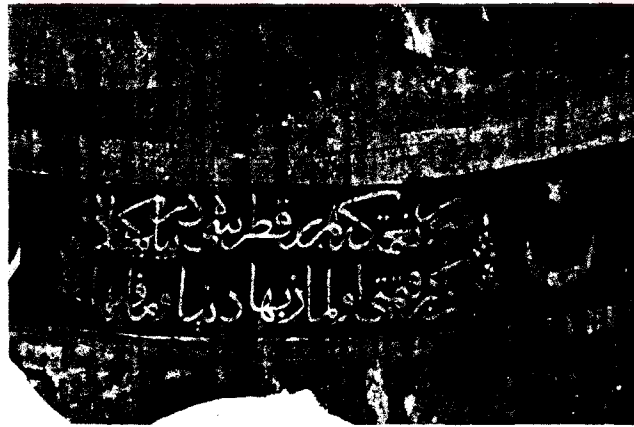
^{*} Kasnak: "Üzerine kubbe ya da manastır tonozunun oturduğu çokgen ya da daire planlı kaide." (Metin SÖZEN-Uğur TANYELİ, a.g.e., s.126.)

bu sebeple siyaha boyalı metal üzerine sarı boya ile yazılmış olan yeri kitabenin kasnağa monte edildiğini, bu yeni kitabeyi yazan kişinin, eski harap olmuş olan kitabeyi tam olarak çözemediğini ve bazı eksik kısımları kendi kafasından uydurduğunu öğreniyoruz⁹.

Kubbenin içi sıvalı ve kalem işleri ile süslüdür. Kubbe göbeğinde alçı kabartma mevcuttur. Örgü malzemesi olarak taş kullanılmıştır. Ortadaki su haznesi mermerdendir. On bir adet musluğu bulunan su haznesinin musluk kısımlarında basit oyma süslemeler vardır (Resim:11).

Resim-9: Şadırvan Camii Şadırvanı Su Haznesi

Resim-10: Şadırvan Camii Şadırvanı Siyah Sac Üzerine Yazılı Kuşak Yazısı*

⁹ Münir Aktepe; a.g.e., İstanbul 1992, s. 121

* Bu kuşak yazısı bütün kubbe kasnağını dolanmaktadır.

* **Kalemişi:** "Osmanlı mimarlığında sıva üzerine boyayla yapılan bezeme..." (Metin SÖZEN-Uğur TANYELİ; a.g.e., s.121.)

Resim-11: Şadırvan Camii Şadırvanı Su Haznesi Üzerindeki Süslemeler

Camiden aşağıda yani çarşı seviyesinde kalan şadırvanın, sütunları üzerine yuvarlak kemerlerle oturan, sekizgen köşk mescidi andıran kütüphane bulunmaktadır. Sütunlar yolların dolması ile kısalmıştır. Caminin altındaki kapalı çarşının kuzeydoğu taraftan sokağa açılan ve şadırvana bağlanan tonoz ve kemer alınlıklarında İzmir'in kıyı manzaraları ile duvar resimleri işlenmiştir¹⁰. Bu resimler de caminin içindeki diğer kalem işleri gibi sonradan restore edilmeye çalışılmış ve orijinalliklerini kaybetmişlerdir (Resim:12).

Resim-12: Şadırvan Camii ile Şadırvanın Bağlandığı Kemerdeki Manzara Resmi

¹⁰ Oktay Aslanapa; a.g.e., s.429

İKİNCİ BÖLÜM

ŞADIRVAN'IN SÜSLEMELERİNİN RESTORASYON PROJESİ

2.1. RESTORASYON ÖNCESİ ÖN ARAŞTIRMA VE HAZIRLIK

Her çalışmada olduğu gibi restorasyonda da bir ön araştırma ve hazırlık devresi vardır. Bu dönemde restorasyona başlandığı zaman ihtiyaç duyulacak belge ve dokümanlar toplanıp arşivlenir. Yapı sıkı bir incelemeden geçirilir. Her yönüyle araştırılır ve iyice tanınır. Bu inceleme ve tanıma esnasında yapının mimari özelliklerinden malzeme özelliklerine, süslemelerine, yapıya daha önce yapılmış olan müdahalelere ve bünyesinde meydana gelen bozulmalara, bu bozulmaların sebeplerine varıncaya kadar bir çok konuda veri elde edilir. Bu veriler yapıya nasıl bir müdahale yapılması gerektiğini belirler.

Ön araştırma ve hazırlığın iyi yapılması, doğru bilgilerin doğru bir şekilde toplanıp değerlendirilmesi doğru teşhis konulmasını sağlar ve restorasyon esnasında yapılabilecek yanlışların önceden önüne geçilmiş olur.

2.1.1 Daha Önce Geçirmiş Olduğu Restorasyonlar

Şadırvanın hangi tarihte yapıldığını bilmiyoruz. Dolayısıyla caminin yangın ve depremler sonucu gördüğü hasarlardan dolayı yeniden inşa edilmesi yada onarılması gibi uygulamaların, şadırvanı kapsayıp kapsamadığı konusunda bilgiye sahip değiliz. Ancak 1250 (1834-35) yılında şadırvana büyük bir müdahalede bulunulmuş ve üzerine kütüphane inşa edilmiştir. Yapılan incelemeler ve araştırmalar sonucunda şadırvanda bulunan bu kalem işlerinin, yapıldıkları tarihten sonra, ciddi bir müdahaleye maruz kalmadıkları üzerlerinin sıva yada boya ile kapatılmadığı motiflerin değiştirilip yada yeniden yapılmadan günümüze geldiği anlaşılmıştır.

Şadırvanın kalem işleri önemli bir restorasyon geçirmemiştir. Fakat onarım maksatlı bilinçsiz müdahalelerde mevcuttur. Son dönemde yapılmış olan bu müdahaleler kalemişlerine değil, kalem işlerinin uygulandığı sıvadaki çatlak ve bozulmalara yapılmıştır. Sıvadaki çatlak ve dökülmelere müdahale edilirken kalemişleri de zarar görmüş ve üzerleri kapanmıştır (Resim:13). Alçı ile yapılan bu müdahale gözü rahatsız eden bir görüntünün ortaya çıkmasına sebep olmuş ve yapıya zarar vermiştir*.

Resim-13: Şadırvan Camii Şadırvanı Kubbe Süslemelerinden Bozulma Detayı

Resim-14: Şadırvan Camii Şadırvanı Su Haznesinin Alüminyum Kafesi

---

* Bu çalışma yürütülürken Nisan 2005 tarihinde çarşı esnafından bir kişinin şadırvanın ortasındaki su hazinesine siyah yağlı boya ile müdahalede bulunulduğuna şahit olunmuştur. Resim :15) Tarafımızdan duruma müdahale edilmiş, bu tür çalışmaların konunun uzmanları tarafından kontrol altında yapılması gerektiği, iyi niyetle yaptıkları bu müdahalelerin aslında esere zarar verdiği anlatılmıştır. Bu durum bilinçsiz müdahalelerin yapıya verdiği zararın boyutunu insanlarımızı vermesi gereken koruma bilincinin önemini ortaya koymaktadır.

Şadırvanın direklerinin etrafının dolması sonucu kısalmıştır. Abdest alınan kısımlarda zemin , yeni mermer plakalar ile kaplanmıştır. Ortadaki su hazinesinin üzerine demir parmaklıkların içinde kalacak şekilde alüminyum ve camdan, estetik görünümünden yoksun bir kafes monte edilmiştir. Bu kafes çarşı esnafı tarafından son yıllarda yaptırılmıştır (Resim:14).

Resim-15: Şadırvan Camii Şadırvanı Su Haznesinin Siyah Yağlı Boya ile Boyanmış Bölümü

2.1.2 Bozulmalar Hakkında Bilgi

Bozulmalar ve yapının durumunun tespit edilip belgelendirilmesinin yollarından biride gözlem yolu ile elde edilen bilgilerin yazılı olarak kaydedilmesidir. Rölöve ve retitüsyon çalışmalarından önce yapının iyice gözlenmesi, fotoğraf ve kamera ile kayıt yapılırken bu kayıtların yanı sıra bozulmaların ve yapının o anki durumunun anlatılması gerekir Çünkü restorasyona başlandığı zaman, yada restorasyon devam ederken bu kayıt ve fotoğraflara ihtiyaç olacaktır.

Şadırvanın sıva üstü bezemelerindeki bozulmalarda, ilk göze çarpan, yüzeydeki toz ve kir tabakasıdır. Bu kir tabakası kalem işlerinin yüzeyini olduğu gibi kaplamış ve bazı yerlerde desenlerin neredeyse görünmez hale gelmesine, renklerin solgun, mat ve kirli görünmesine sebep olmuştur (Resim:16).

Pendantifler üzerine aydınlatma maksadı ile yerleştirilen lambalar ve elektrik kabloları desenleri kapatmanın yanı sıra hoş olmayan bir görünüm sergilemektedir. Üstelik bu kablolar ve lambalar zemine çivi ile tutturulmaya çalışılmış desenler ve sıvaya zarar verilmiştir. Ayrıca lambalar ve kablolar zamanla bakımsızlıktan bozulmuş, kopmuş ve işlevini getiremez duruma gelmiştir (Resim:17).

Resim-16: Şadırvan Camii Şadırvanı Pendantif Süslemelerinden Detay

Resim-17: Şadırvan Camii Şadırvanı Pendantifleri üzerine Yerleştirilen Lamba ve Kablolar

Pendantiflerin kenarlarındaki bozulmuş , dökülmüş ve çatlakmış olan sıvalar alçı ile halktan kişilerce onarılmış , bu onarım esnasında kalem işleri zarar görmüştür. Kalem işlerinde en çok zarar gören bölüm alçı ile yapılmış olan bilinçsiz müdahalelerin yoğun olduğu pendantiflerin kenarında ve kemerlerin hemen altında yer alan bordürlerdir* (Resim:18). Ayrıca kubbe kasnağından daha aşağıda kalan kısımlar, kolay ulaşıldığı için elle müdahaleye açık yerlerdir. Dolayısı ile pendantiflerdeki kir tabakası, bilinçsiz müdahaleler ve bozulmalar daha çoktur.

Resim-18: Şadırvanın Pendantiflerinde Yer Alan Bordürlerdeki Alçı İle Müdahale Sonucunda Oluşmuş Bozulmalar

Kalem işlerinde yer yer boyaların dökülmesi sonucu oluşmuş bozulmalarda mevcuttur. Bu bozulmalar sebebi ile bazı yerlerde motifler büyük ölçüde zarar görmüş neredeyse belirsiz hale gelmişlerdir. Boyadaki dökülmeler özellikle motiflerin orta kısımlarında daha yoğundur. Motiflerin dış tahrirlerinin belli olması anatomilerinin kolaylıkla çözülüp ortaya çıkarılmasına olanak sağlamaktadır (Resim:19)

* Bordür: "Sınır belirleyici çizgisel öge..." (Metin SÖZEN- Uğur TANYELİ; a.g.e., s.45.)

Resim-19: Şadırvan Camii Şadırvanı Pandantif Desenlerindeki Boya Dökülmesi Sonucunda Oluşan Bozulmalar

Kalem işlerinin üzerine uygulandığı sıvada çok ciddi çatlaklar ve açılmalar vardır (Resim:20). Ayrıca kabarmalar ve sıvanın zeminden yani duvardan ayrılması sonucu sıva ile duvar arasında boşluk oluşmuştur. Bu bozulmaların meydana gelmesinde nemin etkisi büyüktür. Sıva üzerinde su damlalarının bırakmış olduğu izler ve lekeler çıplak gözle görülebilecek kadar belirgindir. Ayrıca sıva yakından incelendiğinde yüzeyin küçük çatlaklarla dolu olduğu görülmüştür.

Resim-20: Şadırvan Camii Şadırvanının Sıvalarındaki Çatlaklar

Yapıdaki bozulmaların kaydedilmesinin yanı sıra bu bozulmalara neden olan etmenler gözlem ve teknik incelemelerle araştırılıp belgelendirilmelidir. Hatta bu inceleme süresi geniş bir zaman dilimine yayılmalı, farklı iklim koşullarından yapının nasıl etkilendiği tespit edilmelidir. Çatlama, çiçeklenme ve yosunlanma gibi bozulmaların sebepleri bu inceleme sonucunda anlaşılabilir¹¹. Örneğin baharın yağın yağmurlarda yapının kurşunlarının sızdırma yapıp yapmadığı ve nemin kalem işlerine verdiği zararın tespiti bu inceleme sonucunda ortaya çıkacaktır. Bozulmanın sebebi ve süreci tam tespit edilmeden yapılacak müdahale yanlış olabilir. Dolayısıyla tanı doğru konulmadığı için yapıya zarar verilebilir. Bozulmaya sebep olan sorun giderilmeden yapılan müdahale uzun ömürlü olmaya bilir. Çünkü sorun kaynağından çözülmediği için bozulma devam edecek ve zamanla büyük tahribatlar oluşacaktır.

Bozulmalara neden olan etkenler iç nedenler ve dış nedenler olarak iki farklı grupta incelenir. Şadırvanın kalem işlerinde doğal sebepler ve insanların verdiği zararlar gibi dış etkenlerden oluşan zararlar mevcuttur. Onarım ve koruma maksatlı müdahaleler, nem, hava kirliliği sonucu desenlerin yüzeyinde kir tabakası oluşması gibi sorunları dış etkenler olarak sıralayabiliriz. İç nedenlerin doğru bir şekilde tesbit edilmesi için bazı laboratuvar çalışmalarına (analiz çalışmalarına) ihtiyaç vardır. Örneğin yapıdan alınacak sıva örneğinin kimyasal analizlerinin sonucu sıvada kullanılan katkı malzemeleri belirlenir. Hatalı malzeme kullanılmışsa bozulmanın sebeplerinden biri belirlenmiş olur. Yine boyadan alınacak numunelerin kimyasal analizi sonucu boya cinsi belirlenir ve boyadaki katkı maddeleri ortaya çıkar. Bu analizler sonucunda malzeme iyice tanınmış ve hangi malzemelerin kullanıldığı belirlenmiş olur. Venedik Tüzüğü'nün dokuzuncu maddesinde orijinal malzeme kullanımının önemi vurgulanmaktadır¹². Bu sebeple analizler onarım esnasında kullanılacak

¹¹ Zeynep Ahunbay: Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, Yem Yayın, İstanbul 1996,s.38

¹² Ayrıntılı bilgi için bakınız: Cevat Erder: Tarihi Çevre Bilinci, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayın No: 24, Ankara 1975, s.291

orijinal malzemenin belirlenmesi konusunda bilgi vermesi açısından çok önemlidir.

2.1.3 Süslemelerin Dönem, Teknik ve Renk Özellikleri

Şadırvanda sıva üstü bezemesi olarak kullanılan süs unsurları kubbede ve pandantiflerde bulunmaktadır. Süslemeler 17. Yüzyılın ikinci yarısından sonra görülmeye başlanan Barok üslubunun özelliklerini taşımaktadır. Motifler ışık gölge oyunları ve fırça darbeleriyle resmedilmiştir. Klasik dönem motiflerinde görülen aşırı stilizasyonun aksine Şadırvanın kubbe ve pandantiflerinde yer alan motifler doğadaki görünümüne çok yakındır. Klasik dönem motiflerindeki kadar stilizasyon söz konusu değildir, naturalist üslupta resmedilmişlerdir.

Pendantiflerde zeytin , gül , nar , leylak buğday başakları gibi motifler kullanılmıştır. Saplarından, kenarları dendanlı kurdela ile bağlanıp buket görüntüsü verilmiş ve kubbeye geçişi sağlayan kasnağın alt kenarına tutturulmuş gibi pendantiflerin ortasına baş aşağı resmedilmişlerdir (Resim:21). Toplam sekiz pendantifte birbirinden farklı kompozisyon yer almaktadır. Kubbe ise , eteklerine perde görünümü verilmiş bir zemin üzerine sarmaşık gülleri ile donatılmıştır. Yüzeydeki kir ve toz tabakasından ayırt edebileceğimiz kadarıyla sarı pembe ve mor renkli güller , kubbenin göbeğinden aşağı doğru ilerleyen , sekiz ayrı noktadan çıkıp sekiz ayrı pafta⁺ oluşturan bir kompozisyon meydana getirmişlerdir. İki farklı kompozisyondan oluşan sekiz pafta tüm kubbeyi kaplamaktadır. İlk bakışta kendi aralarında birbirlerinin simetrisiymiş gibi gözüken dörder paftalar dikkatlice incelendiğinde aslında birbirlerinin birebir simetrisi olmadıkları , aralarında farklılıklar olduğu görülür. Bu durum süslemeler yapılırken simetriye çokta bağımlı kalınmadığını serbest bir yol izlediğini göstermektedir.

* **Naturalist Üslup:** "... Genel olarak, her tür sanatta ve çağda, özellikle de resim ve heykelde, betimlenen gerçekliği doğaya sadakatle yansıtmayı amaçlayan sanatsal anlayışları, bu anlayışla çalışan sanatçıları ve bu doğrultuda üretilmiş yapıtları niteler." (Metin SÖZEN-Uğur TANYELİ; a.g.e, s.171.)

* **Pafta:** Kendi içerisinde ayrı kompozisyon oluşturan süsleme gruplarının herbiri.

Resim-21: Şadırvan Camii Şadırvanı Pandantif Süslemesi

Bu durum basit gibi gözükse de son derece önemlidir. Desenin iyi incelenmesi ve en küçük noktaların bile göz ardı edilmemesinin ne denli önemli olduğu bu noktada ortaya çıkmaktadır. Eğer gerekli inceleme yapılmaz ve desen tamamen simetriymiş gibi bir yanılgıya düşülürse restorasyon esnasında çeşitli sorunlar ortaya çıkabilir ve buda eserin orijinalliğinin kaybolmasına sebep olur.

Kubbenin kasnak ile perde görünümü verilerek boyanmış zemin arasında kalan, perdenin altından gözüken, arka fonmuş gibi izlenim uyandıran bölüm, gül kurusu (gride olabilir) renge, fırça darbeleri gözükebilecek şekilde boyanmıştır. Sarmaşık gülü kompozisyonunun yapıldığı alanın zemin rengi ise oksit sarısı, krem rengi veya açık kahverengi olabilir. Yüzeydeki aşırı kirden dolayı zemin rengini doğru olarak belirlemek çok güçtür. Yüzey temizliği yapıldıktan sonra zemin rengi ve motiflerde kullanılan renkler daha net bir şekilde ortaya çıkar. Bu temizlikten sonra renkler hakkında yapılan fotoğraf kayıtları ve yazılı belgeler daha güvenilir olur.

2.2 RESTORASYON ÖNCESİ ÇİZİM VE FOTOĞRAFLA BELGELEME

Restore edilecek yapı yazılı belgelemenin yazı sıra biçim ve fotoğraflar ile de belgelenir. Bu çizim ve fotoğraflar yapının genel durumunu ve ayrıntılarını görsel olarak kaydetmenin yanı sıra ilk yapıldığı veya herhangi bir tarihteki durumlarını da gösterirler yapının ve süslemenin mevcut durumu rölöve çizimleri ve fotoğrafla kaydedilir. Röleve çizimlerinde yapı ve süslemeler çizgisel olarak bozulmalar ise çeşitli sembollerle (kesik çizgi , düz çizgi , nokta vb.) anlatılır. Kullanılan renkler , bezeme ayrıntıları , motiflerdeki ışık gölge oyunları gibi ayrıntıları rölövelerde görmek çok zordur. Bu durumda renkli fotoğraf ve video kayıtları yapının ve süslemenin mevcut durumunu olduğu gibi kaydeder, rölöve çizimlerinde göremediğimiz ayrıntıları görmemizi sağlarlar. Rölöveler ise çizgi ve sembollerle yapıyı ve süslemeyi daha iyi anlaşılır duruma getirirler. Bu sebeple rölöve çizimi yapılan yerlerin fotoğraf yada kamera ile görüntülenmesi restitüsyon çalışmasının doğru ve kolay yapılabilmesi açısından kolaylık sağlar.

2.2.1 Fotoğrafla Belgeleme

Yapının fotoğrafla belgeleme çalışması yapılırken dikkat edilmesi gereken bazı hususlar vardır. Bu hususlar , kaydedilen fotoğrafın belge olarak kullanılabilmesi için önemlidir. Venedik Tüzüğü'nün ikinci maddesinde "Anıtların korunması ve onarımı için mimari mirasın incelenmesine ve korunmasına yardımcı olabilecek bütün bilim ve tekniklerden yararlanmalıdır"¹³ şeklinde bahsedildiği gibi teknolojilerin getirilerinden faydalanmak gerekir. Örneğin fotoğraflarla kayıt esnasında yeterli çözünürlüğe ve objektife sahip yüksek hafıza kartlı bir dijital fotoğraf makinesinin kullanılması işleri kolaylaştırabilir. Çünkü böyle bir makine ile çekim yaparken bir defada üç yüz, beş yüz yada bin adet fotoğraf kaydedilme olanağı mümkündür. Ayrıca kaydedilen görüntüler fotoğraf makinesinin ekranından anında izlenebilmekte ve istenilen kriterlere uygun değilse silinip tekrar çekilebilmektedir. Bu ve

¹³ Cevat Erder; Tarihi Çevre Bilinci, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1975, s.290 "Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Yayın No:24"

benzeri teknolojik yeniliklerin doğru bir şekilde kullanılması işlerin daha kısa sürede ve daha kolay bir şekilde yapılmasını sağlar.

Çekime başlanıldığı zaman ilk olarak yapının genel görünümü mümkün olan en iyi açılardan kaydedilir. Daha sonra hazırlanan projenin maksadına göre çekimlere devam edilir. Yani eğer süslemelerin restorasyonu için bir proje hazırlanıyorsa yapının mimari unsurlarından çok süslemelerin kaydedilmesi daha doğru olur.

Fotoğraflarla belgelemede izlenecek yol genelden detaya doğrudur. Bunu açıklamamız gerekirse; yapının konumunu ve durumunu belirten genel fotoğrafların ardından süslemelerin, yapının neresinden bulunduğunu rahatlıkla gösteren fotoğraflar çekilir. Bu fotoğraflarda yapının mimari özellikleri ile birlikte süslemelerde görülür. Mimari özellikler ve süslemeler arasındaki ilişkinin rahat incelenebilmesi için bu iki unsurun bir arada kaydedilmesi gerekir. Daha sonra süslemelere yoğunlaşılır ve süslemelerin oluşturduğu kompozisyon en rahat görülebilecek şekilde çekilir. Eğer kompozisyonu tek kareye sığdırmak olanaksız ise kompozisyon parçalar halinde çekilip, bilgisayarda birleştirilebilir. Bu birleştirme esnasında desenlerin yamulup bozulmamasına dikkat edilir. Bu çekimlerin ardından detay çekimlerine geçilir. Desen ve desendeki bozulmalar daha yakından kaydedilir. Bu fotoğraflarda, bozulmanın kompozisyonun hangi bölümünde olduğunu, süslemenin ve süslemedeki kayıpların açıkça görülüyor olmasında yarar vardır.

Çekimler yapılırken süslemelerdeki renklerin değişmemesine, doğru ve net kaydedilmesine dikkat edilir. Bu sebeple çekimler esnasında fotoğraf konusunda uzman kişilerin görüşlerine başvurulmasında veya fotoğraflama işinin uzman kişilere yaptırılmasında yarar vardır.

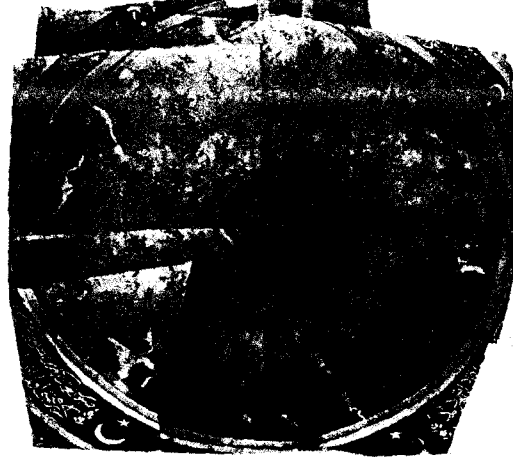
Çekimlerde dikkat edilecek diğer önemli bir husus ise çekim açılarıdır. Fotoğraflar, kaydedilmesi gereken yerleri, en iyi görülebilir noktalardan, herhangi bir

yanılsamaya izin vermeyecek ya da bu yanılsamaların en aza indirildiği şekilde kaydedilir. Bu fotoğraflar sanatsal ya da artistik fotoğraflar değildir. Bu sebeple desenler en net görülebildiği nokta olan tam karşıdan yani 90 derecelik bir açı ile çekilir. Bu durumda kompozisyon eğer aynı kareye sığmıyor ise geniş açılı objektifler kullanılabilir ya da daha önce bahsettiğimiz gibi desen parça parça çekilip bilgisayarda birleştirilebilir.

Bütün bu noktalar dikkate alınarak çekilen fotoğraflar belli bir düzene göre sıraya konular ve çekim yapıldığı günün tarihi atılır. Bu tarihlerin yanı sıra varsa önemli notlarda fotoğrafın altına kaydedilir. Daha eski tarihlerde çekilmiş fotoğraflar toplanır ve karşılaştırma yapılır.

Yukarıda belirtilen noktalara dikkat edilerek proje hazırlama aşamasından restorasyon çalışması tamamlandıktan sonraki durumu da dahil olmak üzere bütün işlemler bitene kadar yapıya yapılan her müdahale ve bu müdahalenin aşamaları genel ve detay çekimleri ile kaydedilir.

Şadırvanın çekimleri çeşitli tarihlerde yapılmıştır.Süslemeler hakkında bilgi veren eski fotoğraflara ulaşılamamıştır. Çizimi yapılan her kompozisyonun mutlaka fotoğrafı çekilmiş ve bozulmalar ayrıntılı olarak kaydedilmiştir.Motiflerde kullanılan renkler ve detayların daha iyi görülebilmesi açısından yakın çekimler yapılmıştır.Kubbeyi tek kareye sığdırma olanağı olmadığı için ayrı paftalar halinde çekilmiş ve sonradan birleştirilmiştir (Resim:22). Ayrıca çekim yapılırken uzman görüşüne başvurulmuştur. Çünkü çekimler esnasında ışığın yetersiz olması, çeşitli yansımalar, bulutlu havada çekim gibi sebeplerden dolayı fotoğrafların renk değerlerinde istenilen sonuç elde edilememiştir.Daha sonra bu sorunlar giderilmiş, havanın açık olduğu günler çekimler gerçekleştirilmiştir.

Resim-22: Şadırvan Camii Şadırvanı Kubbesinin Genel Görünüşü

Kubbe yüzeyinin düz bir satıh olması ve şadırvanın durumunun kubbenin tam karşıdan çekilmesine imkan vermemesi sebebi ile görüntüde yamuklaşmalar ve motiflerin doksan derecelik açıyla kaydedilememesi gibi sorunlarla karşılaşmış, desen ve motiflerin en net görülebileceği noktalardan çekimler yapılmıştır (Resim:23). Projeye başlandığı günden beri yaklaşık 1300 adet fotoğraf çekilmiş, bunlar arasından elemeler yapılmış belge değeri en yüksek olanlar sıralanarak ileride gerektiğinde çoğaltılabilmesi için iki farklı kopya halinde cd'ye kaydedilmiştir.

Resim -23: Şadırvan Camii Şadırvanı Kubbe Süslemelerinden Görünüş

2.2.2. Rölöve Çalışması

Bir yapının mevcut durumunun ölçekli çizimler ile plan, kesit ve görünüşler şeklinde anlatılmasına rölöve çalışması denir¹⁴. Başka bir deyişle rölöve, yapının özgün durumunu gösteren tıpkı çizimlerdir¹⁵. Bir yapının mimarisinin ya da mimari unsurlarının rölövelerini çıkarmak ile sıva üstü bezemelerinin rölövelerini çıkarmak birbirinden farklıdır. Mimari rölöveler, mimarlar tarafından kalem işlerinin rölöveleri ise desen, motif ve kompozisyon bilgisi olan, bu alanda yetişmiş uzmanlar tarafından yapılır.

Mimari çizimde olduğu gibi, yalnızca ölçüler alınarak, kalem işlerinin birebir çizilmesi neredeyse imkansızdır. Bu durum, bazı geometrik süslemelerin çiziminde mümkün olsa da, bitkisel motiflerden oluşan karmaşık bir kompozisyonun mimari çizim mantığı ile çizilmesi çok zordur. Bu sebeple, süslemelerin rölöveleri çıkarılırken, eskiz ya da asetat kullanılarak orijinal süslemelerin üzerinden birebir çizim yapılır. Süslemelerdeki ince detaylarında rahatlıkla görülebileceği bu çizimlere, yüzeydeki bozulmalarda çizilerek kaydedilir. Çizimlerin birbiriyle karışmaması için her birine numara verilir ve tarih atılır. Önemli notlar var ise çizim kağıdının sağ alt köşesine düşülür.

Bu çizimler yapıdaki süslemelerin birebir rölöveleri (diğer bir deyişle desen eskizleri) olarak, lejant* çizimlerinde kullanılmak üzere, desendeki bozulmaların belirtildiği yerlerin yanına bozulma türü de not edilerek saklanır.

Bu çizimler genelde eskiz üzerine yapılır. Fakat desenlerin yüzeyindeki kir tabakası veya desenin net olmaması gibi sorunlardan dolayı, çizim esnasında motifler eskizden rahatlıkla görülemiyor ve ayrıntıları fark edilemiyorsa, eskizden daha şeffaf olan ve küçük detayların kolaylıkla görülebilmeye olanak sağlayan ince asetat

¹⁴ Zeynep Ahunbay: Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, Yem Yayın, İstanbul 1996, s.70

¹⁵ Üstün Alsaç; Türkiyede Restorasyon, "Cep Üniversitesi" İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s.66

* Lejant ; Anlaşılmayı Kolaylaştırmak için haritaların ve resimlerin altına yazılan yazı. Bknz.: Fransızca tüekçe Sözlük, Mehmet Ali Ağakay, Türk Dil Kurumu Yayınları Sayı:189, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1962, s.359

kullanmak daha doğru olur. Asetat üzerine desen geçirilirken, bozulmaların farklı renkte bir asetat kalemi ile çizilmeleri motiflerden ayrılmaları açısından önemlidir.

Birebir çizimlerden sonra bu çizimlerin düzeltmeleri yapılır. Çünkü duvardan desenler eskiz ya da asetata aktarılırken zemindeki bozukluklar ve pürüzlerden dolayı çizgiler bozuk çıkar. Desenlerin üzerine kapatılarak alınan çizimler duvardan alındıktan sonra çizim masası üzerinde veya düz bir zeminde, üzerine eskiz konularak bu eskizin üzerine daha temiz olarak çizilir. Bu çizimler esnasında motiflerin değiştirilmemesine , yeni şeylerin eklenmemesine , desenin orijinalinde olan eksik yada yanlışlıkların düzeltilme yoluna gidilmemesine dikkat edilir. Desen yada motiflerin daha rahat görülebilmesi için bu çizimlere ihtiyaç vardır. Ayrıca desenlerdeki bozulmalarda bu çizimlerde daha düzgün bir şekilde belirtilir. Çizimin yapıldığı eskizin sağ köşesine veya altına lejant kutuları çizilir. Ve yüzeydeki birbirinden farklı her bozulma birbirlerinden farklı işaretlerle (nokta, kesik, çizgi, düz çizgi) taranır ve altta lejant kutucuğu içerisinde (her farklı bozulma için bir lejant kutusu açılarak) bu işaretler verilip karşısında hangi tür bozulma olduğu gibi açıklayıcı bilgiler yazılır. Bu çizimler ozalit baskı ile çoğaltılıp ölçekli olarak daha küçük boyutlara getirilebilir.

Şadırvanın desen rölöveleri çıkarılırken bütün bu sayılan noktalar dikkate alınarak bire bir çizimleri yapılmıştır. Desenler çizilirken yüzeydeki kir tabakasından dolayı motiflerin eskiz kağıdından iyi gözükmemesi sonucu ince asetat kullanılmış ve desenler en ince ayrıntılarına kadar asetat üzerine kaydedilmiştir. Elde edilen çizimler, eskize düzeltilerek aktarılmış ve lejantları gösterilmiştir.

2.2.3. Restitüsyon Çalışması

Süslemelerdeki bozulmuş, dökülmüş, yok olmuş veya sonradan değişikliğe uğramış bölümlerin ilk yapıldıkları ya da belli bir tarihteki durumlarının, yapıya ait çizim, fotoğraf, arşiv kayıtları, video kaydı ve yapıdaki verilerin incelenmesi sonucu,

kesit, görünüş, plan gibi çizimlerle anlatılmasına restitüsyon çalışması denir¹⁶. Restitüsyon çizimleri yapılmadan önce verilerin çok iyi incelenmesi, varsa farklı tarihlerde çekilmiş olan fotoğrafların karşılaştırılması ve yapıdaki ipuçlarının çok iyi değerlendirilmesi gerekmektedir.

Süslemelerin restitüsyon çizimleri yapılırken, desenin ulama mı, simetri mi, yoksa serbest mi olduğu belirlenir. Simetri ya da ulama desenlerde kaybolan kısımların desenlerini çözmek çok kolaydır. Fakat serbest kompozisyonun eksik kısımlarını tamamlamak daha dikkatli bir araştırma ve çalışma gerektirir. Bu tür kompozisyonlarda desende kullanılan motifler daha dikkatli incelenmeli, hangi motifin hangi helezona ait olduğu belirlenmelidir. Desenin gidişatı, eksik olan kısım hakkında bize ipucu veren diğer önemli unsurdur. Eksik olan kısma kadar desenin nasıl geldiği ve eksik olan kısımdan sonra nasıl devam ettiği bozulmuş olan bölümdeki desenin nasıl olabileceği konusunda önemli bilgiler verir. Ayrıca bozulmuş olan bölümde sıva dökülmesi değil de yalnızca boya dökülmesi gibi bir bozulma mevcutsa bu bozulmuş alandaki izler desen hakkında bize bilgi verebilir. Çünkü motiflerin tahririnde kullanılan siyah boya sıvı hazırlandığı zaman sıva tarafından emilip diğer boyalardan daha uzun ömürlü olabilmektedir. Diğer boyalar yüzeyden dökülüp yok olsa bile siyah ve siyah gibi sulandırılmış olarak sürülen bazı boyaların izleri bu alandaki motif ve kompozisyonların belirlenmesi açısından son derece önemlidir (Resim:24).

Resim-24: Şadırvan Camii Şadırvanı Kubbe Süslemelerinden Detay

¹⁶ Zeynep Ahunbay, a.g.e.,s.85

* **Ulama Desen:** Ardarda ya da yanyana aynı şekilde devam eden süsleme kompozisyonu.

Bütün bu veriler ışığında süslemelerin restitüsyon çizimleri yapılır. Restitüsyon çizimlerinin birebir yapılması kullanılmaları açısından kolaylık sağlar. Desenler çok büyük ise birkaç parçaya bölünebilir ya da ölçekli olarak küçük çalışılabilir. Bittikten sonra bu küçük ölçekli çizimler kullanılarak birebir çizimleri yapılır. Numara verilmiş olan her rölöve çiziminin mutlaka bir de restitüsyon çizimi olmalıdır. Rölöve çizimlerine, rölöve 1, 2, 3 gibi numara verilmişse, restitüsyon çizimlerine de restitüsyon 1,2,3 gibi numaralar verilir.

Restitüsyon çizimleri yapılırken dikkat edilecek diğer önemli husus ise; herhangi farazi bir durumla karşılaşıldığı zaman hemen çalışmanın durdurulması, (bu durum restorasyon çalışmasının bütün aşamaları için geçerlidir) konu hakkında bilgi sahibi olan uzmanların görüşlerine başvurulması, gerekirse yeni bilgi ve ipuçlarının elde edilmeye çalışılması gibi konulardır. Bu farazi durum giderilmeden çalışmaya devam edilmesi durumunda bir çok yanlış yapılabilir.

Veriler toplanıp değerlendirildikten sonra çizimlere başlanır. bu çizimler renkli olabileceği gibi siyah-beyazda olabilir. Gerektiğinde baskıyla çoğaltmak için genelde siyah-beyaz çizimler tercih edilir. Restitüsyon çalışması farklı kalınlıkta rapido kalemleri ile yapılacağı gibi fırça ile de yapılabilir. Nüans ve motif kıvrımlarının daha doğru verilebilmesi için desenlerin fırça ile yapılması daha doğru olur.

Şadırvandaki süslemelerin restitüsyon çizimleri ayrı paftalar halinde yapılmıştır. Rölövesi çizilmiş olan her paftanın restitüsyon çizimi de yapılmıştır. Çizimler fırça ile gerçekleştirilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAPTAMALAR VE ÖNERİLER

3.1. SAPTAMALAR

Süslemelerin bulunduğu yüzeylerde, toz, nem gibi sebepler ve insan müdahalesi sonucu oluşmuş bozulmalar saptanmıştır. Fakat bu bozulmaların önemli bir kısmını insan eli ile yapılan müdahaleler sonucu meydana gelen bozulmalar oluşturmaktadır. Kubbedeki büyük çatlaklarda sıvanın duvardan ayrıldığı ve sıva ile duvar arasında boşluk oluştuğu anlaşılmıştır. Yüzeyde ise hem dokuya işlemiş olan kirler hem de, henüz dokuya işlememiş yüzeyde toz halinde bulunan kirler mevcuttur.

Motiflerdeki boyaların dökülmesi sonucu oluşan bozulmalar daha çok sarı boyada yani sarıya boyanmış motiflerde meydana gelmiştir. Bunun sebebi sarı boyanın analiz edilmesi sonucu diğer boyalardan daha dayanıksız olmasına sebep olan etkenin belirlenmesiyle anlaşılır.

Kubbedeki kirlenme ve bozulma alt bölümlerde yani pandantiflerde daha yoğundur. Bunun sebebi; pandantiflerin daha aşağıda ve elle kolayca temas edilebilecek bir mesafede olmasıdır.

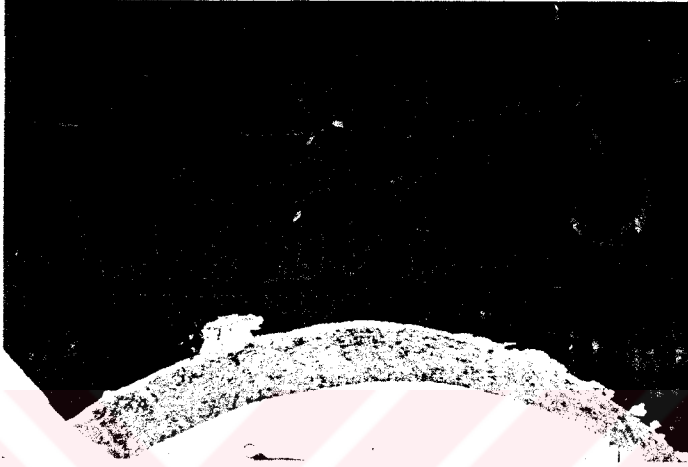
Kubbe kasnağına monte edilmiş olan sac üzerine yazılmış kuşak yazısının altında orijinal yazıların olup olmadığı tespit edilememiştir. Restorasyona başlandığı zaman bu sacların alınıp altının incelenmesi özgün desen veya yazı olup olmadığının araştırılması gerekir. Bu siyaha boyalı sacların* üzerine sarı boya ile yazılmış olan kitabenin 1970 yılında Hayri Demir isimli bir şahıs tarafından yaptırıldığı kitabede yazılıdır (Resim:25).

Kubbedeki süslemelerde birbirleriyle simetri gibi gözükən paftaların aslında birebir simetri olmadıkları desenlerin incelenip karşılaştırılmaları sonucu saptanan

---

* Kubbe kasnağında üzerinde sarı boya ile kuşak yazısının yazılı olduğu sac kaynaklarda "teneke" olarak geçmektedir. Bkz. Münir Aktepe ; a.g.e., s.193

önemli noktalardan biridir. Bu tür barok üslupta yapılmış süslemelerde motiflerin birbirlerine birebir benzemeleri beklenemez fakat burada bahsedilen farklılık bu tür bir farklılık değildir. Tasarımda ki farklılık söz konusudur. Bu açıdan bakılıp incelendiğinde pandantiflerinde olduğu gibi kubbede yer alan desen paftalarının hepsinin birbirinden farklı olduğu anlaşılır.

Resim-25: Şadırvan Camii Şadırvanı Kuşak Yazısından Detay

3.2. ÖNERİLER

3.2.1. Koruma Önerileri (Konservasyon)

Yapının ve kalem işlerinin restorasyon uygulamasına başlandığı zaman yapılması gereken ilk aşama korumadır. Yapının evvela korunmaya alınması gerekir. Koruma; herhangi bir nesne yada olguyu elden geldiği kadar bozulmadan, o anki durumunda tutmaya denir¹⁷.

Şadırvanın su haznesine, süslemelerine, sıvasına ve su haznesini örten demir kafese varıncaya kadar her bölgesine yapılan bilinçsiz müdahalelerin engellenmesi gerekir. Şadırvanın etrafında dükkanları bulunan çevre esnafının koruma konusunda bilinçlendirilmesi, bilinçsiz müdahalelerin yapıya verdiği zararlar anlatılarak bunlara engel olmalarının istenmesi şadırvanın korunması açısından önemlidir. Çünkü

¹⁷ Üstün Alsaç; a.g.e., s.62

şadırvana, bilinçsizce uygulanan koruma maksatlı müdahaleler, çoğunlukla çevredeki esnaf tarafından yapılmaktadır. Ayrıca çalışmaya başlanmadan önce şadırvanın etrafının ahşap yada bez brandalar veya güvenlik bandı ile kapatılması çalışma esnasında yabancı kişilerce yapılacak müdahaleleri engeller. Bunun yanı sıra şadırvana ellerini yıkamak yada su almak için gelen kişilerin can güvenliği tehlikeye atılmamış olur. Çünkü böyle bir çalışma meraklı kişilerin dikkatini çeker. Alttan yukarıya seyreden bu meraklı kalabalığın üzerine, çekiç, çivi, fırça gibi aletlerin düşebilme ihtimali yüksektir. Bu sebeple şadırvanın etrafını kaplayan branda, tahta perde, güvenlik bandı gibi engelleyiciler hem rahat çalışılmasını sağlar, hem de olabilecek kazaları önler.

3.2.2. Temizlik Önerileri (Liberasyon)

Bir yapıtın üzerine biriken kirlere arındırılması işlemine verilen addır. Günlük yapılırsa bakım çalışması olarak düşünülebilir. Yapıtın üzerindeki toz ve kirlere dokunmuş içine işleyecek kadar etkili olmuşsa yapıta zarar vermemek için özel yöntemler kullanılması gerekir¹⁸.

Temizleme, anıtların ve kentsel sitlerin genel etkisini bozan, tarihi ve estetik değer taşımayan eklerden arındırılması işlemine de denir. Yani temizleme dendiğinde yalnızca yapının üzerindeki kir, toz, mantar, yosun, ot, böcek gibi zararlı maddelerin temizliği anlaşılmalıdır. Bir binaya, yapıldığı tarihten günümüze gelinceye kadar geçirdiği süreçte, birbirinden farklı tarihlerde yapılan, değişen sanat akımlarının izlerini gösteren ek ve bezemelerin, üslup birliğine ulaşma kaygısı ile kaldırılması ise temizleme değildir. Bu durum, çağdaş koruma ilkelerine aykırıdır. Venedik Tüzüğü'nün 11. Maddesinde temizleme ile ilgili olarak; "Anıta mal edilmiş farklı dönemlerin geçerli katkıları saygı görmelidir; zira onarımın amacı üslup birliği değildir. Bir anıt üst üste çeşitli dönemlerin izlerini taşıyorsa; en alttaki durumu açığa çıkarmak ancak bazı özel durumlarda yok edilen malzemenin önemi azsa, açığa çıkarılan malzeme büyük tarihi, arkeolojik yada estetik değer taşıyorsa ve koruma durumu böyle bir davranışı gerekli gösterecek kadar iyi ise haklı çıkarılabilir. İlgili

¹⁸ Üstün Alsaç; a.g.e., s.62-63

unsurların öneminin değerlendirilmesi ile ilgili yargı ve neyin yok edileceği üzerinde karar vermek, sadece bu işi üzerine almış kimseye bırakılamaz denilmektedir. Bu konuda karar verme yetkisi Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurullarına aittir¹⁹.

Şadırvan'ın kalem işlerinin temizliği yapılırken ilk aşama desenleri örten ve sıvaya zarar veren elektrik kabloları ve lambaların sökülerek alınmasıdır. Pandantiflerdeki desenlerin üzerini kapatacak şekilde yerleştirilmiş olan bu kablolar ve lambalar alınırken desenlerin ve sıvanın zarar görmemesine dikkat edilmelidir. Daha sonra yüzeydeki toz tabakasının alınmasına başlanır. Henüz dokuya işlememiş olan bu toz tabakası elektrik süpürgesi yardımı ile iyice temizlenir. Bu aşamada dikkat edilecek nokta elektrik süpürgesi ile tozlar alınırken çatlamış ve yerinden oynamış sıvaların zarar görmemesine dikkat etmektir. Ayrıca süpürge yüzeyle temas ettirilmemeli uzaktan tutularak tozları alınmalıdır. Aksi takdirde yüzeyde çizikler oluşabilir. Elektrik süpürgesi ile tozu alındıktan sonra yumuşak kıllı bir fırça ile (bu fırça yumuşak kıllı yağlıboya fırçası olabilir) desenlerin yüzeyi kalan tozlardan arındırılır. Bu işlemler ile alınabilen tozlar alındıktan sonra dokuya işlemiş olan kirlerin temizliğine geçilir. Bütün bu çalışmalar yapılırken, her aşama fotoğraf, slayt veya kamera ile kaydedilir.

Dokuya işlemiş kirlerin temizliğinde Flux, dimetil ve contrad gibi tablo restorasyonunda temizlik maksadı ile kullanılan malzemeler etkili olabilmektedir. Bu malzemeler, restorasyon çalışmasına başlandığı zaman malzeme ve uygulaması hakkında yeterli bilgi ve pratiğe sahip uzmanlar tarafından, temizlenecek yüzeylerde ki küçük alanlarda denemeler yapılarak sonuçları incelenmeli ve en başarılı sonucu veren malzeme kullanılmalıdır. Flux, yağlıboya ve vernik türü malzemelerin temizliğinde etkili olmaktadır. Bu sebeple kubbenin yüzeyinde şeffaf ve camsı bir tabaka gibi gözüken, vernik olabileceğini düşündüğümüz katmanın temizliğinde Flux etkili olabilir. Flux yüzeye fırça ile uygulanır ve üzeri hava almayacak şekilde plastik bir naylon ile (çoğunlukla streç film kullanılır) iyice kapatılır. 20 dakika bekledikten sonra kontrol edilir. Eğer etki etmemişse kontrol edilerek ortalama 40 dakika

---

¹⁹ Zeynep Ahunbay: a.g.e. ,s.100-101

boyunca bekletilir. Daha sonra bagedler* yardımı ile %50 oranında hazırlanmış alkollü su ile yüzey temizlenir. Dimetil ve contrad ise, bagedlerle yüzeye uygulanır. Bu iki malzemenin alkollü su ile temizlenmesine gerek yoktur.

3.2.3. Onarım Önerileri

Onarım; bir nesnede, bir yapıtta ortaya çıkan bozulmaların o yapıt üretilirken kullanılan yöntem ve gereçlerle, olabiliyorsa tıpkıları kullanılarak giderilmesine denir. Mimarı bir yapıdaki onarım; onda var olan işlev – yapım – biçim ilişkileri değiştirilmeden yapılan hasar giderme işlemleridir. Sıvasını yenilemek, süslemelerini onarmak, kapısını, penceresini salamlaştırmak veya onarmak gibi işlev-yapım-biçim ilişkilerini değiştirmeyen müdahaleler onarımdır. Onarımın yenileştirilme ile karıştırılmaması gerekir. Onarımda özgün gereçler ve yapım yöntemleri kullanılır. Yenileştirmede ise özgün malzeme ve yapım yöntemleri kullanılmayabilir²⁰.

Şadırvanın süslemelerinin onarımına başlanırken ilk önce yapılması gereken, çatlamış ve zeminden ayrılmış sıvaların onarılması ve tekrar zemine yapıştırılmasıdır. Sıva analizinin sonuçları göz önünde bulundurularak* primal AC 33[†] ve malta harcı uygulaması yapılır. İlk önce primal AC 33 ile zeminden ayrılmış parça zemine iyice tutturulur. Malta harcı[‡] uygulamadan önce çatlağa %50 oranında hazırlanmış alkollü su enjekte edilir ve malta uygulanacak alan nemlendirilir. Daha sonra enjeksiyon harcı olan malta harcı sıvanın arkasındaki boşlukların doldurulması için çatlakların arasından sıva arkasına şırınga edilir. Malta 6002 enjeksiyon harcı ince ve akıcı bir harç olduğu için sıvanın arkasındaki en ince boşlukları bile doldurup, sıvanın zemine yapışıp, daha sağlam olmasını sağlayacaktır.

Sıvadaki sağlamlaştırma çalışması halledildikten sonra çatlamış ve dökülmüş kısımların onarılmasına başlanır. Sıvanın içerisindeki özgün malzemeler ile

* Baged; küçük ahşap çöplerin ucuna pamuk sarılarak oluşturulan temizleme aracı Ucundaki pamuklu kısım alkollü suya batırılarak yüzeyin temizliğinde kullanılır.

²⁰ Üstün Alsaç; a.g.e., s.63-64

* **Primal AC 33:** Yapıştırma özelliği olan restorasyon malzemesi.

* **Malta:** Sıvanın arkasına şırınga ile verilen bir çeşit restorasyon harcı.

hazırlanan harç kullanılarak dökülen kısımlar ve çatlaklar dikkatlice onarılır. Bu çatlakların onarılmasında polifilla* da kullanılabilir. Polifilla, hareketli ve geri dönüşümlü bir malzemedir. Bu sebeple, bu tür onarımlarda çoğunlukla polifilla tercih edilir. Ayrıca polifilla orijinal malzemeye zarar vermez.

Çatlaklar ve sıvadaki dökülmeler onarılıp yüzey düzeltildikten sonra zemin rengi hazırlanır. Hazırlanan renkle özgün zemin renginin birbirine çok yakın olmasına dikkat edilir. Eski ve yeni renk gözü rahatsız etmeyecek derecede uyumlu olmalıdır. Elde edilen bu renk, rölöve ve lejant çizimlerinde de belirtilmiş olan bozuk kısımlara uygulanır. Bu aşamadan sonra restitüsyon çizimleri ile öngörölmüş desenler (yalnızca bozuk olan kısımların desenleri) iğneleme veya başka teknikler ile yüzeye aktarılır. Bu aşamayı ayrıntılı olarak anlatmamız gerekirse; Restitüsyon çizimlerinden çoğaltılmış olan desen eskizlerinin tamamlanacak kısma denk gelen motifleri kontur çizgilerinden iğnelenerek delinir. Daha sonra yüzeye oturtulan bu desen, ezilerek toz haline getirilmiş ve bir bez parçasının arasına konmuş kömür tozu kullanılarak zemine geçirilir.

Yüzey temizliği yapıldıktan sonra ortaya çıkan özgün renkler iyice incelenip, onarımda kullanılacak motif renklerinin hazırlanmasına başlanır. Bu renklerde zemin rengi gibi özgün renklere yakın olmalı ve bakıldığında gözü rahatsız etmemelidir. Boya olarak aynı malzeme yani süslemelerin ilk yapımında kullanılan boyalar tercih edilir. Eğer özgün boyalar kullanılamayacak ise malzeme ile uyumlu bir boya (toprak boya, kök boya) kullanılabilir. Boyalar bu şekilde hazırlandıktan sonra kalem işinde kullanılan fırçalar (kalem fırça, dolgu fırçası) ile desendeki bozulmuş alanların boyanmasına başlanır. Bu işlem esnasında boyamayı yapan kişinin daha önce çekilmiş fotoğraflara sık sık göz atması onarılan bölümün orijinaline daha yakın yapılmasına yardımcı olur. Onarılan kısmın, desenin diğer bölümleri ile uyumu kontrol edilerek onarım yada tamamlama çalışması sürdürölür. Yani desenin sağlam bölümlerinde motiflere ışık ve gölge hangi yönlerden verilmişse onarılan kismada aynı yönlerden verilir. Bunun yanı sıra tahrir (kontur çizgisi) kalınlıklarının da yeni yapılan kısım ile desenin diğer yerlerinde aynı olması gerekir. Onarılan kısım desenin bütününde ne ön plana çıkacak kadar belirgin nede gözükmeyecek kadar

* Polifilla: Bir çeşit restorasyon alçısı.

silik olmalıdır. Özgün deseni ikinci plana atmayan ve görünümünü engellemeyen bir uyum yakalamaya çalışılmalıdır. Bu şekilde devam edilerek yüzeydeki bozulmaların hepsi onarılır.

3.2.4. Restorasyon Sonrası Koruma, Bakım Önerileri ve Belgeleme

Onarım işlemi tamamlandıktan sonra yüzeyin dış etkenlere karşı dayanıklılığını arttırmak için koruyucu bir tabaka atmak gerekir. Uygulanacak yüzeye göre saf aseton içinde çeşitli oranlarda eritilerek hazırlanan paraloid B 72 kompresör veya benzeri bir alet yardımı ile yüzeye püskürtülerek uygulanır. Bu işlem yapılmadan önce küçük bir alanda deneme yapılır sıvanın ve boya'nın verdiği tepki izlenir. Herhangi bir sorunla karşılaşılmaz ise uygulamaya başlanır. Paraloid yüzeyde çok kalın veya çok ince bir tabaka oluşturmayacak şekilde atıldıktan sonra işlem tamamlanır. Kullanılacak paraloid B 72'nin oranı, yani % 3 lük mü, % 5 lik mi yoksa daha fazlamı olacağı, uygulanacağı yüzeyin durumuna ve verdiği tepkiye göre belirlenir. Uygulama esnasında ortamın tozlu olmamasına dikkat edilir ve işlem maske kullanılarak gerçekleştirilir.

Yapılan restorasyon çalışmasının uzun ömürlü olması, yapıdaki bozulma ve kirlenmelerin geciktirilmesi ve hatta mümkünse engellenmesi için yüzeye uygulanan paraloid B72'nin yanı sıra bazı tedbirlerin de alınması gerekir. Bu tedbirlerden en önemlisi çevre esnafının bilinçlendirilmesidir. Çünkü bütün tarihi eserlerimizde olduğu gibi, bu yapıda da bozulmaya sebep olan etkenlerin en önemlilerinden biri insan faktörüdür. Sert cisimle çizme, çivi çakma, eskiyen kısımları onarmaya kalkışma gibi bilinçsiz yaklaşımlar çevre esnafın şadırvana yaptığı müdahalelerin bazılarıdır.

Şadırvanın ışıklandırma sorunu yerden gizli spotlar ile yapılırsa süslemeler üzerinde ve duvarlarda yer alan kablo görüntüleri ortadan kalkmış olur. Işıklılandırmanın bu şekilde halledilmesi, desenlerin çivi çakılarak delinip lamba monte edilmesi gibi sorunları engelleyecektir. Ayrıca, "daha önce geçirmiş olduğu

restorasyonlar” konusunda bahsettiğimiz şadırvanın zemin dolgusunun temizlenmesi yapının özgünlüğüne kavuşturulması açısından önemlidir. Bunun yanı sıra zemine sonradan yapılan dolgunun geri alınması sonucu şadırvanın elle temas edilen ve zarar gören sıvalı kısımları (özellikle pandantifleri) daha yukarda (el mesafesinden yukarıda) kalacak, bu alanlara zarar verme olanağı azaltılmış olacaktır.

Restorasyondan sonra bir çizelge hazırlanıp düzenli periyotlar halinde (3 yılda-5 yılda bir g.b.) şadırvanın temizliğinin yapılması, küçük bozuklukların giderilmesi hem büyük hasarları engelleyecektir, hem de kirlerin yüzeyde katman oluşturup malzemenin dokusuna işlemesini önleyecektir.

Çalışmanın her aşamasının belgelenmesinin yanı sıra çalışma bittikten sonra yapının son durumunda belgelenmesi gerekir. Bu belgeleme ayrıntılı fotoğraf ve video kaydının yanı sıra çizimler ile de yapılır. Bütün bu çizim ve fotoğraflar belli bir sıraya konulur ve dosya haline getirilir.

SONUÇ

Şadırvanın sıva üstü bezemeleri pendantsiflerde ve kubbede yer almaktadır. Fotoğrafla belgeleme çalışması yapılırken pendantsiflerde herhangi bir sorunla karşılaşılmamıştır. Şadırvanın zemininin doldurulması sonucu kubbe alçalmıştır ve su hazinesinin ortada olması kubbedeki süslemelerin fotoğraf çekimini güçleşmiştir. Bu sebeple kubbenin tek kare halinde çekilmesi mümkün olmamıştır. Bunun yanı sıra kubbe, tam ortadan değil , yandan ve birkaç kare olarak çekilmiş bu çekimler sonradan birleştirilmeye çalışılmıştır. Çekimler tam ortadan yapılamadığı için kubbe ve desenler yamuk çıkmıştır. Fakat kubbede yer alan birbirinden ayrı paftalar, tam karşıdan çekilmeye çalışılmıştır. Bu çekimlerden elde edilen fotoğraflar, bozulmaların gösterildiği çizimlerde ve restitüsyon çizimlerinde kullanılmıştır. Bu şekilde çekilmiş fotoğraflardan faydalanılarak yapılan çizimler, büyütülerek, restorasyon çalışması esnasında, desenleri iğnelenerek duvara geçmek maksadı ile kullanılamaz. Çünkü kubbe, düz bir yüzey değildir. Dolayısı ile her ne kadar desenler karşıdan, doksan derecelik açı ile çekilmeye çalışılmışsa da motiflerde ve kompozisyonda yamulmalar oluşmuştur. Fotoğrafta fark edilemeyecek derecede küçük bir yamukluk, desen büyütüldüğü zaman çok büyük bir hataya dönüşebilmektedir. Bu sebeple fotoğraftan yapılan çizimlerin ölçeklendirilmesine gidilmemiştir.

Bu hataya düşmemek için pendantsiflerde yapılan birebir çizimlerin yanı sıra kubbedeki desenlerinde, restorasyon çalışmasına başlanıp sağlam bir iskele kurulduğu zaman eskiz veya ince asetat ile birebir çizimlerinin yapılması gerekir*. Pendantsiflerdeki ve kubbedeki iki paftanın desenleri birebir çizilirken ince asetat kullanılmıştır. Zemin kirli olduğu için eskizden bazı motifler ve detayları gözükmemiştir. Bu sebeple desen çizimi herhangi bir yanılığa düşmemek için ince asetat tercih edilmiştir.

---

* Rölve ve Bozulma (Lejant)1'e karşılaştırarak bakınız. Bozulma (Lejant)1 Fotoğraf yardımı ile, Rölöve lise birebir yapılmıştır. Bu iki çizim de kubbedeki aynı paftaya aittir.

Yüzey temizliği ve bozulmaların onarımı için çağdaş malzeme ve teknikler önerilmiştir. Bu malzemeler; temizlikte, flux, dimetil, contrad, alkollü su ve bu malzemelerin uygulandığı araç gereçler, bozulmaların onarımında ise alkollü su, primal AC 33, malta harcı, polifilla ve bu malzemelerin uygulanmasında kullanılan araç gereçlerdir. Koruma maksatlı olarak, bütün işlemler tamamlandıktan sonra yüzeye kompresör yardımı ile paraloid B 72'nin çok kalın veya çok ince bir katman oluşturmayacak şekilde uygulanması önerilmiştir.

Süslemelerin ve süslemelerdeki bozulmaların ayrıntılı bir şekilde belgelenmesinin yanı sıra çalışmanın her aşamasının ve yapılan müdahalelerin de ayrıntılı olarak fotoğraf ile kaydedilmesi önerilmiştir. Çünkü çalışma tamamlandıktan sonra yapılacak yayında bu fotoğraf ve belgelere ihtiyaç duyulur. Çalışmanın yayınlanması bu alanda çalışan öğrenci ve kişilerin bilgi edinmesini sağlayacak, dahası bilimsel düzeyde tartışılıp değerlendirilmesine varsa yanlışlıkların saptanmasına imkan tanıyacaktır. Bu sebeple çalışmanın yayın olarak duyurulması doğru olur.

Çalışmada önemle üzerinde durulan konulardan biri de birbirinden farklı uzmanlık alanlarında çalışan kişilerin çalıştıkları alanda uzmanlaşmış olmalarının gerekliliğidir. Bu konunun açıklaması süslemeler üzerinden gidilerek yapılmaya çalışılmıştır. Süslemeler konusunda uzmanlaşan kişiler, desendeki yamukluğu, simetriyi ve asimetrik durumları kolayca fark edebilmektedirler. Motifler ve anatomileri hakkında bilgi sahibi oldukları için çizimlerde ve uygulamalarda özgünlüğün bozulması gibi sorunlar en aza indirilebilmektedir.

Uygulama çalışmasına başlandığı zaman onarılan kısımlardaki desenlerin bütünle uyumunun dengeli olması gerekmektedir. Ne çok silik ne de özgün desenlerin önüne geçecek kadar belirgin olmamalıdır. Bakıldığında gözü rahatsız edecek kadar, özgün desenlerden farklı olmaması gerekliliğinin yanı sıra dikkatli bakıldığında sonradan yapılmış müdahalelerin özgün desenlerden fark

edilmesi ya da ayrışması gerekir. Bu da zeminde (sıvada) kot farkı*, boyalarda ton farkı ile belirtilmeye çalışılır.

Yapılan çalışmanın uzun ömürlü olabilmesi için şadırvanın belirli aralıklarla temizliğinin yapılması ve küçük bozulmalar fazla ilerlemeden tamir edilerek elden geçirilmesi gerekir. Burada yapılması gereken en önemli şeylerden biri de şadırvanı kullanan çevre esnafın koruma konusunda bilinçlendirilmesidir. Bu şekilde bilinçsiz müdahaleler az da olsa engellenebilir.

Restorasyon tamamlandıktan sonra çalışmada kullanılan bilgi ve belgelerin, son çizim ve fotoğrafların da içinde bulunduğu dosyanın bir suretinin vakıflar genel müdürlüğüne teslim edilmesi gerekir.

---

* Kot farkı: yeni yapılan yüzey eski yüzeyden bir miktar içeride bırakılır. Bu şekilde yeni yapılan sıva içeride bırakılarak yapılan yüzey ayrıştırmasına kot farkı denir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Ahunbay, Zeynep.,** Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, Yem Yayın, İstanbul 1996
- Aksoy, Yaşar.,** Smyrna İzmir Efsaneden Gerçeğe, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı:23, ty., “İzmir Büyük Şehir Belediyesi Kültür Yayını”
- Aktepe, Münir.,** İzmir Yazıları, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı: 42 , 2003 İzmir
- Alsaç, Üstün.,** Türkiyede Restorasyon, “Cep Üniversitesi” İletişim Yayınları , İstanbul 1992
- Arel, Ayda .,** Tanzimat Öncesi İzmir Sanatında Yeni Yönelimler, İzmir Yayıncılık A.Ş., İzmir 2002
- Aslanapa, Oktay.,** Osmanlı Devri Mimarisi, İnkilap Kitabevi, İstanbul 1986
- Baykara,Tuncer.,** İzmir Şehri ve Tarihi, Ege Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü Yayınları, İzmir 1974
- Edirne Selimiye Camii Restorasyonu,** Restorasyon Belgeleri Dizisi 1, Vakıf İnşaat 1990
- Erder, Cevat.,** Tarihi Çevre Bilinci, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi
Yayın No: 24, Ankara 1975
- Gültekin Hakkı.,** İzmir Tarihi, y.y. İzmir 1952

Makaleler

Aktepe, Münir., İzmir Çeşmeleri, Üç İzmir, Yapı Kredi Yayınları, İzmir 1992

Tezler

Karaoğlu, A. Sultan., MimarideÇini restorasyonu İlkelerinin Sorunsalları Üzerine
Bir Yöntem Araştırması, (yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1996

Talay. Sevil., “Analysis Site Planning Proposals For Kemeraltı Mosques Of
Historical Value” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi),
Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü , İzmir 1995

Sözlükler

Ağakay, Ali Mehmet., Fransızca Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları
Sayı: 189, Ankara 1962

Sözen, Metin – Tanyeli, Uğur., Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, Remzi
Kitabevi, İstanbul 1992.

EKLER

EK-1

RESİMLER

Resim-26: Kubbe Süslemeleri Pafta -1

Resim-27: Pafta 1 Detay

Resim-28: Pafta 1 Detay

Resim-29: Pafta 1 Detay

Resim-30: Pafta 2

Resim-31: Pafta 2 Detay

Resim-32: Pafta 2 Detay

Resim-33: Pafta 2 Detay

Resim-34: Pafta 2 Detay

Resim-35: Pafta 3

Resim-36: Pafta 3 Detay

Resim-37: Pafta 3 Detay

Resim-38: Pafta 3 Bozulma Detayı

Resim-39: Pafta 4

Resim-40: Pafta 4 Detay

Resim-41: Pafta 4 Detay

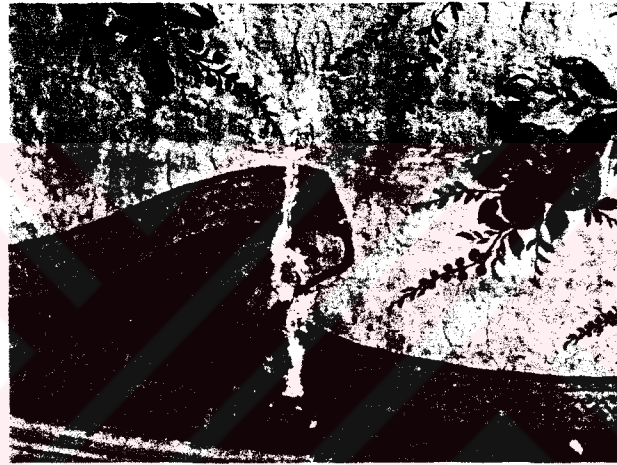
Resim-42: Pafta 4 Detay

Resim-43: Pafta 5

Resim-44: Pafta 5 Detay

Resim-45: Pafta 5 Detay

Resim-46: Pafta 5 Detay

Resim-47: Pafta 6

Resim-48: Pafta 6 Detay

Resim-49: Pafta 6 Detay

Resim-50: Pafta 6 Detay

Resim-51: Pafta 7

Resim-52: Pafta 7 Detay

Resim-53: Pafta 7 Detay

Resim-54: Pafta 7 Detay

Resim-55: Pafta 8

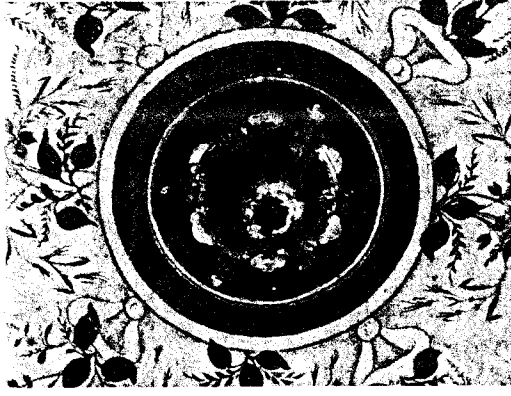
Resim-56: Pafta 8 Detay

Resim-57: Pafta 8 Detay

Resim-58: Pafta 8 Detay

Resim-59: Kubbe Göbeği

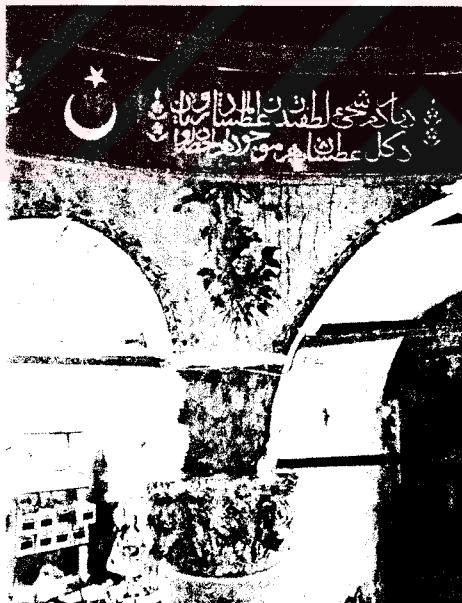
Resim-60: Pandantif 1 Genel Görünüş

Resim-61: Pandantif 1 Deseni Detay

Resim-62: Pandantif 1 Detay

Resim-63: Pandantif 2

Resim-64: Pandantif 2 Deseni Detay

Resim-65: Pandantif 2 Detay

Resim-66: Pandantif 3

Resim-67: Pandantif 3 Detay

Resim-68: Pandantif 3 Detay

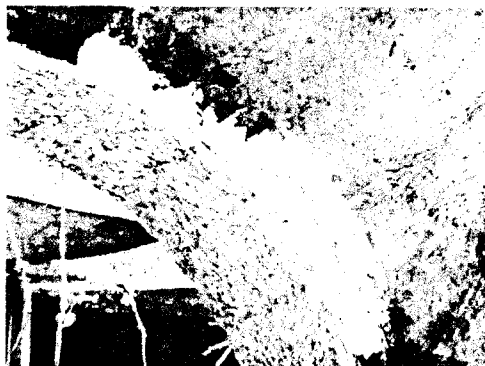
Resim-69: Pandantif 4

Resim-70: Pandantif 4 Detay

Resim-71: Pandantif 4 Detay

Resim-72: Pandantif 4 Detay

Resim-73: Pandantif 5

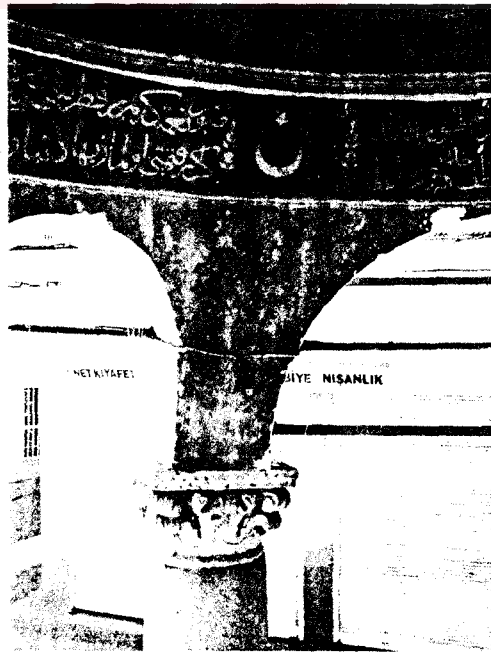
Resim-74: Pandantif 5 Detay

Resim-75: Pandantif 5 Detay

Resim-76: Pandantif 5 Detay

Resim-77: Pandantif 6 Genel Görünüş

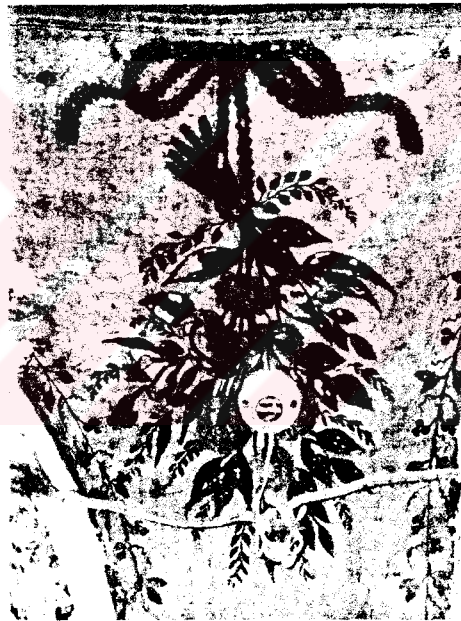
Resim-78: Pandantif 6 Detay

Resim-79: Pandantif 6 Detay

Resim-80: Pandantif 7

Resim-81: Pandantif 7 Detay

Resim-82: Pandantif 7 Detay

Resim-83: Pandantif 8

Resim-84: Pandantif 8 Detay

Resim-85: Pandantif 8 Detay

Resim-86: Pandantif 8 Detay

Resim-87: Pandantif 8 Detay

Resim-88: Kuşak Yazısı

Resim-89: Kuşak Yazısı

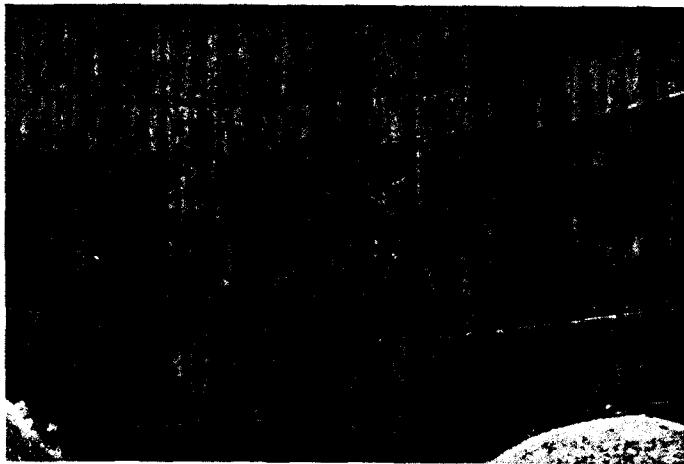
Resim-90: Kuşak Yazısı

Resim-91: Kuşak Yazısı

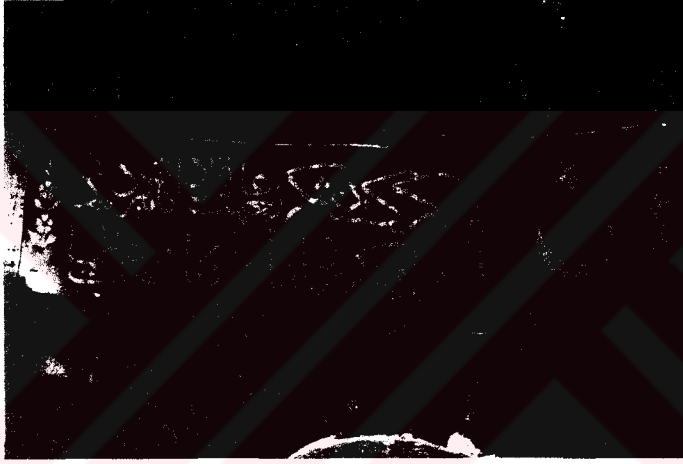
Resim-92: Kuşak Yazısı

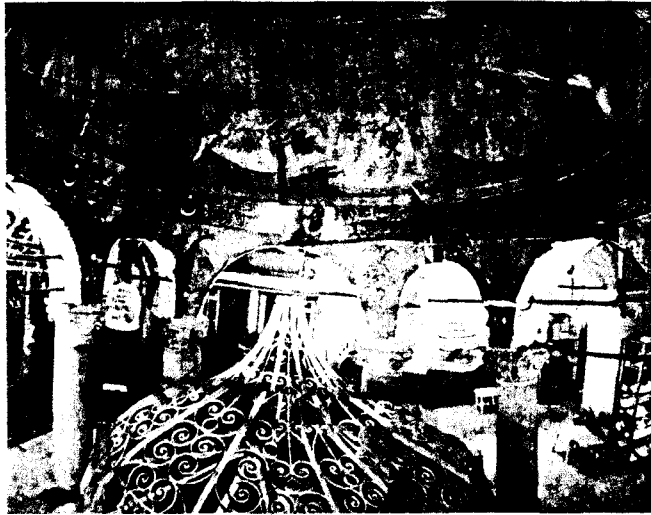
Resim-93: Kuşak Yazısı

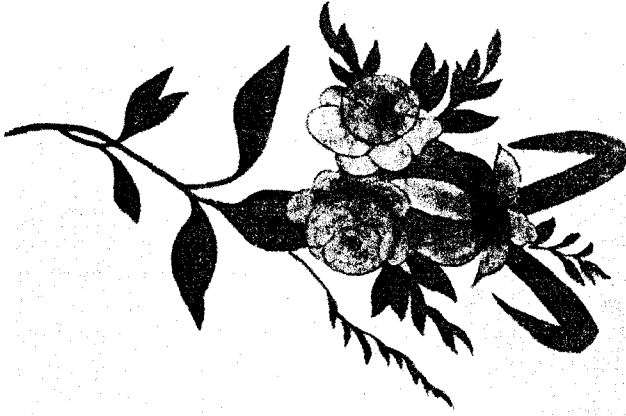
Resim-94: Kuşak Yazısı

Resim-95: Kuşak Yazısı

Resim-96: Şadırvan Genel Görünüş

Resim- 97: Renkli Uygulama 1 (Kubbe Deseni- 2 Sağ Allt)

Resim- 98: Renkli Uygulama 2 (Kubbe Deseni- 2 Alt Orta)

Resim- 99: Renkli Uygulama 3 (Kubbe Deseni- 2 Sağ Üst)

EK -2

ÇİZİMLER

Çizimlerde Yer Alan Bozulma (Lejant) Kutucukları

Leke ve İzler

Alçı ile Yapılan Bilinçsiz Müdahale Sonucu Oluşan Bozulmalar

Sıvadaki Dökülmeler Sonucu Oluşan Bozulmalar

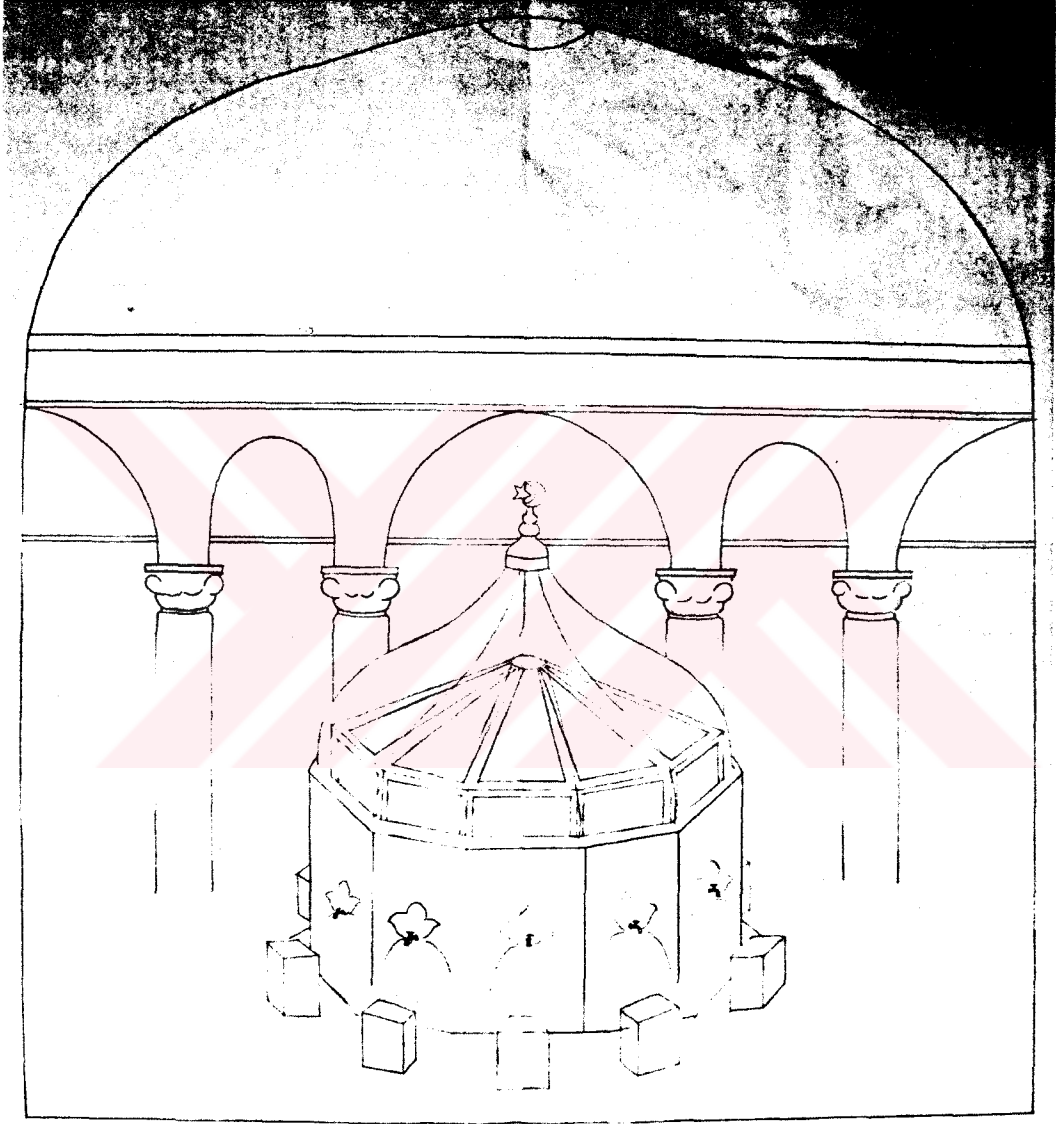
Elektrik Kablosu ve Lambalar

Sıvadaki Çatlaklar Sonucu Oluşan Bozulmalar

Boyaların Bozulması Sonucu Oluşan Bozulmalar

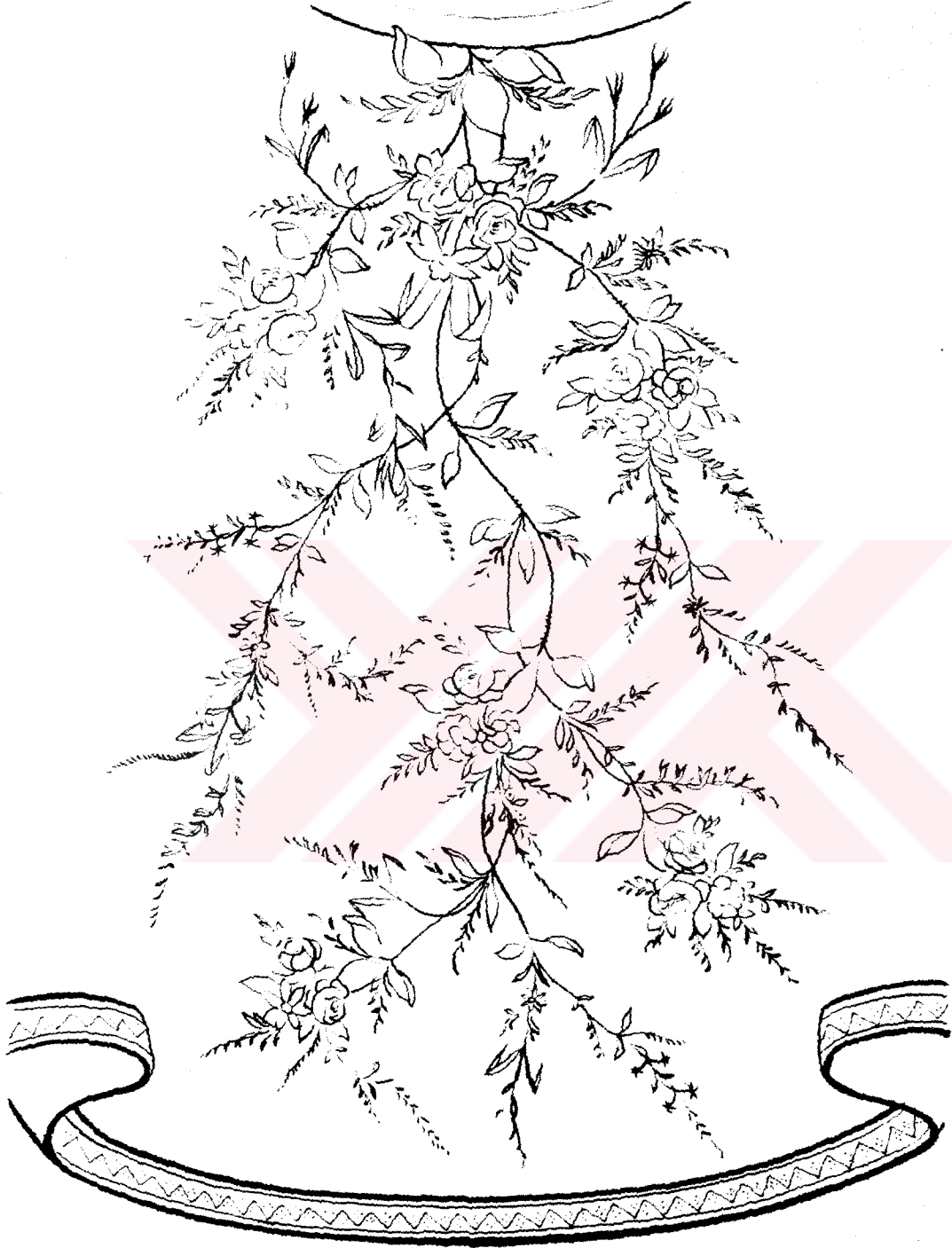
Çizim-2:Şadırvan Sistem Detayı (Ölçeksiz Çizim)

Çizim-3:Rölöve 1

Çizim-4:Bozulma (lejant) 1

Çizim-5: Restitüsyon 1

Çizim-6:Rölöve 2

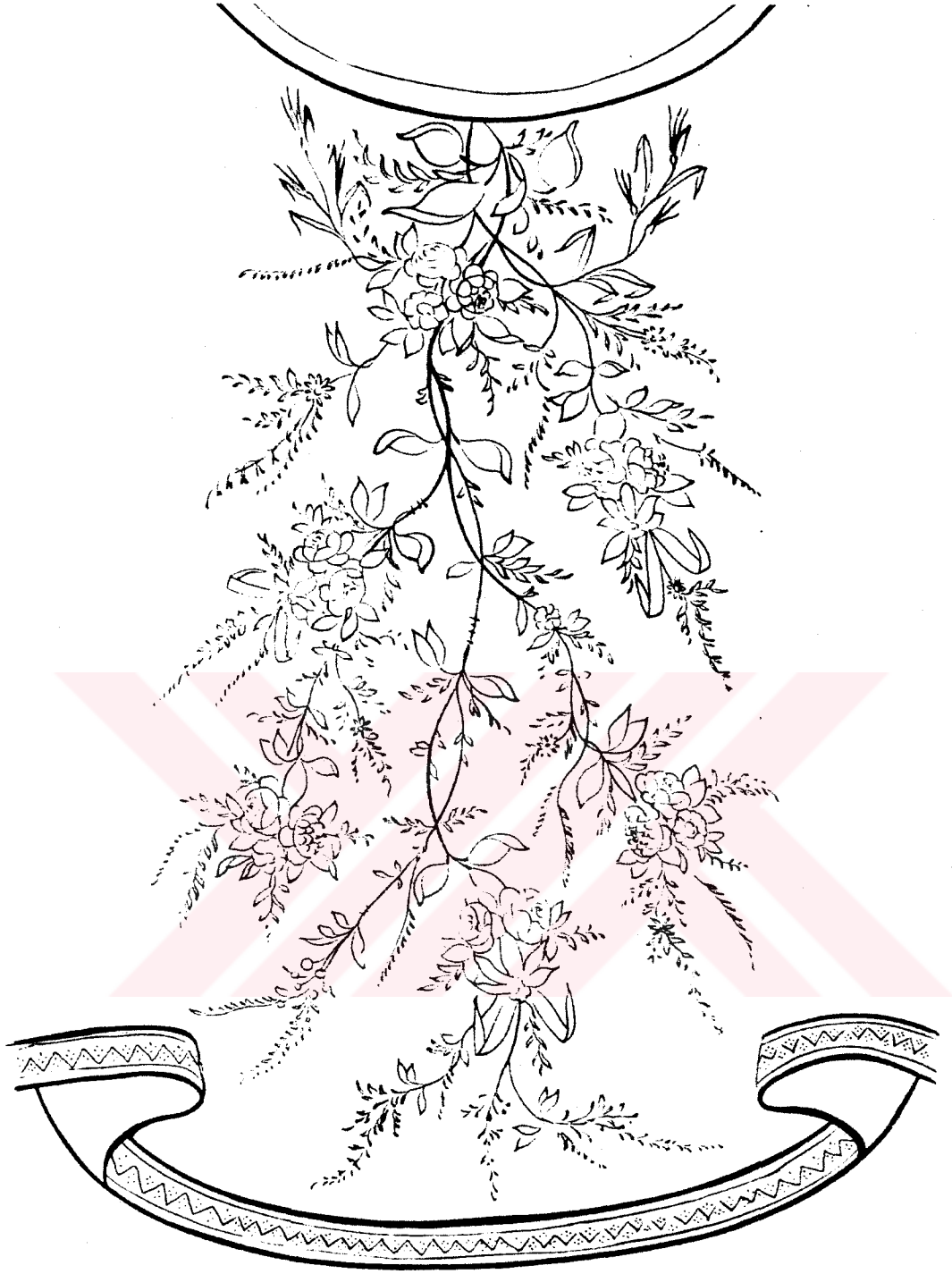
Çizim-7: Bozulma (Lejant) 2

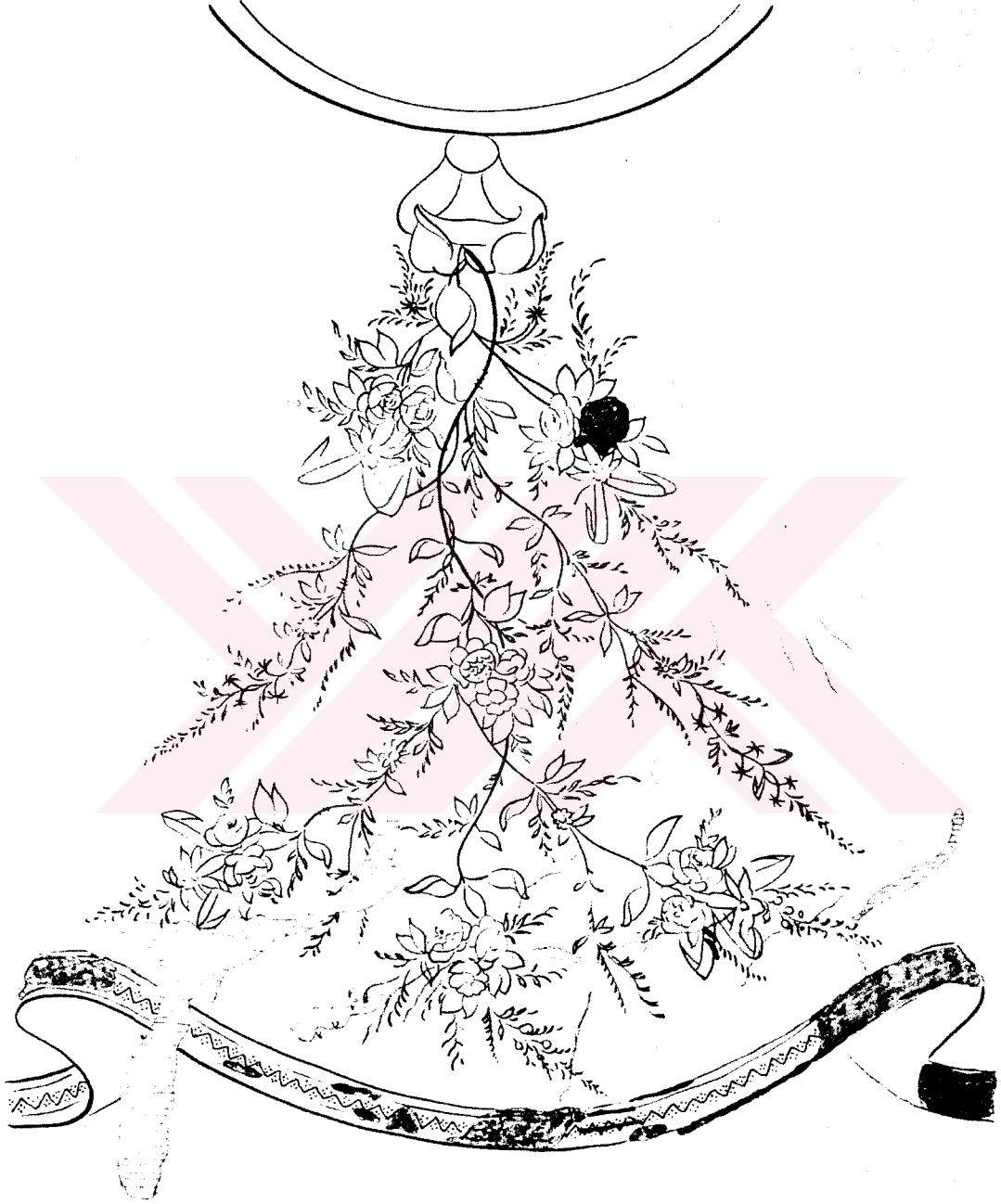
Çizim-8: Restütisyon 2

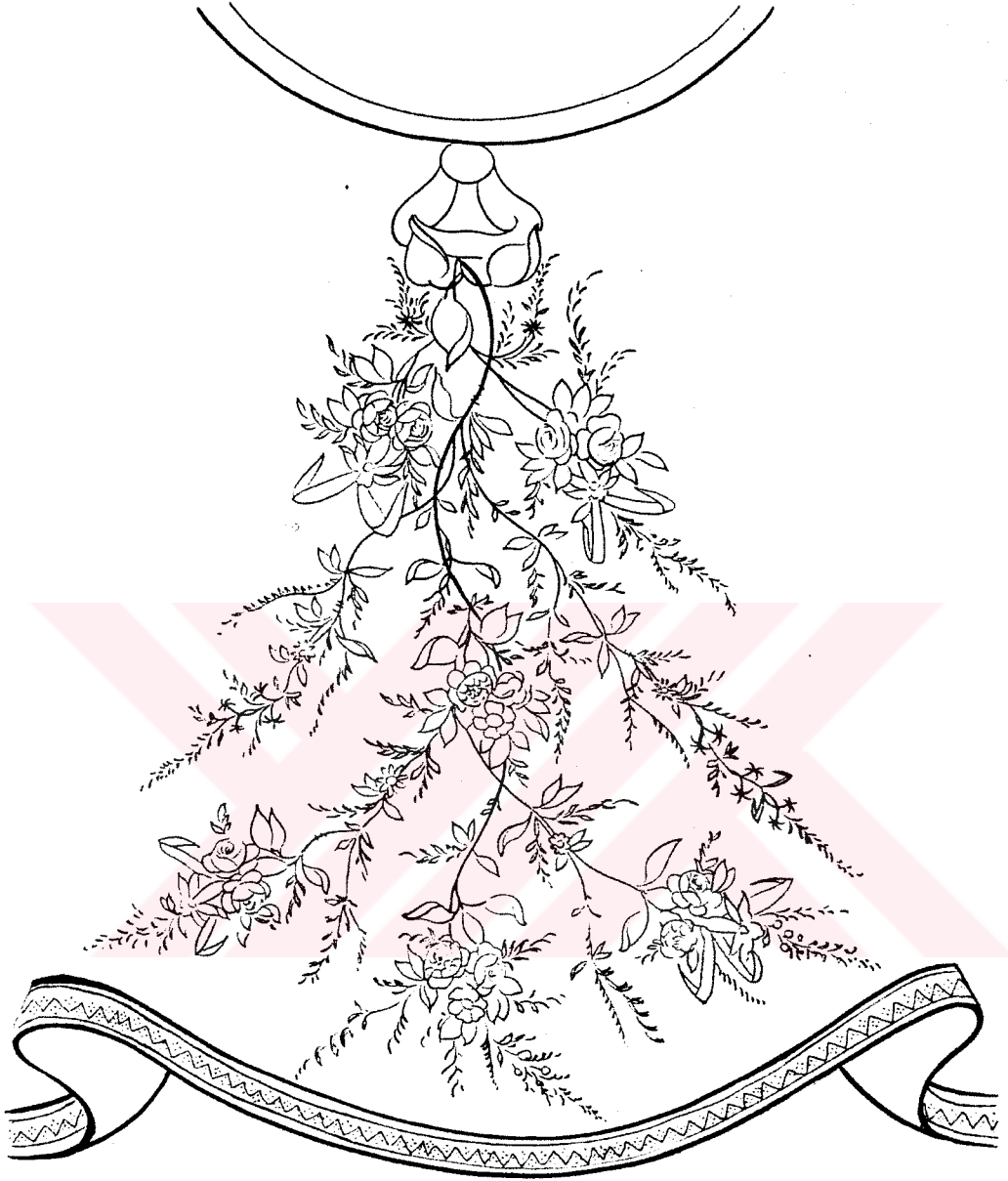
Çizim-9:Bozulma (Lejant) 3

Çizim-10: Restitüsyon 3

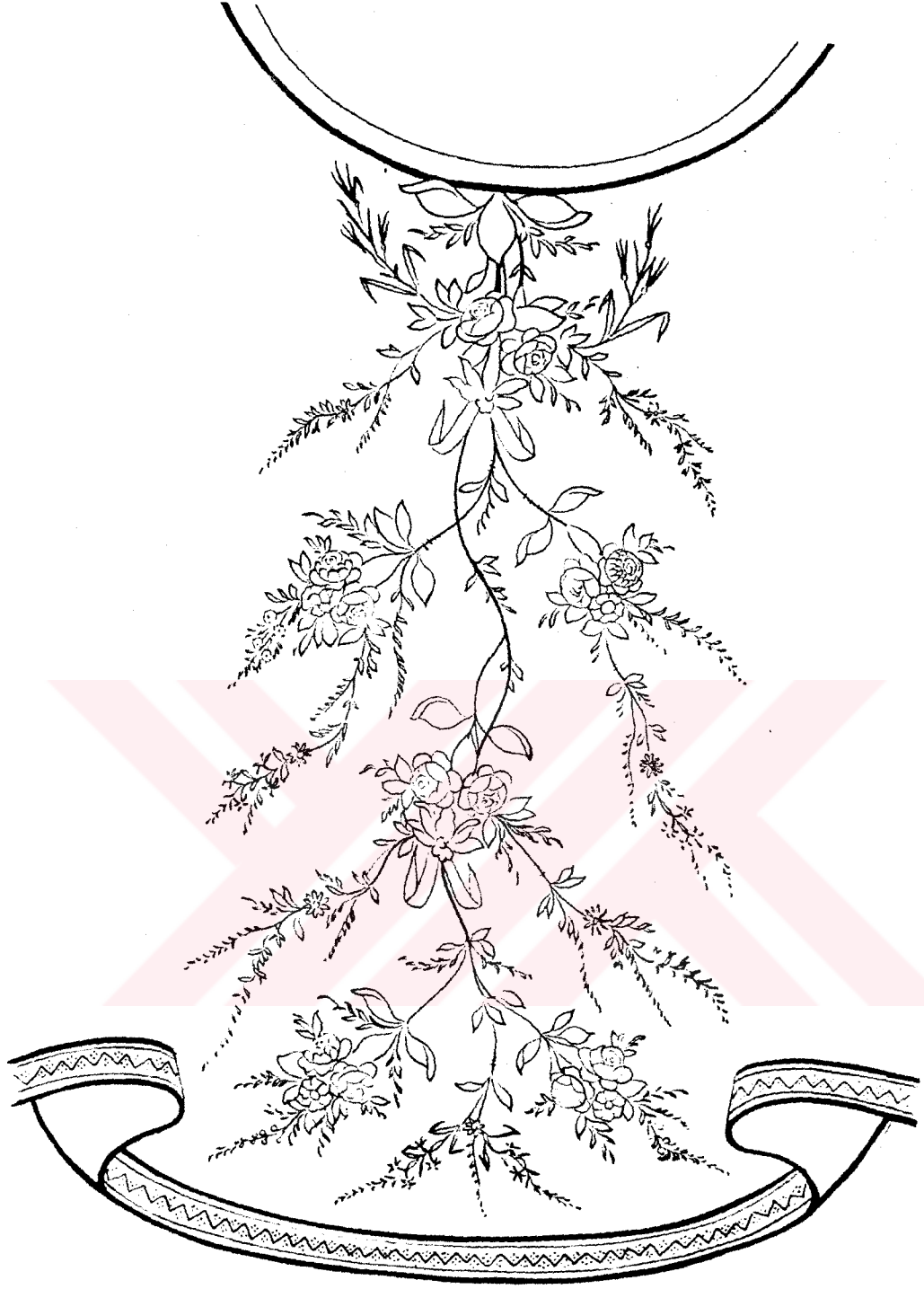
Çizim-11:Bozulma (Lejant) 4

Çizim-12: Restitüsyon 4

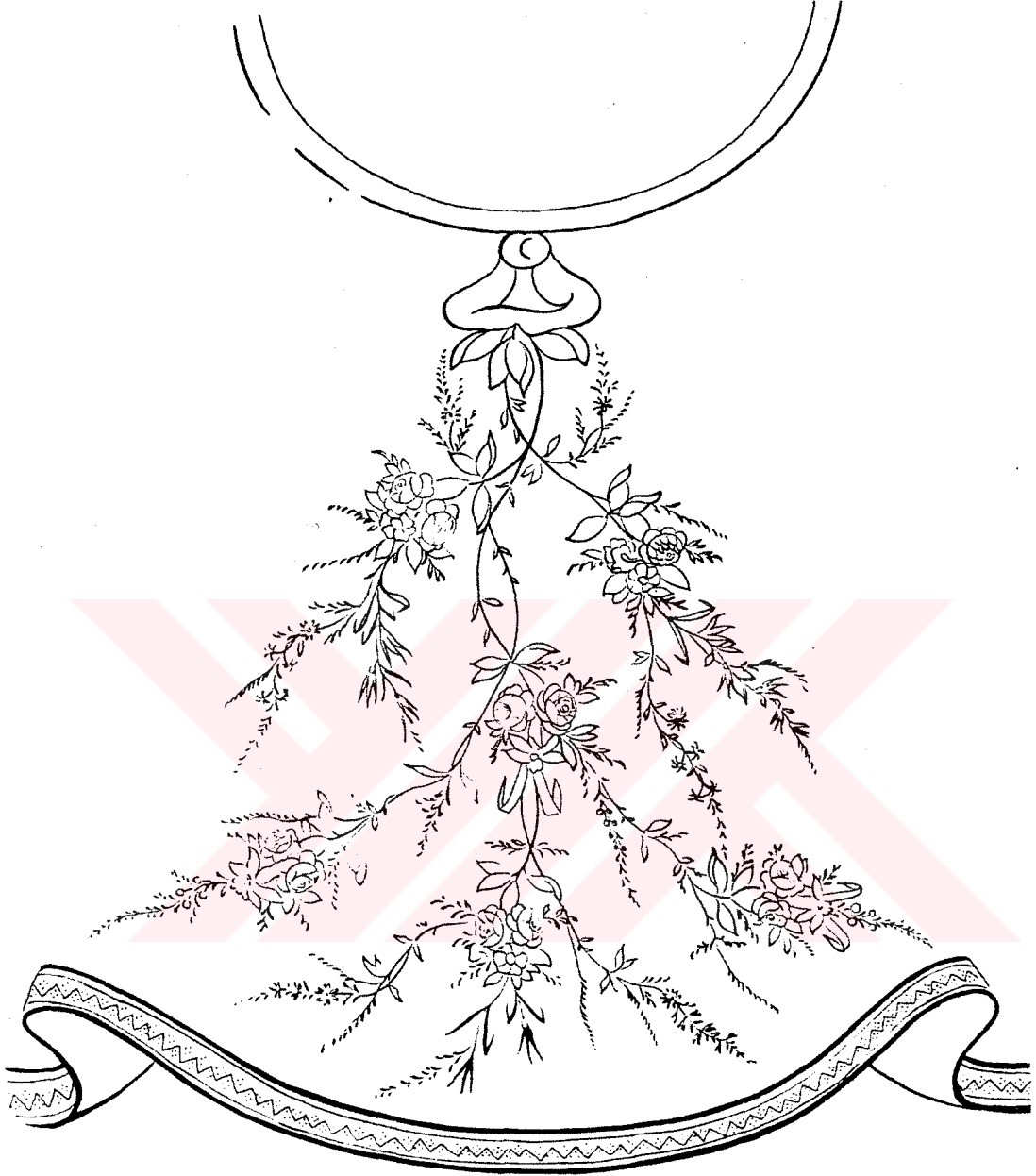
Çizim-13: Bozulma (Lejant) 5

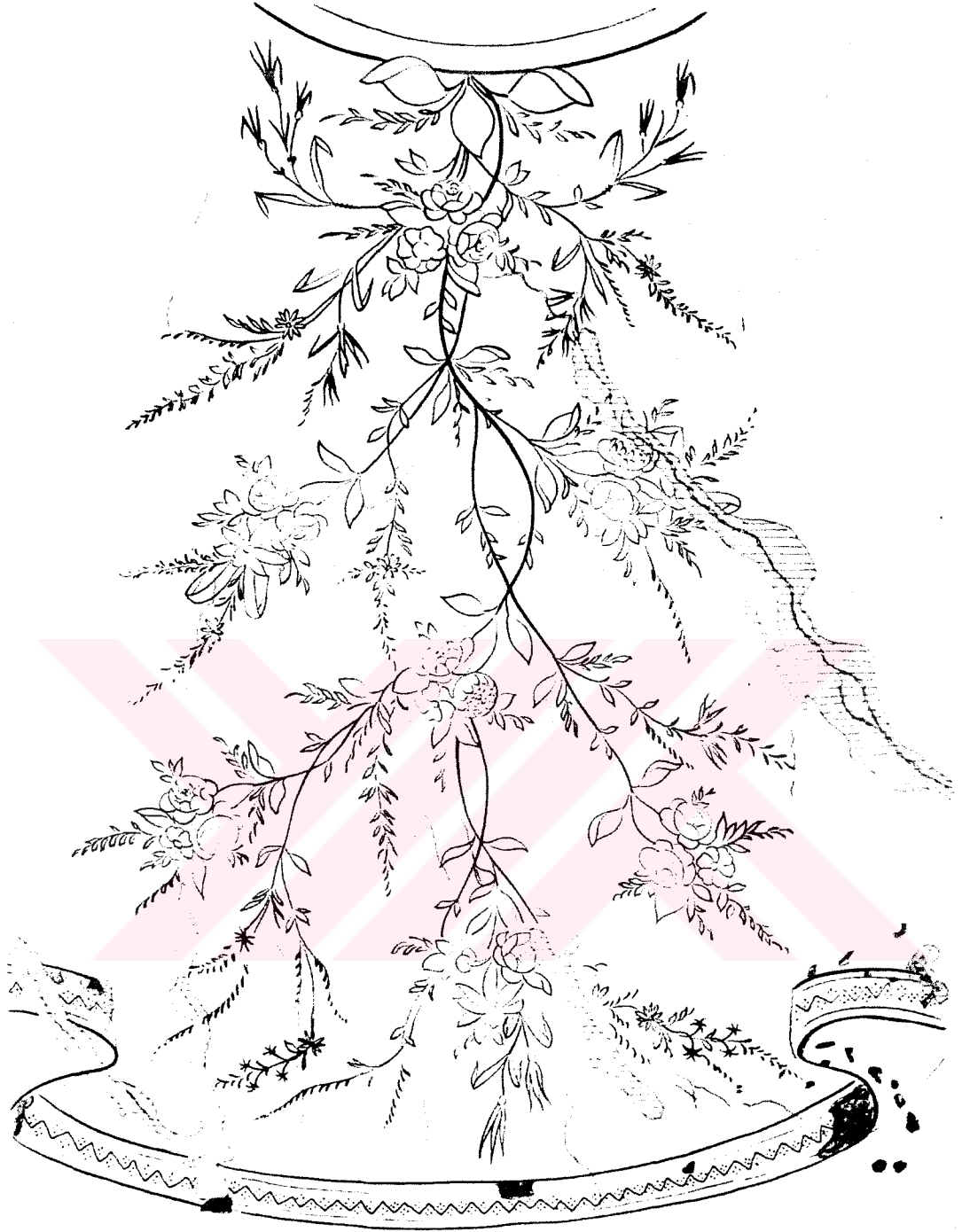
Çizim-14: Restitüsyon 5

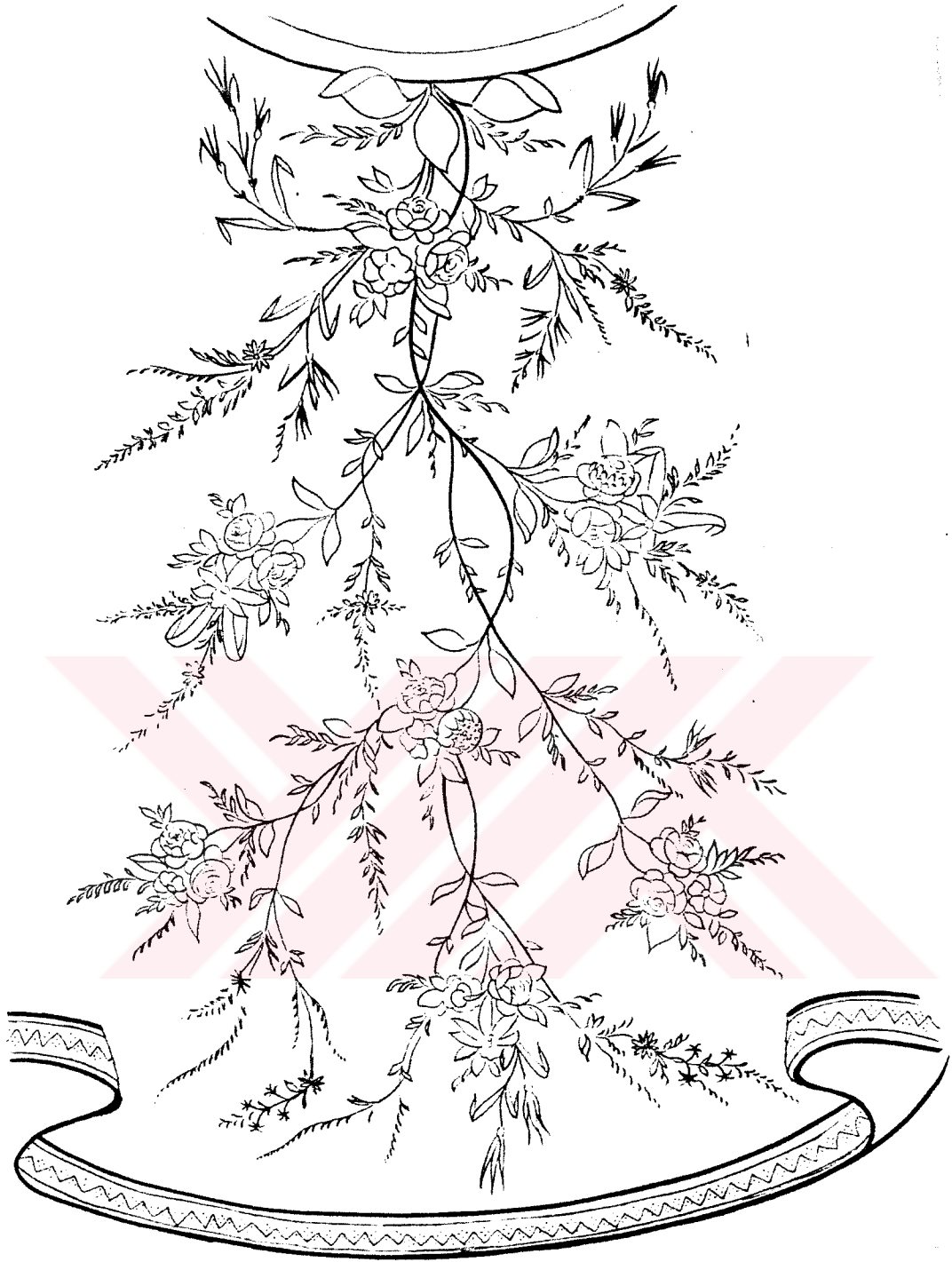
Çizim-15:Bozulma (Lejant) 6

Çizim-16: Restitüsyon 6

Çizim-17:Bozulma (lejant)7

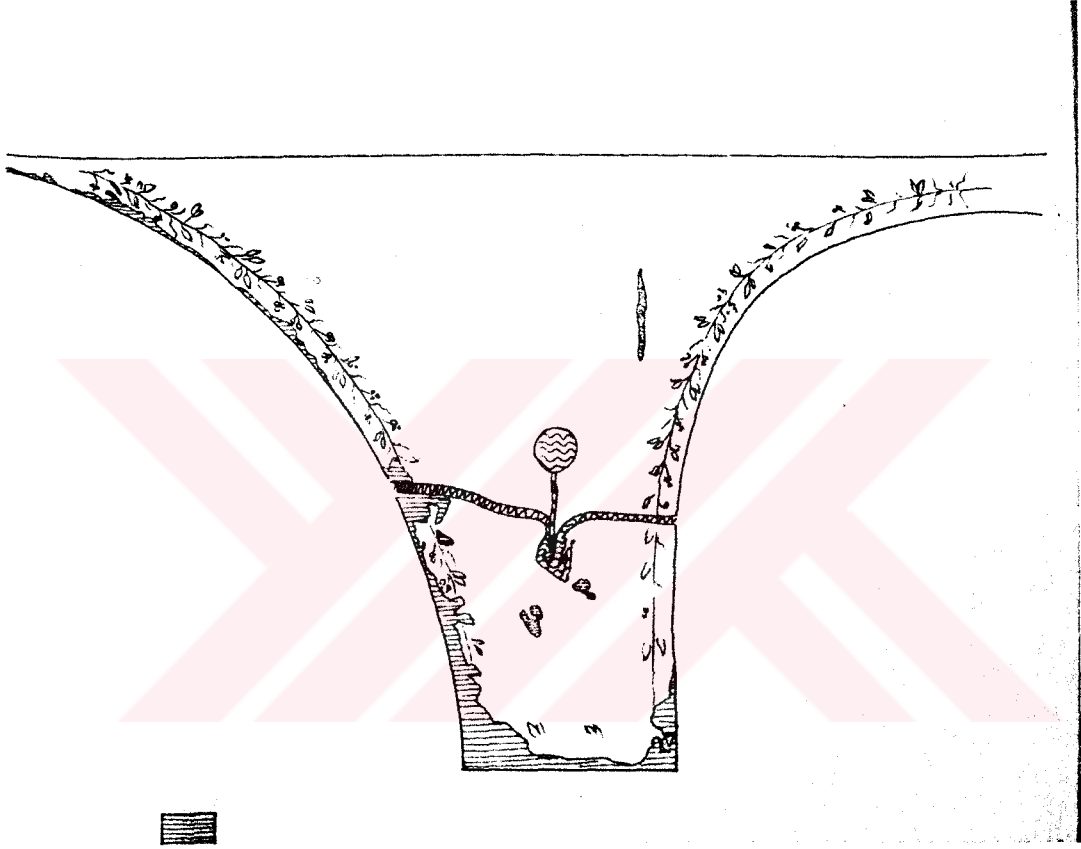
Çizim18: Restitüsyon 7

Çizim-19: Bozulma(Lejant) 8

Çizim-20:Restitüsyon 8

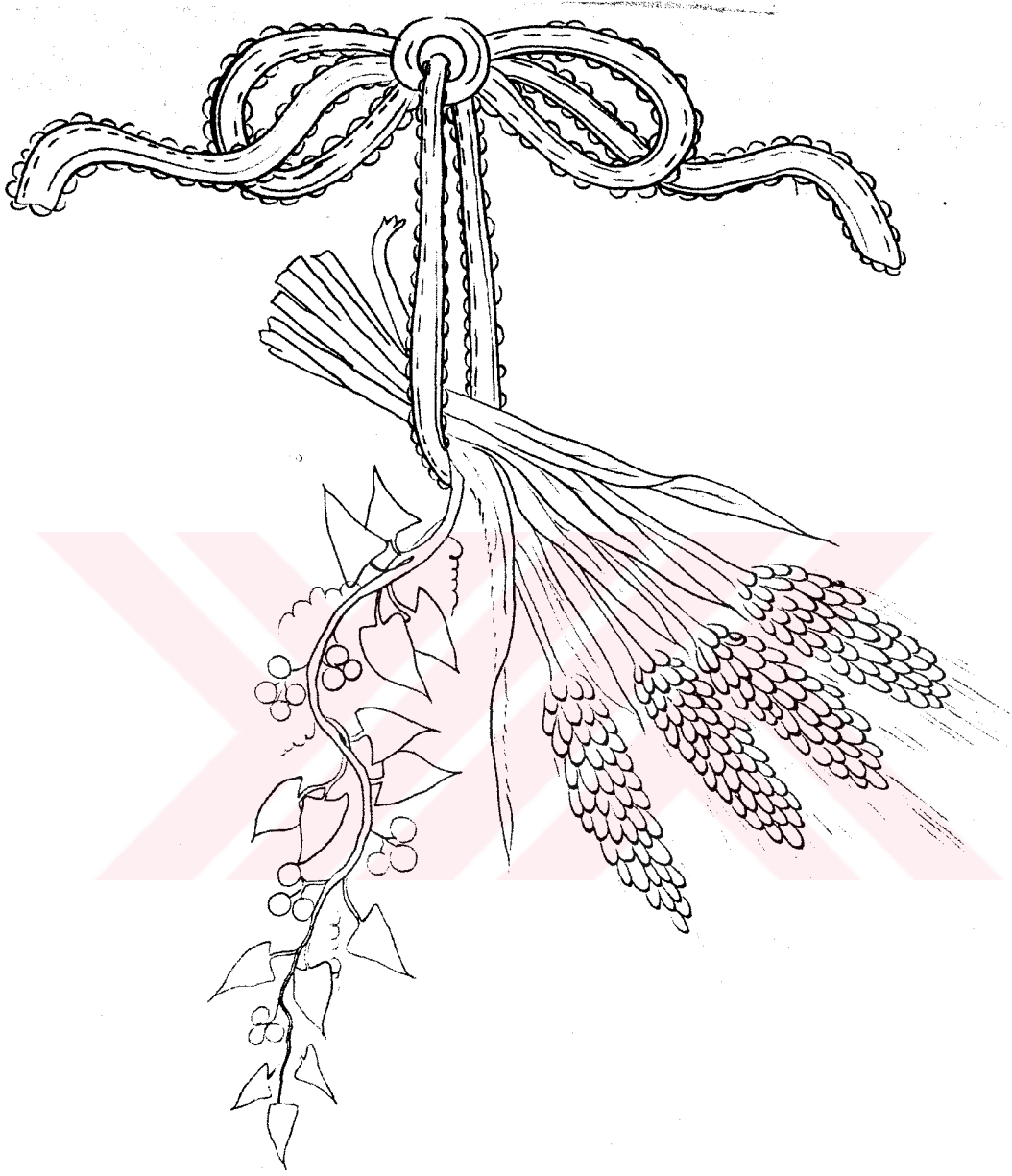
Çizim-21:Bozulma (Lejant) Pandantif 1

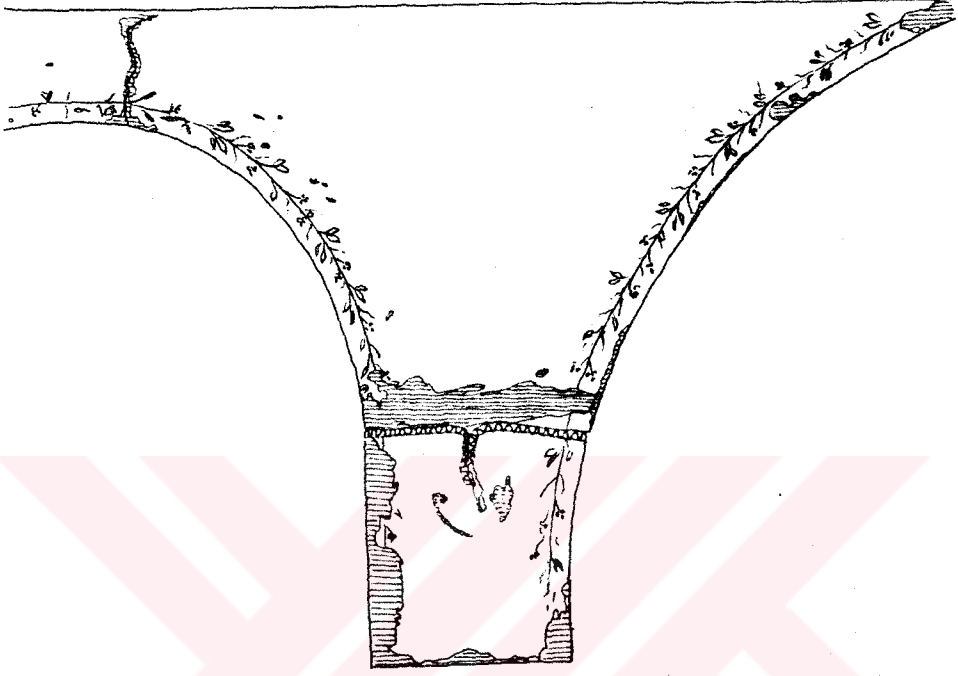
Çizim-22:Pendantif Deseni Rölöve 1

Çizim-23: Pandantif Bozulma (Lejant)1

Çizim-24: Pandantif Deseni Restitüsyon 1

Çizim-25: Pandantif Bozulma (Lejant) 2

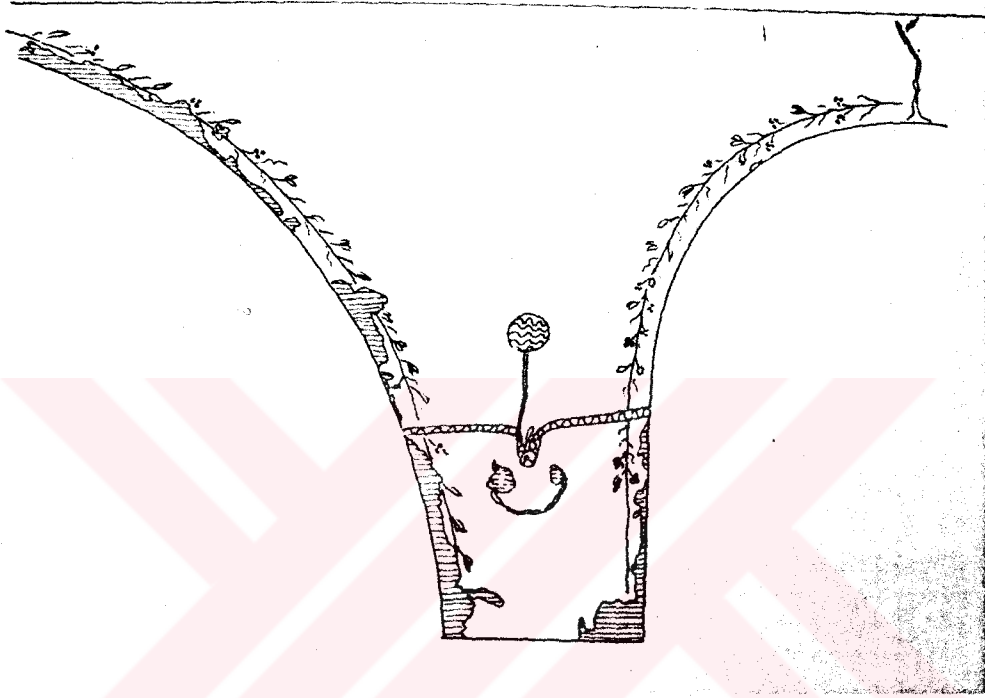
Çizim-26: Piantif Deseni Rölöve 2

Çizim-27: Pandantif Deseni Bozulma (Lejant) 2

Çizim-28: Pandantif Deseni Restitüsyon 2

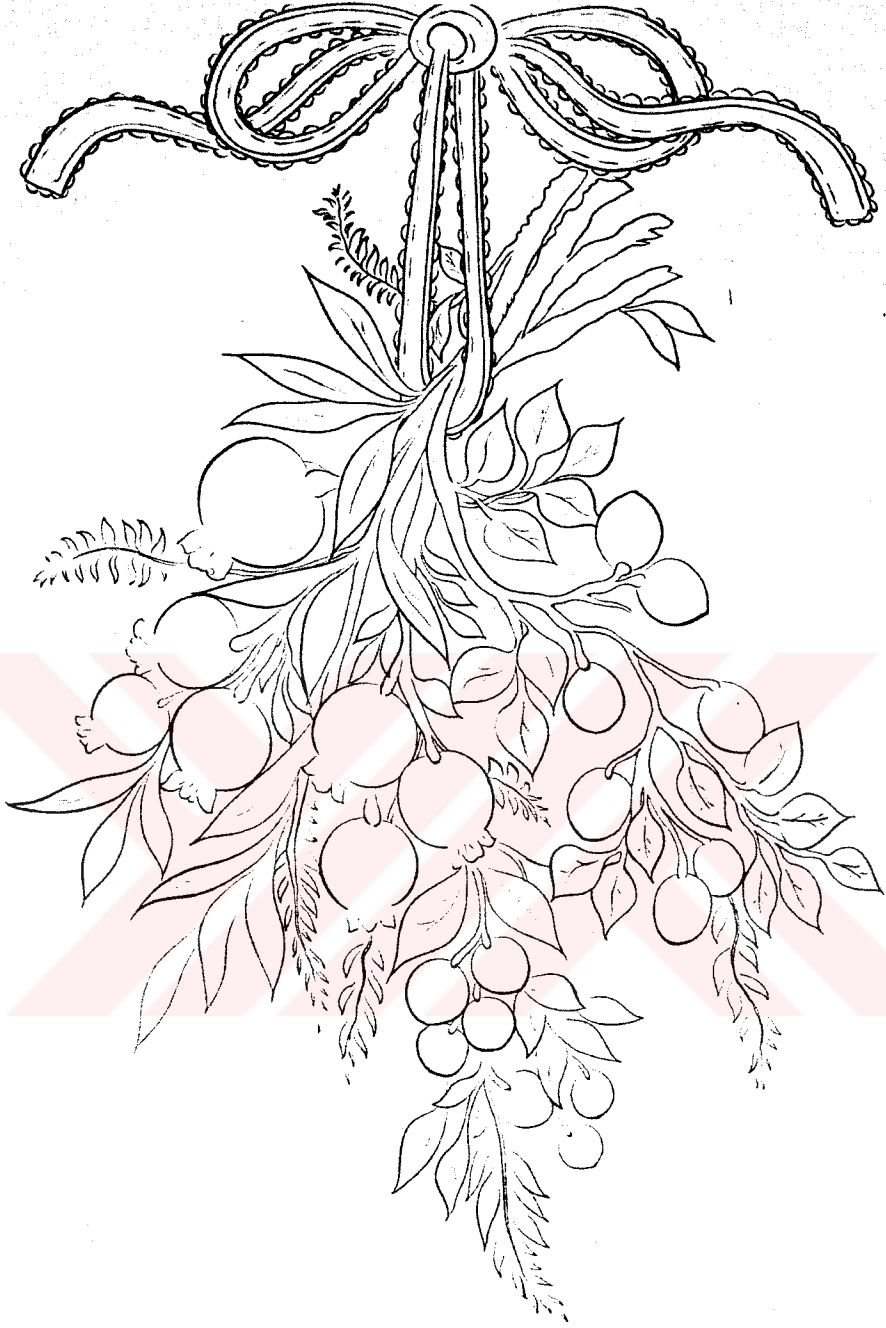
Çizim-29: Bozulma (Lejant) 3

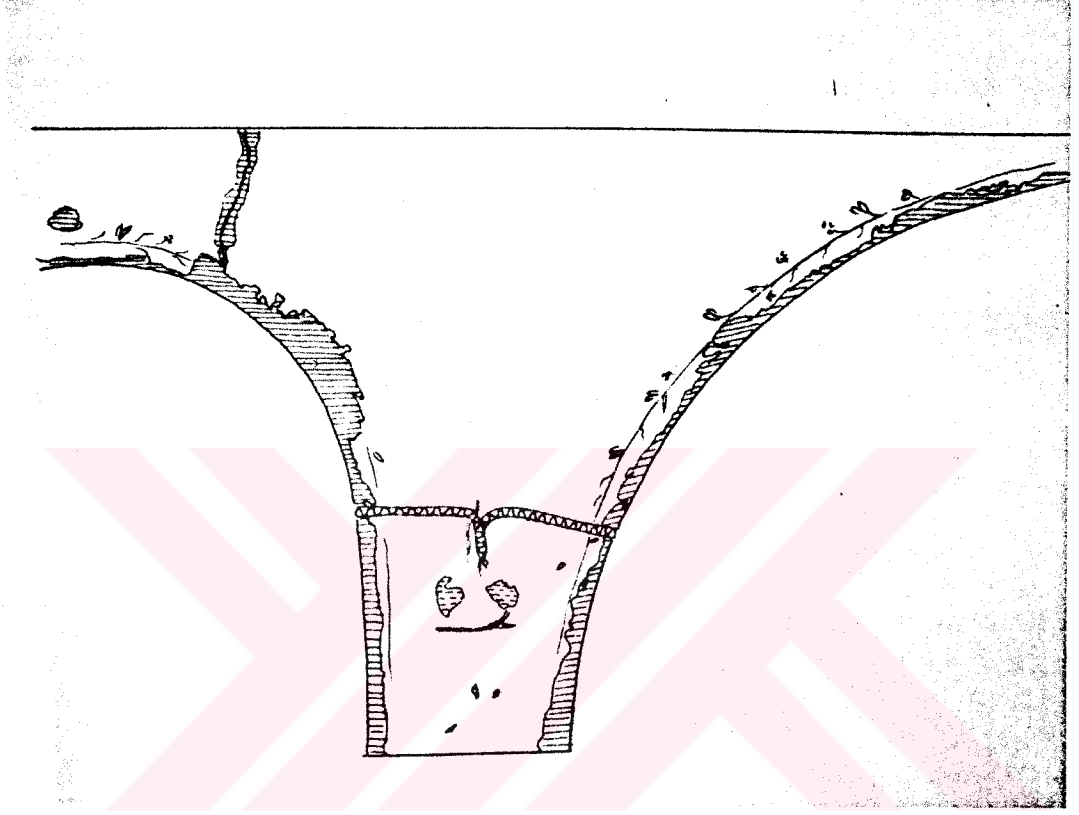
Çizim-30: Pandantif Deseni Rölöve 3

Çizim-31: Pendentif Deseni Bozulma (Lejant) 3

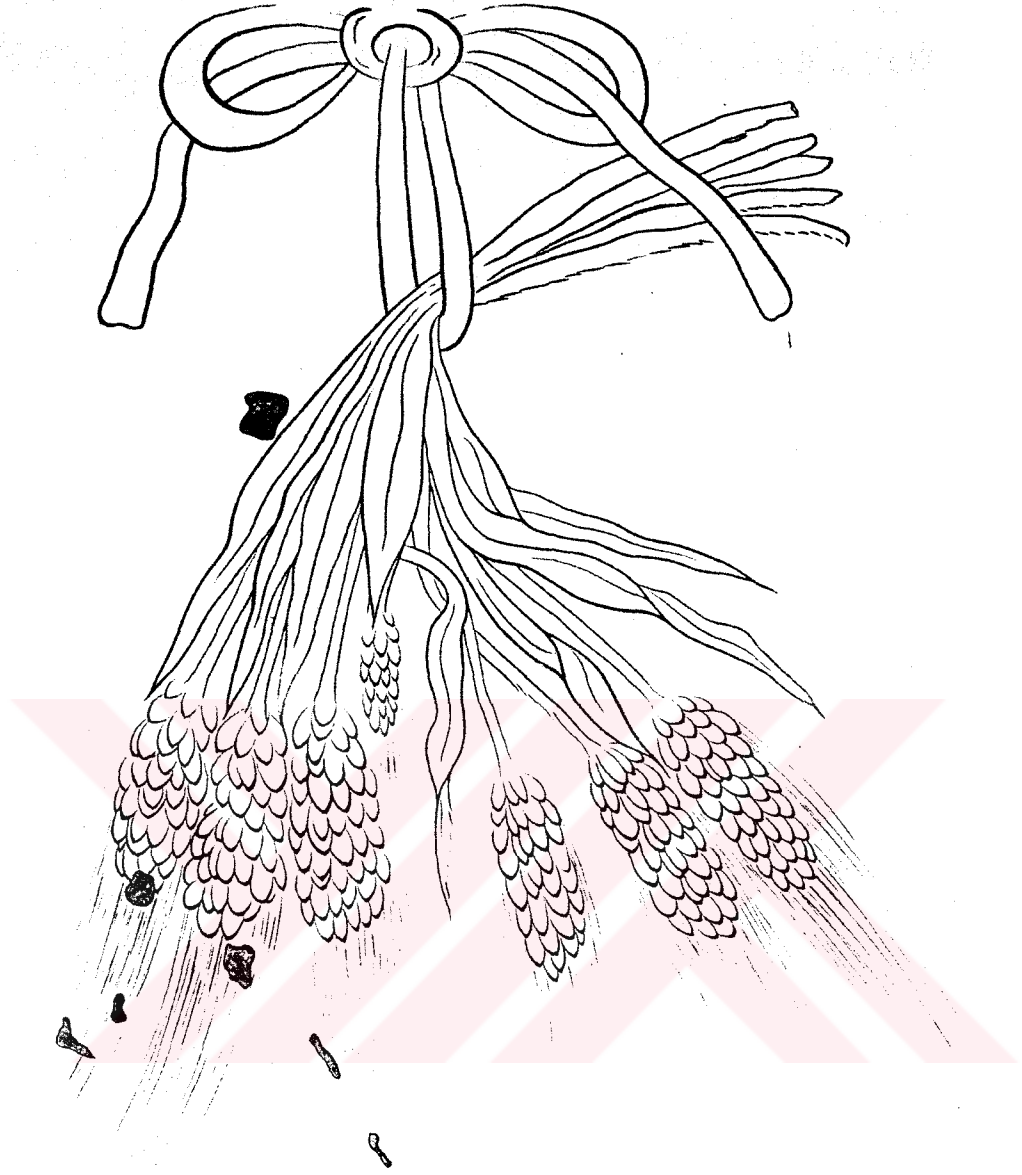
Çizim-32: Pandantif Deseni Restitüsyon 3

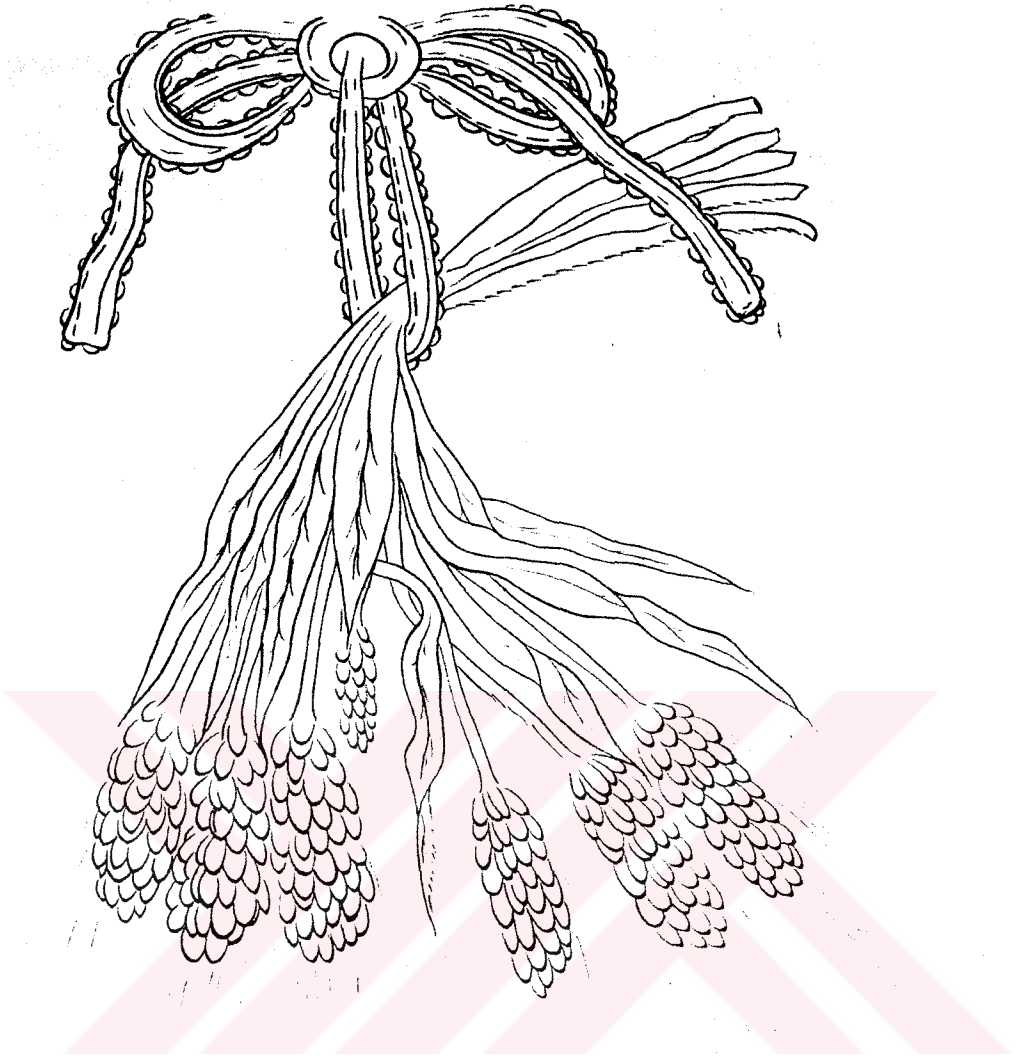
Çizim33: Bozulma (Lejant) 4

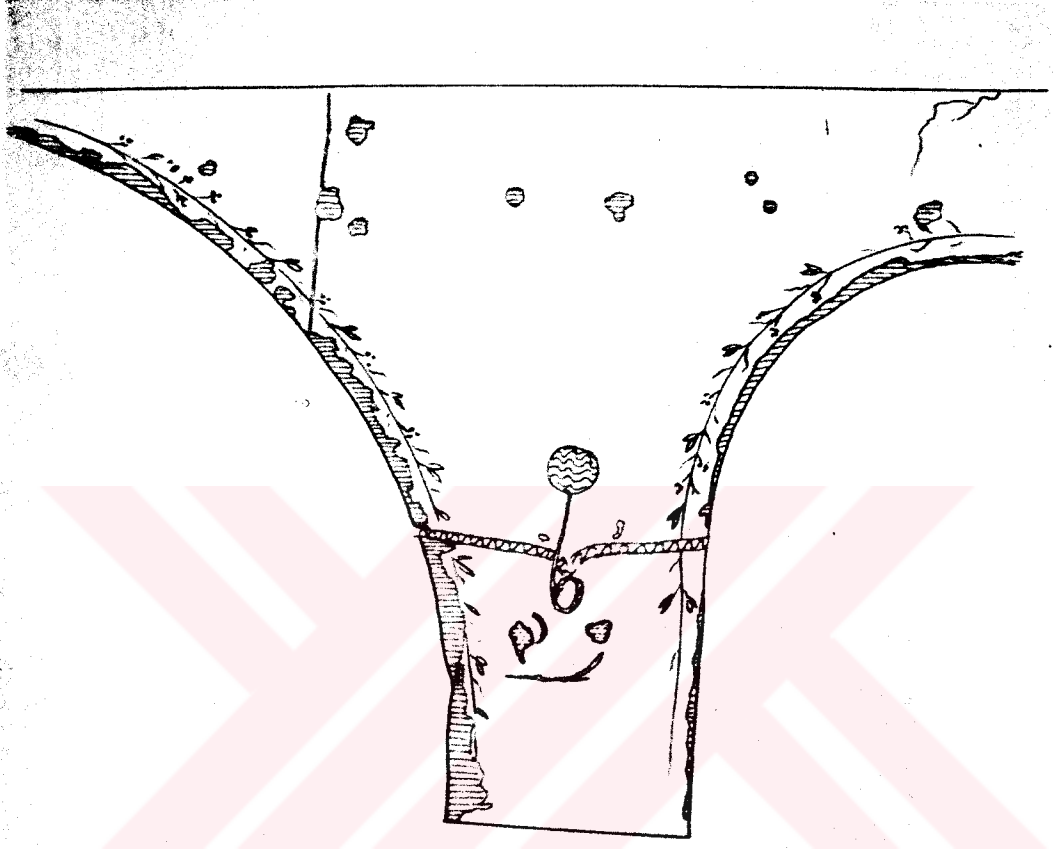
Çizim-34: Pendentif Deseni Rölöve 4

Çizim-35: Pandantif Deseni Bozulma (Lejant) 4

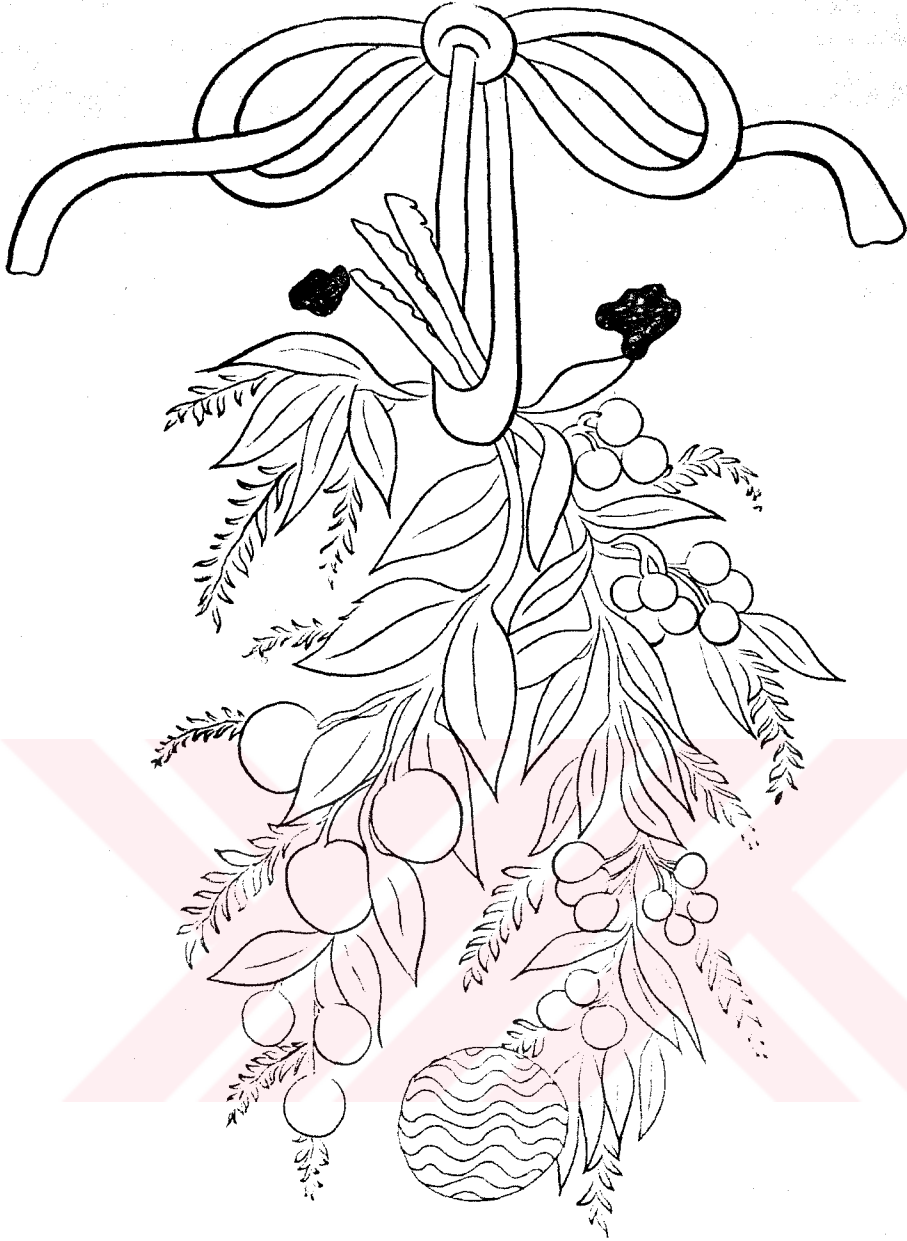
Çizim-36: Pandantif Deseni Restitüsyon 4

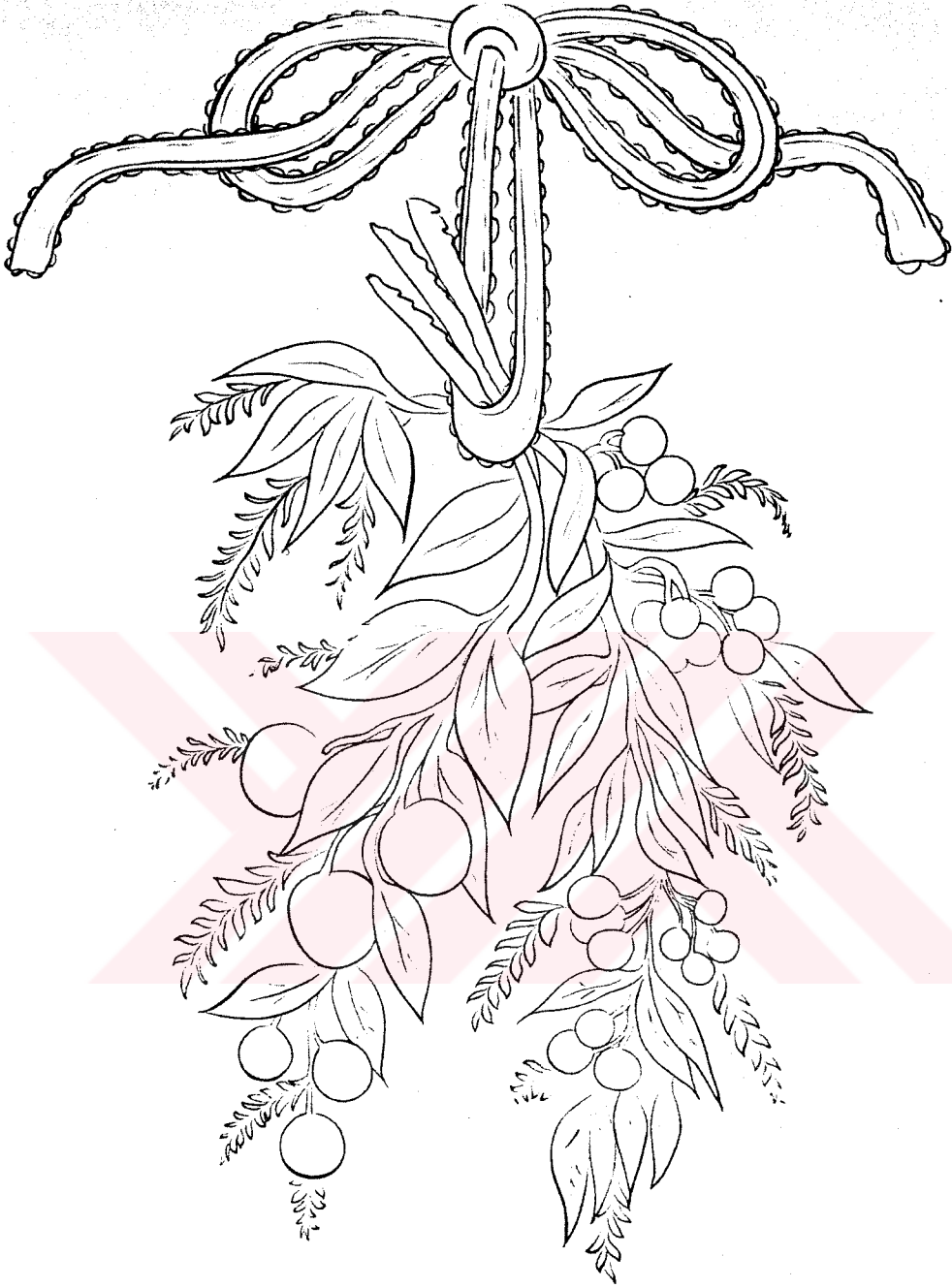
Çizim-37: Bozulma (Lejant) 5

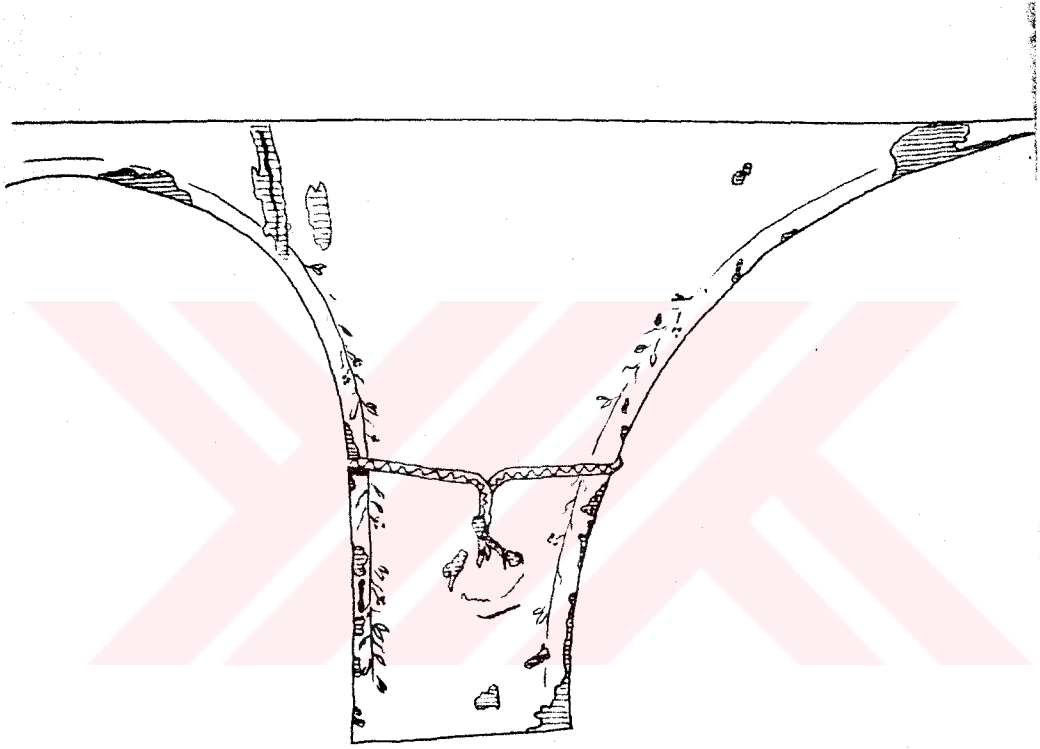
Çizim-38: Pandomtif Deseni Rölöve 5

Çizim-39: Pendentif Deseni Bozulma(Lejant) 5

Çizim-40: Pandantif Deseni Restitüsyon 5

Çizim-41: Bozulma (Lejant) 6

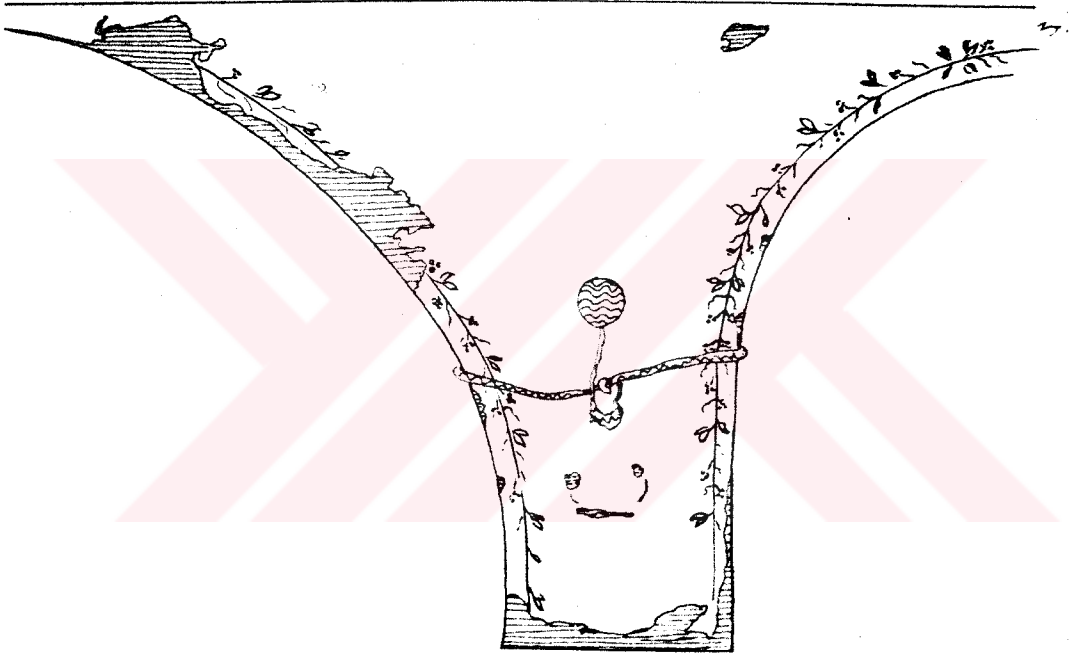
Çizim-42: Pandantif Deseni Rölöve 6

Çizim-43: Pendentif Deseni Bozulma (Lejant) 6

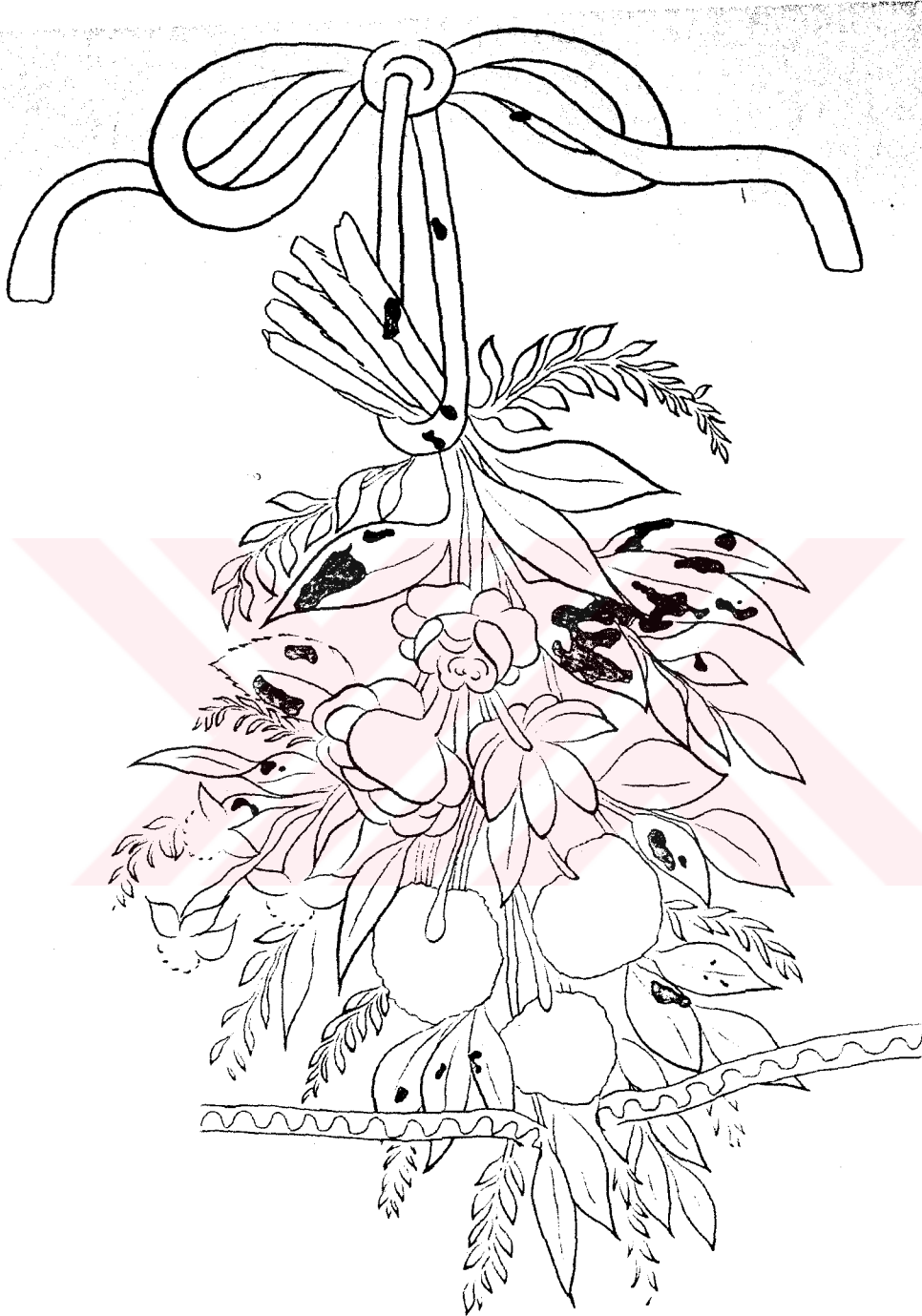
Çizim-44: Pandomtlf Deseni Restitüsyon 6

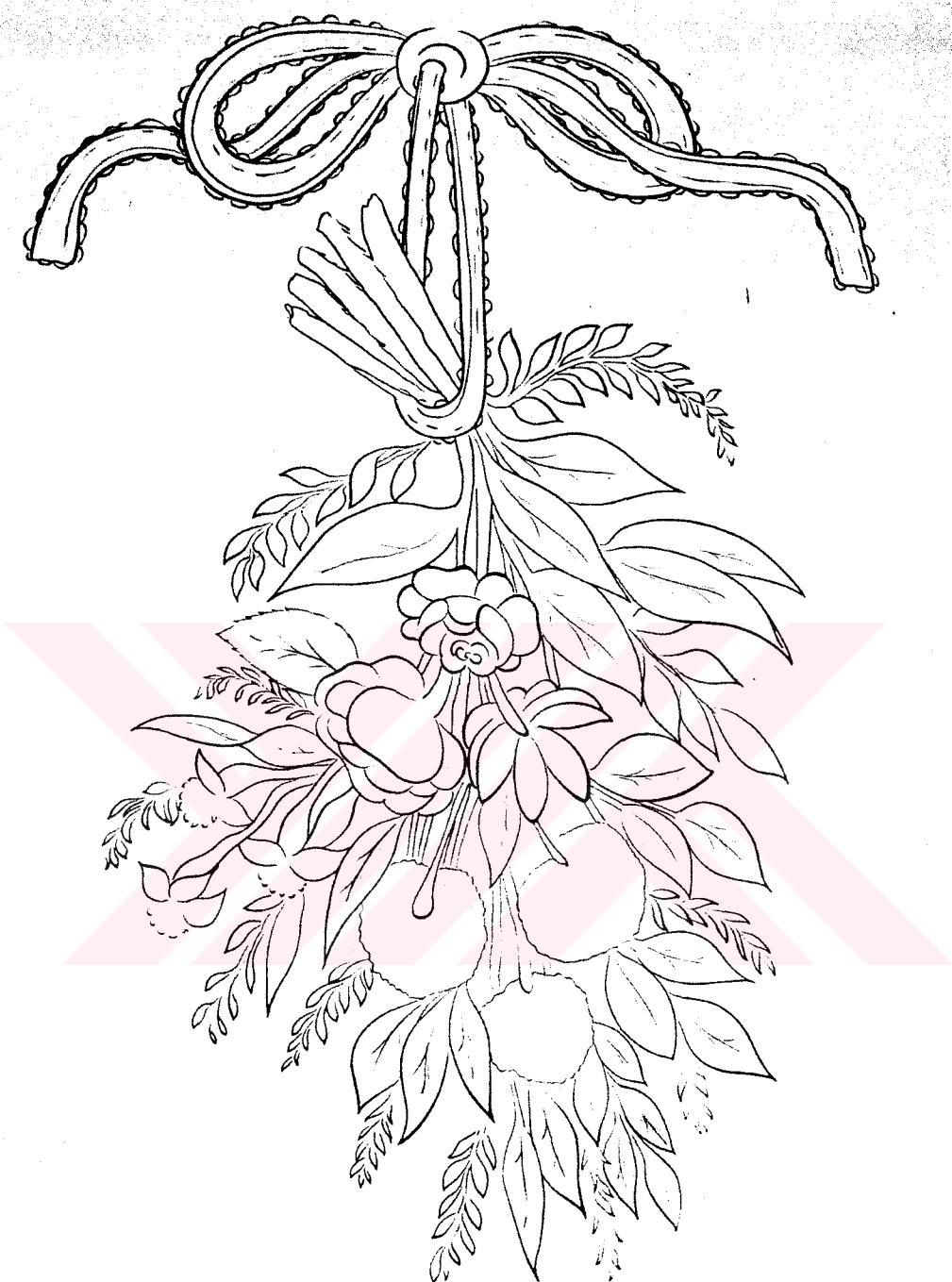
Çizim-45: Bozulma (Lejant) 7

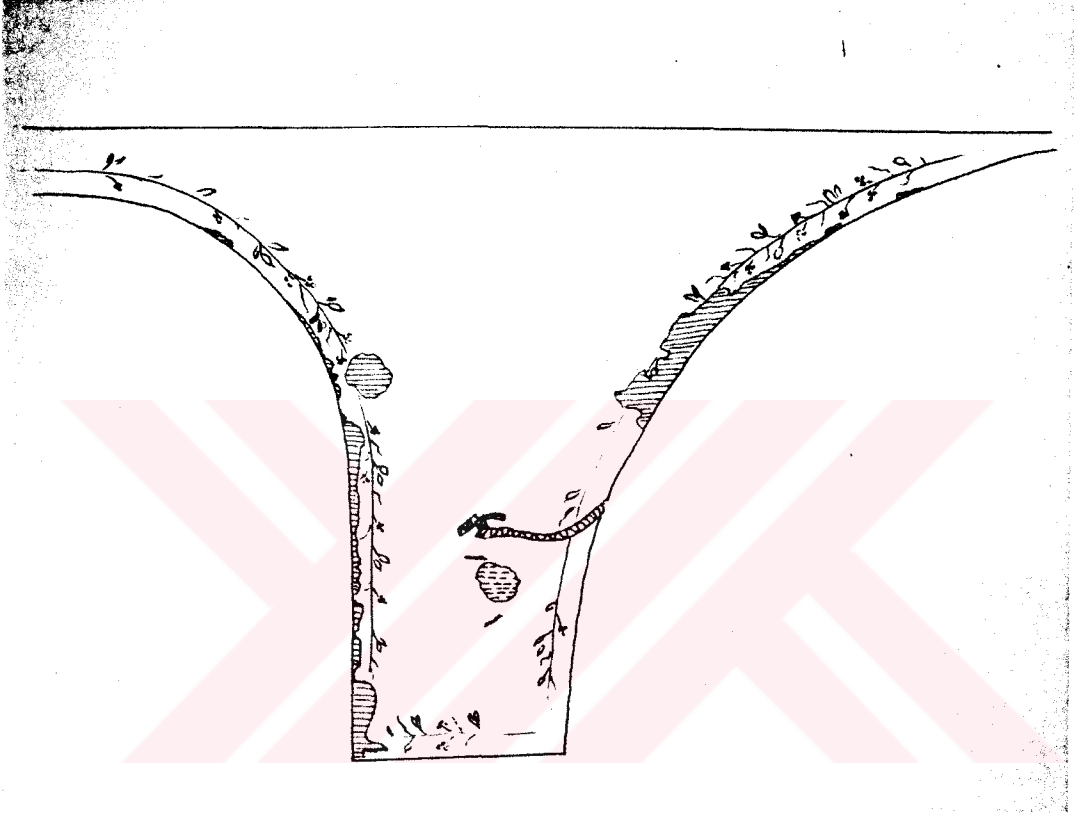
Çizim-46: Pandantif Deseni Rölöve 7

Çizim-47: Pendants Deseni Bozulma (Lejant) 7

Çizim-48: Pandomtlf Deseni Restitüsyon 7

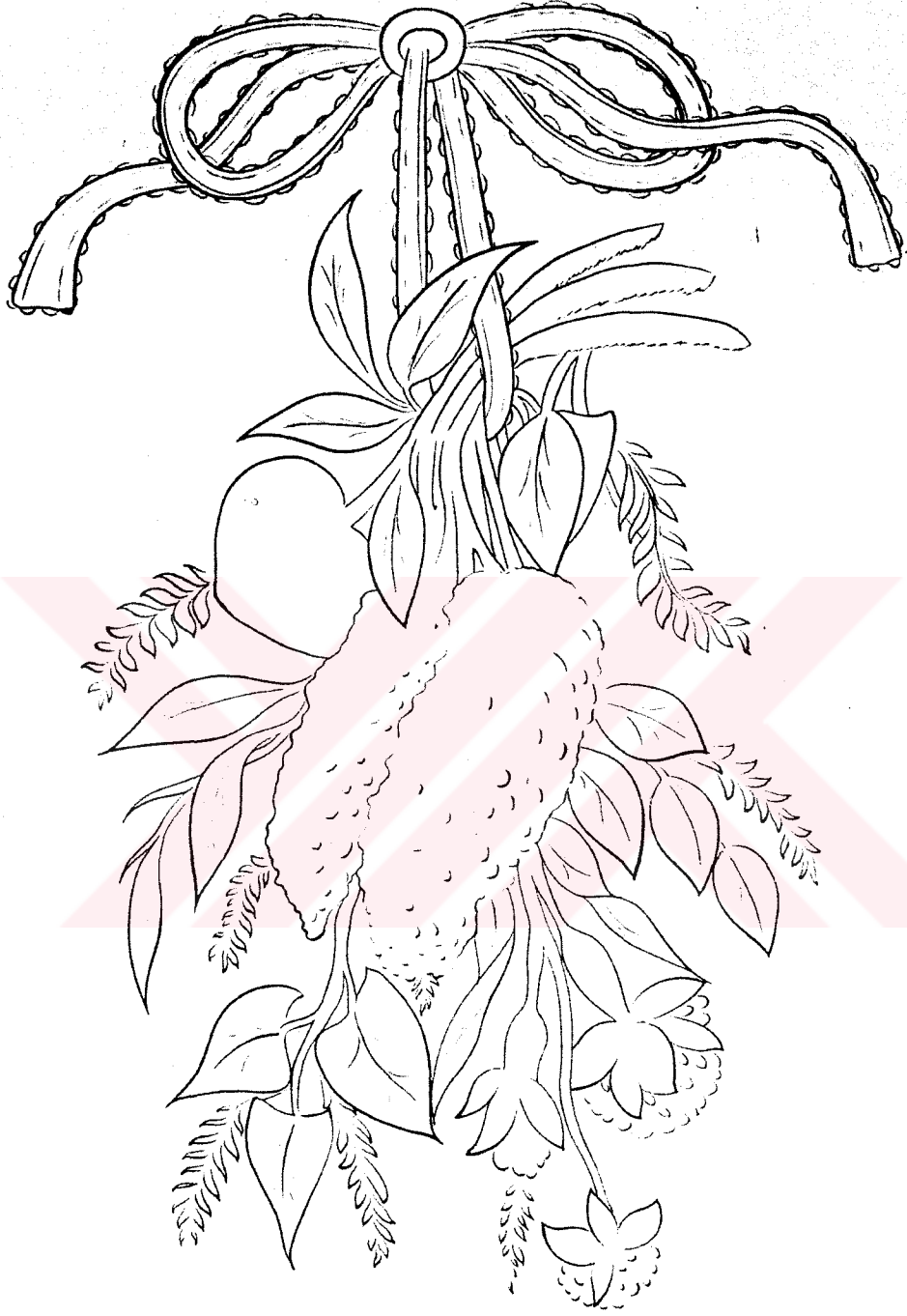
Çizim-49: Bozulma (Lejant) 8

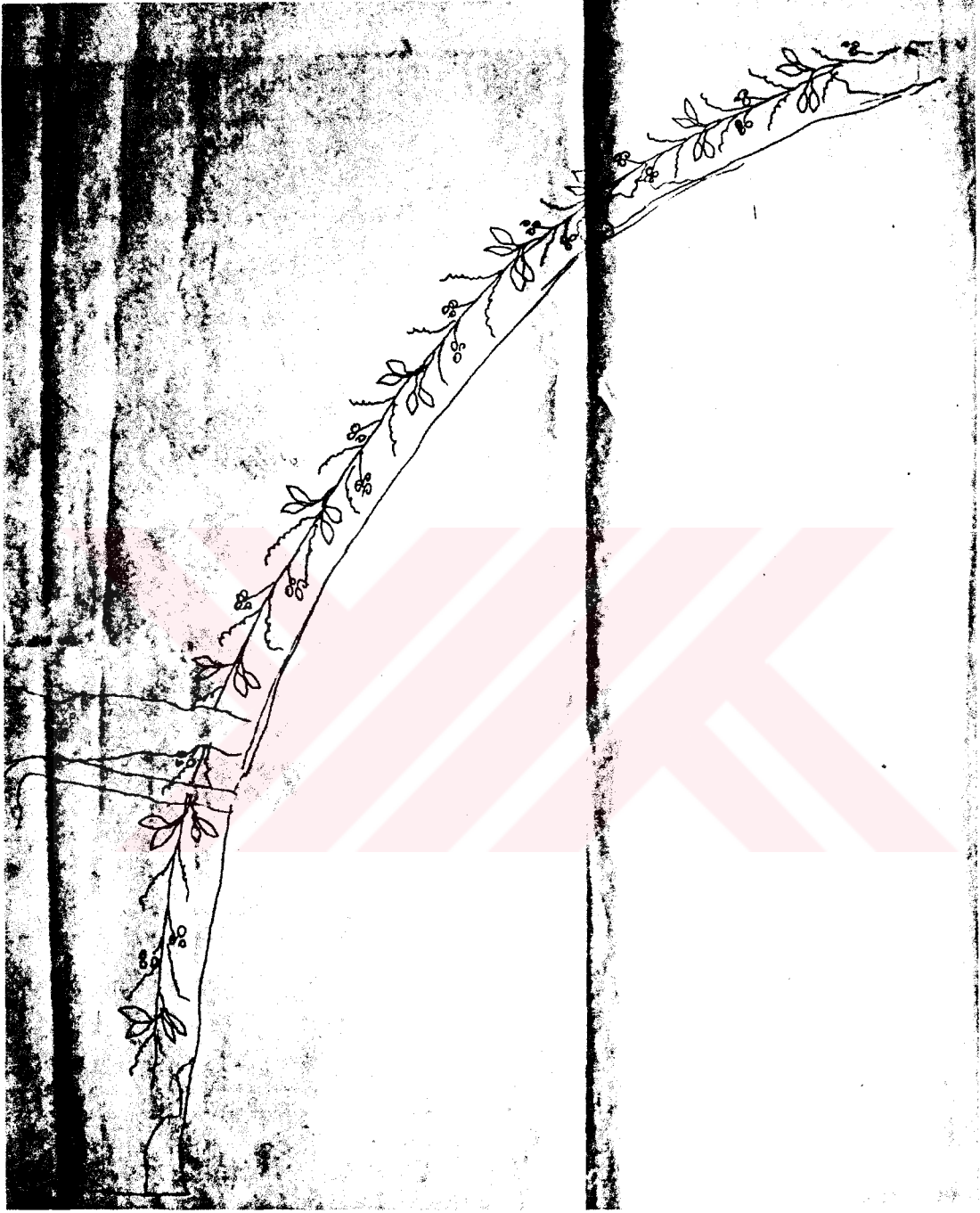
Çizim-50: Pandantif Deseni Rölöve 8

Çizim-51: Pendantsif Deseni Bozulma (Lejant) 8

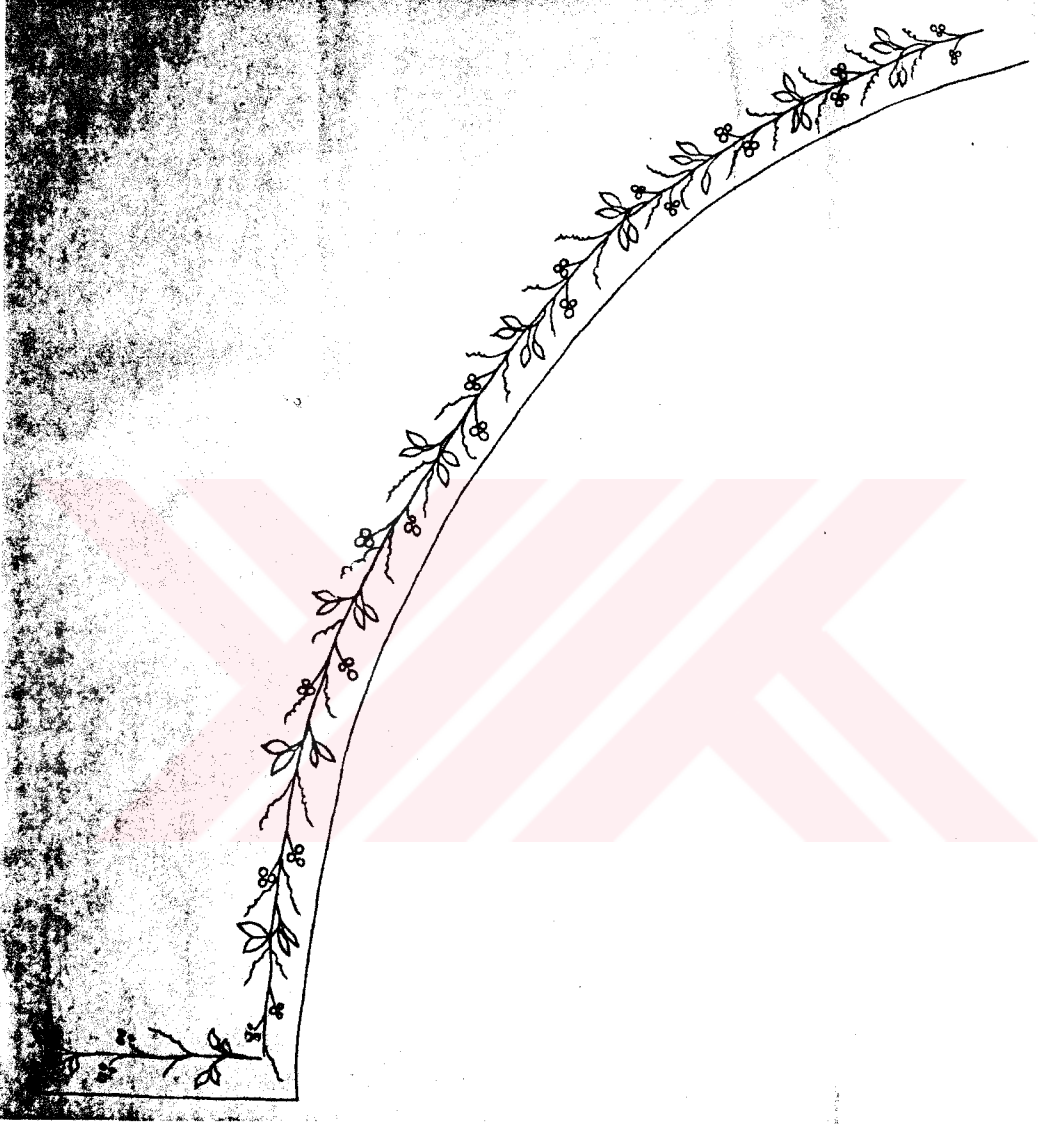
Çizim-52: Pandantif Deseni Restitüsyon 8

Çizim-53: Pandantif Bordürü Rölöve 1

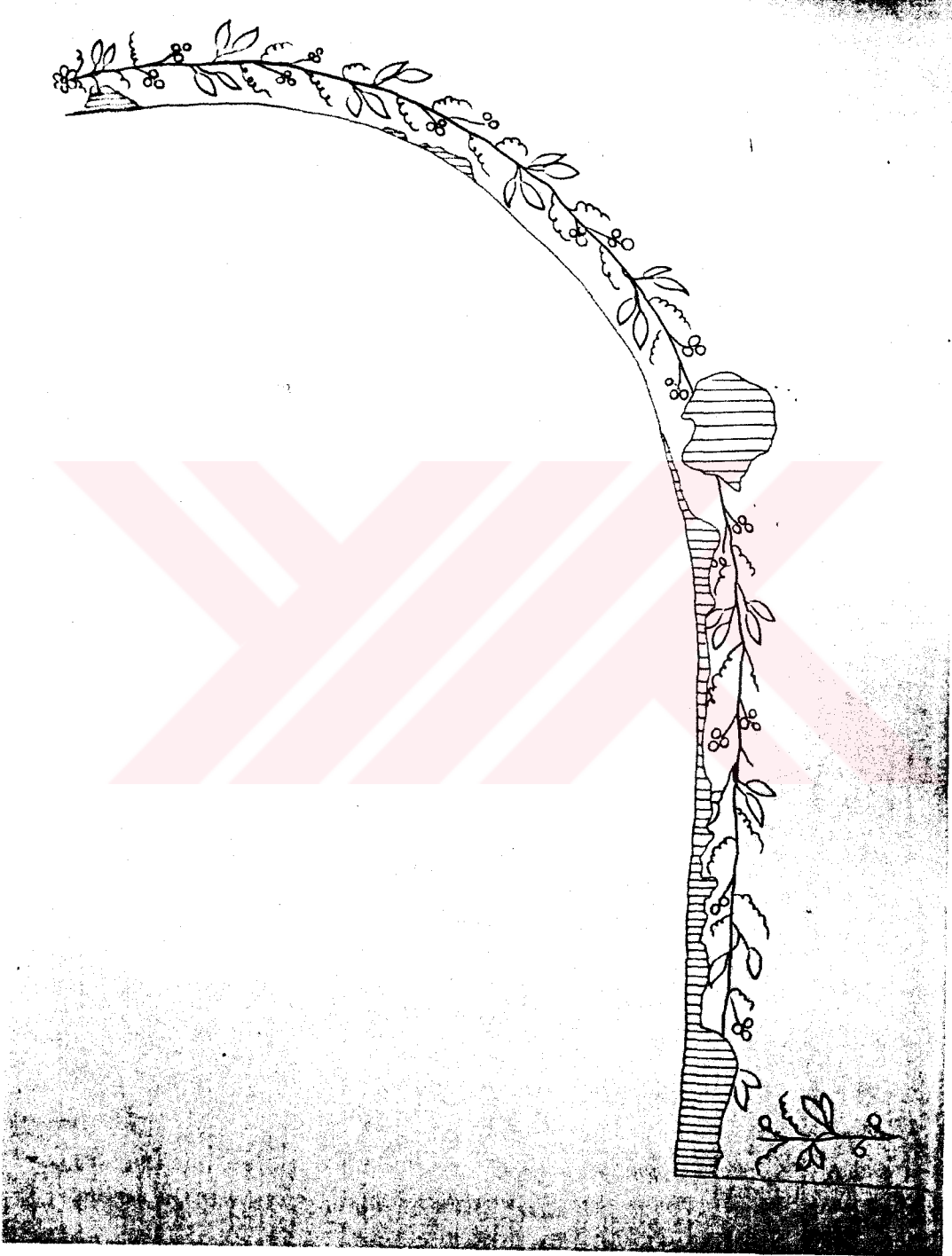
Çizim-54: Pändertif Bordürü Bozulma (Lejant) 1

Çizim-55: Pendantif Bordürü Restitüsyon 1

Çizim-56: Pandantif Bordürü Rölöve 2

Çizim-57: Pandantif Bordürü Bozulma (Lejant) 2

Çizim-58: Pandantif Bordürü Restitüsyon 2